

wandelen
als
artistiek -
pedagogische
methode
in
woonzorgcentra



Scriptie, als reflectief en aanvullend luik van de masterpraktijkproef, aangeboden tot het behalen van de graad van:
Educatieve master Audiovisuele en Beeldende Kunsten, Animatiefilm

Marthe Verschaeve

2025 – 2026

Promotor: Laura Vandewynckel

1 Inleiding.....	4
1.1 Aanleiding en context	4
1.2 Probleemstelling	5
1.3 Een overzicht van deze tocht	5
2 Artistiek en theoretisch kader: een wandeling doorheen bronnen	7
2.1 Ontwikkelingspsychologie van de oudere	7
2.2 Kunst in woonzorgcentra	8
2.2.1 Waarom kunst überhaupt noodzakelijk is	8
2.2.2 Kernbegrippen uit literatuur en praktijk.....	9
2.2.3 Etienne van Geel: stoelballet als verbindende kunstpraktijk	11
2.3 Educatie bij ouderen.....	12
2.3.1 Beuys' haas als pedagogisch model	12
2.3.2 Biesta en het versterken van subject-zijn in woonzorgcentra.....	13
2.3.3 Didactische werkvorm: instructies	15
2.4 Wandelen als tegenbeweging	16
2.5 Hiaten onderweg	18
3 Methodologie	19
3.1 Participatief actieonderzoek	19
3.2 Verkennen van de onderzoeksplek: Huize Sint Monika	19
3.3 Beginsituatie van de participanten.....	19
3.4 Het onderzoeksproces: cycli van actieonderzoek	20
3.5 Documentatie en dataverzameling	21
4 In de praktijk	22
4.1 Overzicht van de onderzoeksdata	22
4.2 Beginsituatie - Huize Sint Monika en de ruimte voor kunst	23
4.3 Pré-vooronderzoek - een gesprek met Olivier.....	23
4.4 La Marche - observaties uit het vooronderzoek	24
4.5 Werkvorm en opbouw van de wandelopdrachten	26
4.6 Drie portretten uitgelicht	27
4.6.1 ANITA	27
4.6.1.1 Beginsituatie	27
4.6.1.2 Eerste wandeling - 22 april	29
4.6.1.3 Tweede wandeling - 29 april.....	31
4.6.1.4 Derde wandeling - 6 mei.....	37
4.6.1.5 Vierde wandeling - 7 mei	39
4.6.1.6 Reflectie - 14 mei.....	45
4.6.2 ANNIE.....	47
4.6.2.1 Beginsituatie - 23 april	47
4.6.2.2 Eerste wandeling - 23 april	49
4.6.2.3 Tweede wandeling - 8 mei.....	54

4.6.2.4 Reflectie - 15 mei.....	56
4.6.3 LOUIS.....	60
4.6.3.1 Beginsituatie - 24 mei	60
4.6.3.2 Eerste wandeling - 7 mei	62
5 Conclusie	67
5.1 A Walk in the Park? - hindernissen onderweg.....	67
5.2 Conclusie.....	68
5.3 Mogelijke wegen tot verder onderzoek.....	69
6 Nawoord	71
7 Bibliografie.....	73
8 Bijlagen.....	76
8.1 Wandelgids.....	76
8.2 Wandelkaarten	77
8.3 Dagboek: Huize Sint Monika	80
8.4 Informed consent-formulieren.....	115

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en context

NOT A WALK IN THE PARK; over kunstenaars en wandelsystemen was de titel van mijn vorige masterproef¹, geschreven in het kader van mijn opleiding animatiefilm aan het KASK. Dat onderzoek vertrok vanuit een paradox die ik tijdens de opleiding steeds sterker voelde: animatiefilm draait volledig om beweging, terwijl de animator zelf vaak nauwelijks in beweging komt. “Het lijkt wel alsof animatiefilmfiguren gezonder zijn dan de maker zelf”, schreef ik toen.

In de wereld van animatiefilm is beweging van essentieel belang, maar het paradoxale is dat veel animatoren vastzitten in een langdurige zithouding. Onderzoek toont bovendien aan dat gebrek aan beweging kan leiden tot persoonlijkheidsverandering: “een afname in openheid, extraversie en vriendelijkheid” en een “nadelig patroon van persoonlijkheidsverandering op de lange termijn.”² Het ironische contrast tussen de creatie van levendige beweging op het scherm en het gebrek aan fysieke activiteit buiten het atelier riep belangrijke vragen op over de relatie tussen creativiteit, beweging en welzijn.

Om die paradox te onderzoeken, analyseerde ik kunstwerken van wandelende kunstenaars. Centraal daarin stond het idee dat wandelen een vorm van aandacht kan openen voor wat in het dagelijkse leven vaak onopgemerkt blijft. Die aandacht ontstaat net door een tijdelijke opschorting van productiviteit en doelgerichtheid. In die zin raakt wandelen aan wat ik beschouw als de kunst van het nietsdoen: er zit veel verrat in de wereld die je pas kunt zien wanneer je ervoor open staat. Die gedachte sluit aan bij de uitspraak van Francis Alÿs: “Sometimes making nothing leads to something.”³

Mijn vorige thesis maakte van wandelen niet enkel een onderwerp, maar ook een methode van aandachtig kijken die ik verder wilde onderzoeken binnen een educatieve context. Aanvankelijk dacht ik daarbij aan studenten animatiefilm, omdat ik daar zelf de spanning tussen stilzitten en beweging het sterkst had ervaren. Maar dankzij de educatieve master, waar gesprekken over inclusie centraal stonden, en gesprekken met onder meer Tom Dupont over kunsteducatie in de gevangenis, begon ik breder te denken. Ik vroeg me af hoe wandelen als methode kan functioneren op plekken waar wandelen geen evidentie is, waar bewegingsvrijheid beperkt is. Die verschuiving in perspectief bracht me bij een doelgroep die ik aanvankelijk niet had overwogen, maar die precies daardoor interessant werd: ouderen in een woonzorgcentrum.

In het woonzorgcentrum krijgt de metafoor van stilstand en beweging een nieuwe laag, aangezien veel bewoners niet meer of nauwelijks zelfstandig kunnen wandelen. Beweging hoeft in deze context niet noodzakelijk fysiek te zijn. Aandacht, observatie, herinnering en kleine prikkels van buitenaf kunnen eveneens een vorm van ‘in beweging komen’

¹ (Verschaeve, 2024)

² (O'Mara, 2021, 136)

³ (Alÿs et al., 2021)

teweegbrengen. Kunnen deze indirecte wandelervaringen een betekenisvolle artistieke impuls vormen?

1.2 Probleemstelling

Hoewel wandelen in kunst en pedagogiek steeds vaker wordt onderzocht, bestaat er weinig tot geen literatuur over wandelen als artistiek-pedagogische methode binnen woonzorgcentra. In veel instellingen lijken activiteiten waaronder kunst vooral ingezet te worden als een vorm van bezigheidstherapie.⁴ De vraag is in welke mate deze activiteiten aansluiten bij wat ouderen nodig hebben op latere leeftijd. Onderzoek naar 'succesvol ouder worden'⁵ benadrukt immers het belang van betekenisvolle ervaringen, innerlijke rust en selectieve sociale relaties.

Daarnaast valt op dat kunst binnen woonzorgcentra zelden wordt ingezet als een methode die iets opent, iets onderbreekt of iets in beweging brengt. Zou een eenvoudige, toegankelijke en niet-productgerichte kunstvorm zoals wandelen een alternatief kunnen bieden? En hoe kan zo'n methode functioneren in een context waar de mobiliteit beperkt is?

Deze vragen vormen het vertrekpunt van mijn onderzoek en leiden tot de centrale onderzoeksvraag: ***Hoe kan wandelen als artistiek-pedagogische methode functioneren voor bewoners in een woonzorgcentrum?***

Waar mijn vorige thesis eindigde bij het zoeken naar wandelende kunstenaars en hun wandelsystemen, begint dit onderzoek bij het ontwikkelen van nieuwe manieren van wandelen. Het doel is om anderen - in dit geval bewoners van een woonzorgcentrum - opnieuw in contact te brengen met verwondering. Wandelen staat daarbij centraal als methode, niet louter als fysieke verplaatsing.

Vanuit die houding wil ik onderzoeken wat wandelen voor deze bewoners kan betekenen. Ik bekijk hoe eenvoudige doe-opdrachten iets kunnen openen en hoe een duidelijk maar open kader ruimte kan creëren binnen een context waar vaak weinig bewegingsvrijheid is.

1.3 Een overzicht van deze tocht

De structuur van deze masterproef is als volgt: in het eerste deel, het bronnenonderzoek en the state of the art, onderzoek ik vier pijlers die de onderzoeksvraag omkaderen: wandelen, ouderen, educatie en kunst. Elke pijler wordt afzonderlijk besproken, telkens in relatie tot de andere drie. Op die manier ontstaat een netwerk van verbanden en worden ook de hiaten (in de bestaande literatuur) zichtbaar.

Daarna volgt de methodologie, waarin ik het actieonderzoek in Huize Sint Monika toelicht. Hierbij besteed ik aandacht aan de beginsituatie, de opzet van het onderzoek, de rol van de bewoners en de manier waarop de data werden verzameld.

⁴ (Rodrigues et al., 2019)

⁵ (Mönks et al., 2015, 304)

Vervolgens komt het praktijkluik aan bod. In dit deel bespreek en illustreer ik de wandelgebaseerde doe-opdrachten, analyseer ik de reacties van de bewoners en onderzoek ik de pedagogische betekenis van deze interventies.

Tot slot volgt de conclusie, waarin ik reflecteer op wat wandelen als artistiek-pedagogische methode kan betekenen binnen een woonzorgcentrum en welke implicaties dit heeft voor kunsteducatie in bredere zin. Aansluitend volgt een reflectie over het volledige onderzoeksproces, met aandacht voor mogelijke pistes voor verder onderzoek.

2 Artistiek en theoretisch kader: een wandeling doorheen bronnen

Mijn onderzoeksvraag situeert zich op het kruispunt van vier thema's: ouderen in een woonzorgcentrum, kunst, wandelen en educatie. In dit hoofdstuk bespreek ik deze vier pijlers afzonderlijk en toon ik hoe ze met elkaar verbonden zijn. Ik vertrek vanuit de oudere mens en bouw verder op naar kunst, educatie en wandelen. Zo wordt duidelijk hoe deze thema's samenkomen in mijn onderzoeksvraag.

2.1 Ontwikkelingspsychologie van de oudere

Een eerste aanknopingspunt binnen de literatuur komt uit het onderzoek *The Meaning of a Visual Arts Program for Older Adults in Complex Residential Care*⁶. Dit onderzoek beschrijft hoe bewoners in een sterk gereguleerde zorgomgeving opnieuw betekenis vinden via een professioneel begeleid kunstprogramma. Het onderzoek maakt een scherp onderscheid tussen knutselen, tijd vullen - en kunst, dat wordt benaderd als betekenisvol handelen. Bewoners gaven aan dat kunst hen “grondde”, hen “in contact bracht met hun ziel” en toegang gaf tot vergeten delen van zichzelf. Deze behoefte aan diepgang sluit nauw aan bij het concept *gerotranscendentie*, dat in dit artikel voor het eerst naar voren kwam.

Gerotranscendentie, geïntroduceerd door gerontoloog Lars Tornstam, verwijst naar een natuurlijke verschuiving in waarden en prioriteiten op oudere leeftijd. Het gaat om een proces van verinnerlijking en *disengagement*, waarbij ouderen zich terugtrekken uit sociale verplichtingen en activiteiten die eerder vanzelfsprekend waren. Deze terugtrekking wordt niet geïnterpreteerd als isolement, maar als een vorm van rijpheid en wijsheid. Tornstam⁷ benadrukt dat ouderen niet moeten worden benaderd als “falende volwassenen van middelbare leeftijd”, maar als mensen die zich in een andere levensfase bevinden, met “meer kosmische dimensies”.

Kenmerkend voor deze fase zijn een afname van interesse in oppervlakkige sociale contacten, minder belang hechten aan materiële zaken, een grotere behoefte aan alleen-zijn en een verminderde angst voor het levenseinde. Deze inzichten roepen vragen op over de aard van activiteiten die in woonzorgcentra worden georganiseerd. Veel programma's - bingo, knutselen, karaoke - sluiten eerder aan bij sociale activering dan bij de behoefte aan betekenis, aandacht en verinnerlijking die kenmerkend is voor gerotranscendentie.

De ontwikkelingspsychologie⁸ van de oudere biedt verdere nuance. Ann Bowling en Paul Dieppe⁹ concluderen uit hun onderzoek *What is successful ageing and who should define it?* dat het medisch model zo dominant is dat psychosociaal ouder worden vaak onderbelicht blijft. Hierdoor verschuift de aandacht naar aftakeling en lichamelijk falen, terwijl er op oudere leeftijd nog steeds ontwikkeling plaatsvindt. Dit toont dat ouderen zelf een veel multidimensionaler beeld hebben van ouder worden dan het biomedische model.

⁶ (Rodrigues et al., 2019)

⁷ (H. Tornstam 2005 - beschreven in Mönks et al., 2015, 305)

⁸ (Mönks et al., 2015)

⁹ (Dieppe et al., 2005)

Erikson¹⁰ beschrijft deze laatste levensfase als een toestand van **ego-integriteit en wijsheid**, waarin terugblikken, betekenisgeving en aanvaarding centraal staan. Mönks wijst bovendien op de “paradox van tevredenheid”: ondanks verlieservaringen tonen veel ouderen een opmerkelijke tevredenheid en veerkracht. Deze veerkracht wordt ondersteund door cognitieve herstructurering en aanpassing, processen die ook in de late volwassenheid actief blijven.

Ook op cognitief vlak is nuance nodig. Het stereotype van globale cognitieve achteruitgang wordt door Mönks ontkracht. Bepaalde functies blijven opvallend intact, waaronder het sensorisch geheugen: “Het sensorisch geheugen wordt niet getroffen door leeftijdsgebonden achteruitgang.”¹¹ Dit is relevant voor artistieke en aandachtige praktijken zoals wandelen, waarin waarneming en subtiele prikkels centraal staan.

Naast individuele ontwikkeling speelt de omgeving een cruciale rol. Kurt Lewin, grondlegger van de moderne sociale psychologie, vatte dit samen in de heuristische formule **B = f(P, E)** (“behavior is a function of personal and environmental characteristics”)¹², waarbij B staat voor gedrag, P voor persoonskenmerken en E voor omgevingskenmerken. Met deze formule wilde Lewin niet letterlijk een mathematisch model of grafieken opstellen, maar schematisch duidelijk maken dat gedrag niet alleen een gevolg is van iemands karakter en ook niet alleen van de situatie waarin iemand zich bevindt, maar ontstaat uit een combinatie van beide. Deze formule benadrukt dus dat gedrag in een woonzorgcentrum sterk beïnvloed wordt door routines, regels en institutionele structuren. De omgeving kan ouderen zowel uitdagen als beperken in het benutten van hun kennis, vaardigheden en ervaring. Dit maakt de vraag relevant of een artistieke methode zoals wandelen kan functioneren als een nieuwe prikkel die ruimte opent binnen deze context, wat aansluit bij Gert Biesta’s idee van onderbreking: het doorbreken van verlangens, routines en verwachtingen¹³.

Deze inzichten tonen dat ouder worden **geen stilstand is, maar een verschuiving** in aandacht, ritme en betekenis. Vanuit dit kader wordt duidelijk waarom kunst een betekenisvolle plaats kan innemen in het leven van ouderen in een woonzorgcentrum. In de volgende sectie wordt onderzocht hoe kunstpraktijken concreet kunnen aansluiten bij deze behoeften.

2.2 Kunst in woonzorgcentra

2.2.1 Waarom kunst überhaupt noodzakelijk is

In veel woonzorgcentra wordt sterk ingezet op levensbeschouwelijke of pastorale verbindingen, zoals misvieringen of rituelen. Deze zijn waardevol, maar raken slechts één dimensie van zingeving. Kunst biedt een andere vorm van betrokkenheid: niet via geloof of traditie, maar via waarneming, verbeelding en het delen van ervaringen.

¹⁰ (Erikson beschreven in Mönks et al., 2015, 303)

¹¹ (Mönks et al., 2015, 321)

¹² (Mönks et al., 2015, 315-316)

¹³ (Biesta, 2025, 90-96)

2.2.2 Kernbegrippen uit literatuur en praktijk

In de literatuur over kunst in woonzorgcentra keren telkens dezelfde begrippen terug. Ze geven richting aan een duurzame kunsteducatieve praktijk. Omdat kunst een breed en veelzijdig domein is, is het zinvol om een duidelijke afbakening te maken. De begrippen die hieronder aan bod komen, vormen de rode draad in de bronnen waarop dit onderzoek steunt. Ze resoneren in het Brusselse cahier over kunst en zorg¹⁴ van Lieselot Degraeve, Turid Sintobin en Dora Turay van Kenniscentrum Welzijn Wonen Zorg, in het Canadese onderzoek *The Meaning of a Visual Arts Program for Older Adults in Complex Residential Care*¹⁵, in de praktijk van De Ambulanten¹⁶ en in de observaties van verschillende andere kunstenaars die in woonzorgcentra werken. Samen schetsen ze een kader dat helpt begrijpen hoe kunst kan functioneren binnen de context van een woonzorgcentrum.

Kruisbestuiving (1) wordt in verschillende publicaties benoemd als een essentieel element van kunsteducatie in woonzorgcentra. Het verwijst naar de wederkerige relatie tussen de kunstenaar en bewoners. Kunstenaars brengen verbeelding, technieken of een idee binnen; bewoners brengen levenservaring, ritme en authenticiteit. In beschrijvingen van goede praktijken wordt duidelijk dat deze wederkerigheid niet alleen theoretisch is, maar zich concreet manifesteert in de dagelijkse omgang. De manier waarop bewoners kijken, bewegen en reageren, beïnvloedt de artistieke keuzes van de kunstenaar. Tegelijkertijd opent de aanwezigheid van een kunstenaar nieuwe perspectieven voor bewoners, die via kunst opnieuw in contact komen met hun eigen verbeelding, herinneringen of lichamelijkheid. Kruisbestuiving ontstaat door tijd door te brengen in het huis, te observeren, te vertragen en zich te laten beïnvloeden door de dagelijkse realiteit van het woonzorgcentrum. Het is een uitwisseling die beide partijen verrijkt en die in de literatuur wordt gezien als een van de meest waardevolle aspecten van kunst in deze context.

Zingeving (2) speelt een centrale rol in het leven van bewoners van woonzorgcentra. Traditioneel wordt deze behoefte vooral opgevangen door religieuze of levensbeschouwelijke praktijken, die in veel huizen stevig verankerd zijn. Kunst daarentegen heeft diezelfde vanzelfsprekendheid vaak niet, terwijl verschillende auteurs erop wijzen dat kunst een vergelijkbare, maar anders georiënteerde vorm van zingeving kan bieden.

Judith Wambacq, docent kunstfilosofie, auteur en doctor in de wijsbegeerte, beschrijft kunst als een praktijk die, net als religie, een ruimte opent waarin aandacht, vertraging en ontvankelijkheid centraal staan¹⁷. Kunst nodigt uit tot een houding van kijken, luisteren en aanwezig zijn, zonder dat er een vooraf bepaald antwoord of geloofssysteem wordt opgelegd. In dit licht krijgt het idee van een kunstenaarsatelier in het woonzorgcentrum een bijzondere betekenis. Een atelier kan functioneren als een ruimte van aandacht en ritueel, vergelijkbaar met de rol die een kapel vervult binnen religieuze praktijken. Het atelier wordt dan niet louter een werkplek, maar een plaats waar bewoners kunnen binnenlopen, kijken, deelnemen of eenvoudigweg aanwezig zijn. Het is een plek waar kunst als zingeving een vaste vorm krijgt, niet als tijdelijke interventie, maar als constante aanwezigheid in het huis.

¹⁴ (Degraeve et al., 2025)

¹⁵ (Rodrigues et al., 2019,)

¹⁶ (Bogaert, 2024)

¹⁷ (Rutten et al., 2021, 174-180)

Zorg, realiteit en grenzen (3-5) vormen samen het kader waarbinnen kunsteducatie in een woonzorgcentrum betekenis krijgt. Kunst creëert momenten van aandachtige aanwezigheid, waarin bewoners even kunnen ontsnappen aan pijn, eenzaamheid of verveling. Ann Weckx, kunstenaar bij De Ambulanten, verwoordt dit treffend wanneer ze stelt dat niet kunst heelt, maar “through art we care”.¹⁸ Kunst biedt geen oplossing voor lijden, maar maakt wel ruimte voor verbinding en gedeelde tijd. Deze zorgende dimensie kan niet los gezien worden van de realiteit waarin ze plaatsvindt. Mobiliteitsbeperkingen, vermoeidheid, wisselende aandacht, sterfelijkheid, beperkte ruimtes en beperkte materialen vormen de context waarin kunstpraktijken zich moeten bewegen. Kunstenaars die in woonzorgcentra werken, stemmen zich voortdurend af op deze realiteit. Niet elke bewoner kan of wil deelnemen, niet elke dag is geschikt en niet elke ruimte is beschikbaar.

Daaruit vloeit het begrip grenzen voort. Grenzen nodigen uit tot eenvoud, kleine gebaren, aandachtige handelingen. De Ambulanten werken bijvoorbeeld vanuit deze gedachte met *small gestures of care*¹⁹: kleine, haalbare acties die passen binnen de mogelijkheden van bewoners en personeel. Grenzen worden zo geen obstakel, maar een uitnodiging om te werken met wat er is.

Duurzaamheid (6) wordt in zowel het Brusselse cahier als het Canadese onderzoek benoemd als een noodzakelijke voorwaarde voor betekenisvolle kunsteducatie in woonzorgcentra. Tijdelijke projecten verdwijnen vaak zonder sporen na te laten. Bewoners hebben nood aan continuïteit, ritme, een plek waar kunst geen uitzondering is maar een vanzelfsprekendheid. In deze context krijgt de gedachte aan een kunstenaarsatelier in het woonzorgcentrum een bijzondere betekenis. Tijdens een wachtmoment in Huize Sint Monika schreef ik een passage die deze nood verwoordt:

In een ideale wereld zou het belang van kunsteducatie niet steeds bewezen moeten worden vooraleer deze geïntegreerd wordt in een woonzorgcentrum. Het zou vanzelfsprekend kunnen zijn om steeds een kamer als atelier voor een kunstenaar ter beschikking te stellen. Door de omgeving zou het een plek zijn waar werken op het ritme van vertraging volledig vanzelfsprekend is. Als je hier werkt, als kunstenaar, leer je automatisch vertragen. Als je een kamer als atelier zou hebben, zou dit een open plek kunnen zijn voor bewoners om zelf aan de slag te gaan met kunst, maar ook een ruimte waar conversaties mogelijk zijn met kunst als verbindend middel. Een kunstenaar in het atelier zoals een priester in de kapel. Niet iets tijdelijks maar iets als een gevestigde waarde, een constante. Een atelier als plek omdat iets afspreken op vaste uren niet altijd vanzelfsprekend is hier, in het woonzorgcentrum.

Ik geloof dat dit atelier veel dingen mogelijk zou maken.

Het Brusselse cahier bevestigt dat dit geen utopie is. In verschillende Brusselse woonzorgcentra worden lokalen ter beschikking gesteld als repetitieruimte of atelier. Arne Kenis, directeur van woonzorgcentrum Ter Ursulinen, beschrijft hoe dit een win-win is: “Bewoners kunnen repetities bijwonen en kunstenaars vinden een plek die

¹⁸ (Degraeve et al., 2025, 12)

¹⁹ (Degraeve et al., 2025, 25)

schaars is in Brussel. Duurzaamheid betekent in deze context niet alleen dat kunst blijft bestaan, maar dat ze een thuis krijgt.”²⁰

Procesgericht (7) werken vormt een laatste kernbegrip dat in vrijwel alle bronnen terugkeert. Kunst in een woonzorgcentrum draait niet om het eindproduct, maar om het bezig zijn, delen, kijken, en verbinden. Het Brussels cahier benadrukt dat het proces voorop staat: het creëren van verbinding, openen van aandacht, samen iets doen zonder druk op resultaat. Dit sluit nauw aan bij de realiteitszin die in deze context noodzakelijk is: het verloop van een kunstactiviteit hangt af van het moment, van de energie van bewoners, van wat zich aandient.

2.2.3 Etienne van Geel: stoelballet als verbindende kunstpraktijk²¹

De begrippen die kunsteducatie in woonzorgcentra richting geven, krijgen pas echt betekenis in de praktijk. De stoelballetworkshop van Etienne van Geel is daar een passend voorbeeld van.

Etienne van Geel is professioneel theatermaker, balletdanser en musicalartiest, en doceert aan het RITCS. Sinds enkele jaren ontwikkelt hij stoelballetworkshops in woonzorgcentra. Stoelballet is precies wat het woord suggereert: ballet, maar dan zittend. Het is geen gymnastiek en geen bewegingstherapie, maar een vertaling van ballet naar een andere lichamelijkeheid. De bewegingen zijn traag, muzikaal en zorgvuldig opgebouwd, afgestemd op wat een ouder wordend lichaam kan en wil. De artistieke kwaliteit van zijn achtergrond is voelbaar in elke beweging: in het ritme, de muzikaliteit, en de precisie van zijn gebaren.

Voor Etienne van Geel begon, observeerde hij hoe het woonzorgcentrum functioneerde. Vanuit die observaties merkte hij dat veel animatie-activiteiten luid, druk of kinderlijk waren. Ze waren vaak goed bedoeld, maar sloten niet altijd aan bij de leefwereld en de gevoeligheden van ouderen. Zijn stoelballet vormde daarom een bewust tegengewicht.

Tijdens zijn workshops gebruikt hij klassieke muziek, vaak van de componist Frédéric Chopin. De muziek raakt een laag die dieper gaat dan taal: sommige bewoners beginnen spontaan mee te zingen met melodieën die in hun geheugen zijn blijven hangen. De bewegingen ondersteunt hij met herkenbare beelden, zoals een bloem die openbloeit, een douche met warm en koud water of een hoofd dat verandert in een sinaasappel waaruit sap wordt geperst. Die beeldtaal maakt de workshop toegankelijk en nodigt bewoners uit om vanuit hun eigen verbeelding te bewegen.

Een ander belangrijk onderdeel van zijn aanpak is dat niets moet. Vooral bij bewoners met dementie is dat essentieel. Hij legt nooit de nadruk op wat iemand niet meer kan, maar nodigt uit door bewegingen voor te doen, ritme aan te bieden en ruimte te laten voor een eigen tempo. Soms ontstaat er zelfs een nawerking: bewoners die tijdens de workshop niet actief deelnamen, herhalen even later spontaan bepaalde bewegingen.

²⁰ (Degraeve et al., 2025, 11)

²¹ Samen met enkele medestudenten volgde ik een individuele workshop bij Etienne van Geel in het kader van het vak *Kunst en diversiteit*.

Etienne van Geel geeft zijn methode ook door aan studenten, die ermee aan de slag kunnen in Brusselse woonzorgcentra. Hij ziet zijn praktijk als een toolkit: een manier van kijken, aandacht geven en werken met wat aanwezig is. Zijn aanpak sluit aan bij bredere tendensen binnen hedendaagse participatieve kunstpraktijken, zoals die van Seppe Baeyens²², waarin toegankelijkheid, vrijheid binnen een duidelijk kader en werken met minimale middelen centraal staan.

Wat zijn werk bijzonder maakt, is dat het veel kernbegrippen uit de literatuur concreet zichtbaar maakt. De kruisbestuiving tussen kunstenaar en bewoners ontstaat vanuit wederzijdse aandacht en interactie. Zingeving wordt voelbaar in de ritmische, bijna rituele opbouw van de workshop, waarin muziek, beweging en aanwezigheid samenkomen. Zorg, dagelijkse realiteit en beperkingen worden niet weggeduwd, maar vormen net het vertrekpunt voor de artistieke keuzes. Ook duurzaamheid speelt een rol, doordat zijn methode wordt doorgegeven en toegepast in verschillende woonzorgcentra. Daarbij staat niet het resultaat centraal, maar het proces en de ervaring van het moment zelf.

Kortom, zijn stoelballet toont hoe kunst, wanneer ze met zorg en aandacht wordt ingezet, een ruimte kan openen waarin bewoners opnieuw verbinding maken met hun lichaam, hun herinneringen en hun omgeving.

2.3 Educatie bij ouderen

2.3.1 Beuys' haas als pedagogisch model

De kernbegrippen die in de literatuur over kunst in woonzorgcentra naar voren komen, tonen hoe kunstpraktijken betekenisvol kunnen zijn binnen deze context. Toch blijft één vraag centraal: hoe krijgt educatie vorm binnen deze kunstpraktijken? Kunst in een woonzorgcentrum is immers meer dan een artistieke interventie; ze brengt ook een vorm van leren en begeleiden met zich mee.

In veel beschrijvingen van goede praktijken is die educatieve dimensie aanwezig, al blijft ze vaak op de achtergrond. Kunstenaars beschikken over een sterke artistieke expertise, maar wanneer zij werken in een woonzorgcentrum, nemen ze ook een educatieve rol op. Ze delen hun praktijk, maken die toegankelijk en nodigen anderen uit om deel te nemen. Binnen de context van een educatieve master wordt dit nog relevanter. Educatie is dan geen bijkomstigheid, maar een essentieel onderdeel van de artistieke praktijk.

Gert Biesta biedt in zijn werk een helder kader om deze verwevenheid van kunst en educatie te begrijpen. In *Door kunst onderwezen willen worden*²³ beschrijft hij hoe kunst een vorm van onderwijzen kan zijn die niet draait om efficiëntie of meetbare resultaten, maar om **aandacht en ontvankelijkheid**. Onderwijzen betekent in deze visie niet dat iemand iets moet leren, maar dat iemand ergens op gewezen wordt. Het is een gebaar dat zegt: kijk hier, dit verdient jouw aandacht.

Een werk dat deze gedachte scherp belichaamt, is de performance *Wie man dem toten Hasen die Bilder erklärt* van Joseph Beuys. In 1965 voert Joseph Beuys zijn performance

²² Binnen het kader van de educatieve master, kregen we de workshop 'Marriage'

²³ (Biesta, 2025)

uit met een dode haas onder zijn arm, alsof hij een pasgeboren kind draagt. Zijn hoofd is bedekt met verf en goudsnippers. Aan de muur hangen afbeeldingen. Terwijl het publiek toekijkt, richt Beuys het gezicht van de haas zorgvuldig naar de beelden en fluistert hij zachtjes uitleg. Het publiek blijft buiten beeld; alle aandacht gaat naar de haas. Daarmee stelt hij op een radicale manier de vraag wie als “waardig publiek” wordt gezien. Op het eerste gezicht lijkt het werk verwarrend en absurd. Juist in die verwarring ontstaat echter een andere vorm van begrijpen. Beuys toont dat onderwijzen niet noodzakelijk betekent dat de ander meteen begrijpt wat bedoeld wordt. Onderwijzen kan ook een gebaar zijn dat aandacht vraagt en een ruimte opent waarin betekenis kan ontstaan, zelfs wanneer die betekenis niet onmiddellijk duidelijk is.

De haas functioneert hier niet als metafoor voor bewoners, maar voor de manier waarop de samenleving vaak naar ouderen kijkt: alsof zij niet meer kunnen begrijpen, alsof kunst hen niet meer raakt, of alsof het geen zin meer heeft om hen iets te tonen omdat “het toch niet meer binnenkomt”. Joseph Beuys toont net het tegenovergestelde. Het gebaar op zich draagt betekenis. Het richten, tonen en uitnodigen - ook zonder garantie op begrip of groei - wordt een vorm van erkenning en menselijkheid.

Wanneer kunstpraktijken in woonzorgcentra worden besproken, komt vaak de vraag naar voren wat ze “opleveren”: wat bewoners zullen maken en welk resultaat zichtbaar zal zijn. De performance *Wie man dem toten Hasen die Bilder erklärt* ondergraaft net die drang naar meetbaarheid. Joseph Beuys houdt een dode haas vast en legt hem schilderijen uit, niet omdat de haas iets zal leren, maar omdat het tonen op zich waarde heeft. Het werk maakt zichtbaar dat onderwijzen begint bij een eenvoudig gebaar: iets tonen waarvan men vindt dat het de moeite waard is.

Deze visie sluit sterk aan bij kunsteducatie in woonzorgcentra. Traditionele vormen van leren staan daar minder centraal, terwijl aandacht, resonantie en zingeving net belangrijker worden. Kunst kan een educatieve rol opnemen die niet gericht is op kennisoverdracht, maar op aanwezigheid en ontmoeting.

Zo vormt dit kunstwerk een brug naar de derde pijler van dit onderzoek: onderwijs.

2.3.2 Biesta en het versterken van subject-zijn in woonzorgcentra

Uit het uitgebreide pedagogische werk van Gert Biesta, gerenommeerd onderwijsfilosoof en pedagoog, vallen enkele kernprincipes op. Hoewel ze niet specifiek voor ouderen zijn ontwikkeld, bieden ze waardevolle inzichten die goed toepasbaar zijn in de context van een woonzorgcentrum.

Biesta's visie op **subject-zijn** biedt een eerste belangrijke invalshoek. Het tegenovergestelde hiervan noemt hij objectivering: het reduceren van de ander tot een ding²⁴. In een woonzorgcentrum, waar routines, zorgschema's, tijdsdruk en afhankelijkheidsrelaties de dagelijkse realiteit bepalen, ligt dat risico voortdurend op de loer.

²⁴ (Biesta, 2022, 23)

Bewoners kunnen onbedoeld behandeld worden als zorgobjecten in plaats van als volwaardige subjecten.²⁵

Hannah Arendt²⁶ schrijft dat “thuis zijn in de wereld” altijd een **confrontatie met de werkelijkheid** veronderstelt: handelen kan pas wanneer we de wereld zoals ze is onder ogen zien. Voor een kunstenaar-leerkracht betekent dit dat je niet zomaar een woonzorgcentrum binnenstapt om ‘iets te doen’. Eerst moet je de realiteit van de plek observeren: de ritmes, de spanningen, de stiltes en de noden.

Die aandacht voor de concrete werkelijkheid is belangrijk, omdat kunstactiviteiten in woonzorgcentra vaak gereduceerd worden tot ontspanning of tijdsbesteding. In *Visual Arts Programs for Older Adults*²⁷ wordt beschreven hoe dergelijke activiteiten geregeld functioneren als **diversion**: vermaak, bezigheid of sociale animatie. Hoewel deze initiatieven bewoners activeren en betrekken, blijven ze vaak binnen een kader van herkenning en bevestiging.

Precies daar biedt Biesta's pedagogiek een helder onderscheid tussen **identificatie en subjectificatie**²⁸. Identificatie richt zich op iemand “een stem geven”, meestal via het uiten van identiteit of herkenbare ervaringen. Veel activiteiten in woonzorgcentra volgen deze logica: bewoners tonen wie ze zijn of waren. Goedbedoeld, maar het vertrekt niet noodzakelijk vanuit een geloof in wat iemand nog kan worden.

Zoals docent Ruth Rondas benadrukt, kan educatie worden gezien als een fundamenteel vertrouwen in iemands groei. Zonder dat geloof gaat het niet om onderwijs, maar om organisatie of animatie.²⁹

Een ander relevant inzicht is Biesta's aandacht voor de manier waarop we met mensen omgaan³⁰. De term **elderspeak** -een betuttelende manier van spreken tegen ouderen - is hierbij cruciaal. Onderzoek³¹ laat zien dat elderspeak voortkomt uit onderbewuste stereotypen over ouderdom en dat het bij mensen met dementie zelfs de kans op probleemgedrag verdubbelt. Dit raakt aan Biesta's idee dat onderwijzen nooit neutraal is: hoe we spreken, kijken, aanraken en uitnodigen maakt deel uit van het educatieve gebaar. Wie subject-zijn wil bevorderen, moet in taal en houding ruimte scheppen voor autonomie.³²

Biesta verwijst naar de Duitse pedagoog Klaus Prange³³, die benadrukt dat de vorm ertoe doet: **onderwijzen is wijzen**. Het woord Zeiger betekent zowel tonen als richten; onderwijzen draait om het richten van iemands blik. Dit vraagt een specifieke aandacht die niet vanzelfsprekend is in een woonzorgcentrum, waar efficiëntie vaak vooropstaat. Prange beschrijft onderwijs als een wisselwerking tussen leerling, leerkracht en thema. Het is de

²⁵ (Vlaamse Ouderenraad, 2025, 8)

²⁶ (Stonebridge, 2024) en geciteerd in (Biesta, 2022, 27)

²⁷ (Rodrigues et al., 2019)

²⁸ (Biesta, 2025, 59-73)

²⁹ Ik schreef dit op een post-it tijdens één van de lessen dit jaar.

³⁰ (Biesta, 2022, 38-39)

³¹ (Shaw & Gordon, 2021)

³² (Van Kerckhove & VRT nws, 2024)

³³ (Biesta, 2022, 128-134)

manier waarop die ontmoeting vorm krijgt die bepaalt of iemand echt toegang krijgt tot het thema.

Ook Biesta beschrijft **wijzen als een open gebaar**: het opent de wereld voor de leerling én de leerling voor de wereld³⁴. Dat is een kernprincipe voor educatie in een woonzorgcentrum. Veel bewoners leven noodgedwongen minder wereldgericht; hun blik is naar binnen gekeerd, niet uit keuze maar uit omstandigheden. Kleine interventies, zoals beschreven door De Ambulanten³⁵, kunnen die blik opnieuw openen. Het vraagt geen grote projecten, maar een houding van openheid en ontvankelijkheid.

Kernachtig binnen Biesta's denken is het **idee van onderbreking**³⁶: het doorbreken van verlangens, routines en verwachtingen. Kunst kan precies zo'n onderbreking teweegbrengen. Ze brengt ons in contact met wat niet onmiddellijk zichtbaar, hoorbaar of benoembaar is en creëert tijd, ruimte en vorm om te oefenen wat het betekent om als subject in de wereld te bestaan. Daarbij staat niet de esthetische kwaliteit centraal, maar de existentiële kwaliteit van wat verschijnt: hoe iemand op een betekenisvolle manier, individueel en collectief, in en met de wereld kan zijn.³⁷

Ten slotte is een woonzorgcentrum een **instituut**. Het biedt zorg, veiligheid en structuur, maar beperkt tegelijk de autonomie. Wie een leven lang gewerkt heeft, beslissingen nam en verantwoordelijkheid droeg, ziet dat subject-zijn in een woonzorgcentrum deels ontnomen worden. Niet uit kwade wil, maar door de logica van het systeem. Juist daarom is het in deze context extra belangrijk om in te zetten op subjectificatie. Kunsteducatie kan daarin een waardevolle ingang bieden.

2.3.3 Didactische werkvorm: instructies

Naast het theoretische kader over onderwijzen vormt ook het **kader van werkvormen** een belangrijke pijler in dit onderzoek. Hoe opdrachten worden vormgegeven, bepaalt namelijk sterk welke ruimte er ontstaat voor aandacht, verbeelding en betekenis. Als theoretische bron biedt het boek *Wicked Arts Assignments*³⁸ van Emiel Heijnen en Melissa Bremmer een waardevolle leidraad. Het boek bevat bijna honderd open, domeinoverschrijdende kunstopdrachten die representatief zijn voor hedendaagse kunsteducatie. Hoewel de opdrachten niet specifiek voor ouderen zijn ontwikkeld, is hun opbouw bijzonder relevant voor een artistiek-pedagogische praktijk in een woonzorgcentrum.

In de podcast *Kunsteducatie doorgelicht*³⁹ lichten de makers van het boek hun centrale begrip **enabling constraints** toe. Zij omschrijven hun opdrachten als "geen recepten, maar aanzetten tot recepten". De opdracht biedt een kader, maar geen uitkomst. Binnen dat kader heerst vrijheid om te veranderen, te interpreteren en te reageren vanuit de eigen verbeelding. De opdracht legt niet te veel uit; ze moet toegankelijk zijn, zodat iemand het boek kan openslaan en meteen aan de slag kan. De makers benadrukken dat een goede

³⁴ (Biesta, 2022, 144)

³⁵ (Degraeve et al., 2025, 25)

³⁶ (Biesta, 2025, 90-96)

³⁷ (Biesta, 2025, 94)

³⁸ (Heijnen & Bremmer, 2020)

³⁹ (Kunsteducatie doorgelicht, 2021)

opdracht een zekere “rommeligheid” bevat: voldoende structuur om richting te geven, maar voldoende openheid om ruimte te laten voor verbeelding. Deze visie noemen de auteurs het idee van *begrensde vrijheid*: vrijheid ontstaat niet door de afwezigheid van kaders, maar door een helder kader dat uitnodigt tot eigen invulling. Dit inzicht ontstond bij hen uit observaties in scholen, waar leerlingen vaak verloren lopen wanneer opdrachten te vrij zijn, of net te strak gestructureerd. Een stappenplan dat voor iedereen hetzelfde resultaat oplevert, leert de deelnemer weinig over zichzelf, over kunst of over de wereld. Maar ook het volledig ontbreken van een opdracht leidt tot onzekerheid en inertie. De kracht ligt in het midden: een opdracht die richting geeft zonder te bepalen.

Een tweede belangrijke inspiratiebron voor het denken over werkvormen is de instructiekunst van Yoko Ono. In haar boek *Grapefruit*⁴⁰ presenteert zij korte, poëtische instructies die zowel eenvoudig als radicaal open zijn. Haar werk toont **de dubbele gelaagdheid van een instructie**: enerzijds is er de opdracht zelf, anderzijds het uitvoeren ervan. De instructie is een kunstwerk, maar ook een uitnodiging tot handelen. Veel wandelende kunstenaars bewegen zich op het spectrum van conceptuele en performatieve kunst, waardoor Ono's werk bijzonder relevant wordt. Het denken over de instructie zelf - nog vóór de uitvoering - kan al een artistieke ervaring zijn. De opdracht hoeft niet noodzakelijk uitgevoerd te worden om betekenis te genereren; het denken over de opdracht kan op zichzelf een vorm van aandacht en verbeelding openen⁴¹.

De inzichten uit *Wicked Arts Assignments* en de instructiekunst van Yoko Ono tonen hoe een eenvoudige opdracht, wanneer ze helder maar open geformuleerd is, een krachtige artistieke en pedagogische ruimte kan openen. Zo'n *enabling constraint* biedt richting zonder te bepalen, en laat precies genoeg vrijheid om verbeelding en aandacht te activeren. Deze verschillende inzichten over instructies zijn richtinggevend voor de werkvormen die in dit onderzoek worden ontwikkeld.

Vanuit die logica kan wandelen worden gezien als een van de meest elementaire, maar tegelijk meest open werkvormen: een minimale instructie die een maximale innerlijke beweging mogelijk maakt. Daarom vormt wandelen de volgende pijler in dit onderzoek. In wat volgt wordt verkend hoe wandelen in de literatuur wordt beschreven, en waarom deze methode bijzonder geschikt is voor bewoners van een woonzorgcentrum.

2.4 Wandelen als tegenbeweging

Wandelen kan meer in beweging brengen dan alleen het lichaam. Binnen een woonzorgcontext kan het bewoners tijdelijk losmaken uit de geslotenheid van dagelijkse routines en de aandacht opnieuw richten op de buitenwereld. Vanuit die gedachte verkent dit hoofdstuk wandelen als artistiek-pedagogische praktijk, aan de hand van inzichten van onder meer Rebecca Solnit, Frédéric Gros, Shane O'Mara en Stephan Graham.

In haar werk *Wanderlust* beschrijft historicus, auteur en activist Rebecca Solnit hoe wandelen historisch werd gezien als een oefening in eenvoud, aandacht en contemplatie. Jean-Jacques Rousseau, door haar de “*peetvader van het wandelen*” genoemd, zag

⁴⁰ (Ono, 2000)

⁴¹ (Cherix et al., 2019)

wandelen als een noodzakelijke voorwaarde om te kunnen denken: “Wanneer ik op één plek blijf kan ik nauwelijks denken; mijn lichaam moet in beweging zijn om mijn brein aan de gang te krijgen.”⁴² Ook filosoof Søren Kierkegaard gebruikte wandelen om overmatig zelfbewustzijn te doorbreken. Zijn stadswandelingen leidden tot een vorm van denken die zich richtte op de wereld buiten hem, eerder dan op de innerlijke kronkelingen van het eigen bewustzijn. Deze observaties sluiten aan bij de inzichten uit de gerotranscendentie: ouderen bevinden zich vaak in een fase waarin existentiële reflectie sterk aanwezig is. Wandelen kan dan een manier worden om de aandacht te verleggen van eigen lijden naar de wereld rondom.

Solnit benadrukt dat wandelen zich verzet tegen doelmatigheid. Over doolhoven schrijft ze: “Soms moet je je doel de rug toekeren om er te komen; soms ben je het verst verwijderd wanneer je het dichtstbij lijkt.”⁴³ Wandelen is geen rechte lijn naar een eindpunt, maar een proces van omwegen, vertraging en onverwachte wendingen. Dit sluit nauw aan bij procesgericht werken in kunsteducatie: de waarde ligt niet in het resultaat, maar in de ervaring zelf.

In een woonzorgcentrum valt op hoe vaak bewoners spreken vanuit melancholie, verlies of pijn. Literatuur toont dat wandelen deze melancholie zowel kan versterken als verzachten. Shane O'Mara beschrijft in *Te voet; hoe twee benen de mens verder brengen*⁴⁴ de positieve effecten van wandelen op stemming en cognitie. Solnit nuanceert dit door te wijzen op de dubbelheid van stadswandelen: het kan een gevoel van eenzame gevoeligheid oproepen, maar ook een vorm van luxe-eenzaamheid bieden, waarin men zich tijdelijk terugtrekt uit de wereld.⁴⁵ Zo laat wandelen zien hoe men kan bewegen tussen innerlijke zwaarte en uiterlijke verwondering, afhankelijk van ritme, context en gemoedstoestand.

Wandelen confronteert ook altijd met sociale realiteit, kwetsbaarheid en ongelijkheid. Solnit beschrijft de straat als een plek van zowel schoonheid als pijn. Voor bewoners kan dit zowel verrijkend als belastend zijn. Daarom ligt de taak van de artistiek-pedagogische begeleider in het vormgeven van wandelopdrachten die verwondering, aandacht en openheid stimuleren, zonder te overweldigen.

De inzichten uit de ontwikkelingspsychologie bij ouderen kunnen aangevuld worden met de **psychogeografie** van filmmaker en schrijver Guy Debord⁴⁶. Zijn concept van de *dérive* - het doelloos rondzwerven door de stad - onderzoekt hoe omgevingen emoties en gedrag beïnvloeden. De *dérive* is een vorm van aandachtig dwalen, waarbij men zich laat leiden door de aantrekkingskracht van plekken, geluiden en ritmes. Dit biedt een waardevol kader om te begrijpen hoe bewoners zich door de stad bewegen en hoe hun aandacht verschuift.

Solnit maakt tot slot een scherp onderscheid tussen wandelen in de wereld en wandelen op een loopband. De loopband, schrijft ze, “vergroot het terugtrekken uit de wereld en berooft mensen van de neiging om te participeren in het bewoonbaar maken van die wereld.”⁴⁷

⁴² (Solnit, 2022, 37)

⁴³ (Solnit, 2022, 94)

⁴⁴ (O'Mara, 2021)

⁴⁵ (Solnit, 2022, 226-227)

⁴⁶ (O'Rourke, 2016)

⁴⁷ (Solnit, 2022, 314)

Wandelen wordt er gereduceerd tot cijfers: afstand, tijd, calorieën. Dit sluit aan bij Biesta's kritiek op de meetbaarheid van onderwijs. Wandelen als artistiek-pedagogische methode verzet zich juist tegen deze logica: het gaat niet om meten of efficiëntie, maar om de ervaring zelf.

2.5 Hiaten onderweg

Uit mijn bronnenonderzoek blijkt dat kunst, ouder worden, educatie en wandelen elk op zich goed gedocumenteerd zijn. Opvallend is echter dat de verbindingen tussen deze thema's vaak ontbreken.

Een belangrijk **eerste hiaat** ligt bij wandelen als artistieke methode voor ouderen. Er is veel literatuur over wandelen als artistieke praktijk en als pedagogische benadering, maar dit wordt zelden toegepast bij ouderen. In woonzorgcentra wordt wandelen vooral gezien als een manier om de mobiliteit te behouden of bewoners "in beweging" te houden. De link tussen wandelen, artistieke expressie en aandacht voor de omgeving ontbreekt grotendeels. Ook projecten die vertrekken vanuit de buitenwereld - de straat, de stad, toevallige ontmoetingen of indrukken onderweg - zijn zeldzaam. Nochtans kan juist die buitenwereld een rijke bron zijn van verbeelding, ervaring en verbinding.

Een **tweede hiaat** is het ontbreken van een duidelijke educatieve leerlijn voor ouderen. De literatuur beschrijft veel kunstprojecten, maar deze vertrekken vaak vanuit ontmoeting en improvisatie. Een expliciete pedagogische visie, met ruimte voor groei, ontwikkeling en nieuwe ervaringen, ontbreekt meestal. Ook de rol van de kunstenaar-leerkracht - iemand die begeleidt, uitdaagt, onderbreekt en gelooft in de ontwikkelingsmogelijkheden van bewoners - komt zelden voor.

Deze hiaten vormen het **vertrekpunt** van mijn praktijkonderzoek. Ik wil onderzoeken waarom deze verbindingen ontbreken en hoe ik ze via participatief actieonderzoek stap voor stap kan verkennen en invullen.

3 Methodologie

3.1 Participatief actieonderzoek

De centrale onderzoeksvraag leent zich tot een participatief actieonderzoek, de methodologie die binnen de Educatieve Master wordt vooropgesteld. Pedagoog Petra Ponte beschrijft actieonderzoek als een proces waarin leerkrachten reflecteren op hun eigen praktijk en die systematisch verbeteren op basis van de inzichten die daaruit ontstaan⁴⁸. Dit sluit nauw aan bij hoe dit onderzoek zich ontwikkelde: stap voor stap, al doende en reflecterend. Actieonderzoek volgt geen rechte lijn, maar is een voortdurende beweging van observeren, handelen, terugkijken en bijsturen.

In de geest van Biesta's idee van onderbreking krijgt dit proces een uitgesproken karakter van vertragen en aandacht richten. Ook Richard Long's *A Line Made by Walking* resoneert hier: de lijn ontstaat pas omdat iemand ze heeft gelopen. Zo ontstond ook dit onderzoek: niet vóór het wandelen, maar door het wandelen.

3.2 Verkennen van de onderzoeksplek: Huize Sint Monika

De onderzoeksstage vindt plaats in Huize Sint Monika, een woonzorgcentrum in de Brusselse Marollen. Er wonen ongeveer vijfentachtig bewoners, met uiteenlopende fysieke en cognitieve mogelijkheden. Die diversiteit vormt mee de sfeer en dynamiek van de plek.

Voorafgaand aan het actieonderzoek voer ik gesprekken met Olivier Van Steenkiste, hoofd van de afdeling kinesithérapie, ergotherapie en animatie. Hij geeft inzicht in de bewoners, hun mobiliteit, interesses en de drempels die ze ervaren. Tijdens een rondleiding stelt hij bewoners voor die we onderweg tegenkomen en laat zien hoe wandelen in dit huis verschillende vormen kan aannemen. Deze gesprekken bieden een eerste toegang tot het huis en helpen de context van binnenuit te begrijpen.

De beginsituatie breng ik verder in kaart door enkele weken deel te nemen aan La Marche, de wekelijkse groepswandeling. Tijdens deze wandelingen kijk en luister ik vooral, en beweeg ik mee op het ritme van de bewoners. Tegelijk dwaal ik bewust door het woonzorgcentrum, zonder vast doel, om de sfeer, ritmes en dagelijkse bewegingen van de bewoners te ervaren. Deze dwaaltochten, aangevuld met tekeningen, helpen de leefwereld van binnenuit te voelen.

3.3 Beginsituatie van de participanten

Huize Sint Monika is geen homogene groep ouderen, maar een verzameling uiteenlopende levensverhalen die toevallig onder één dak samenkomen. Tijdens verkennende gesprekken kwamen bewoners met zeer verschillende achtergronden naar voren: een religieuze zuster, een componist, een professor scheikunde, een licentiaat Latijn en Grieks, een bouwvakker, en mensen die door ziekte of een val vroeg in een woonzorgcentrum terechtkwamen.

⁴⁸ (Ponte, 2012, 23)

Opvallend is hoe verschillend bewoners hun dag, energie en interesses invullen. Sommigen zoeken actief contact, anderen trekken zich terug. Sommigen verlangen naar rust en stilte, anderen naar gesprek of intellectuele prikkels. De ontwikkelingspsychologie van ouderen - en specifiek het concept van gerotranscendentie - wordt zichtbaar: veel bewoners verliezen interesse in oppervlakkige sociale contacten en zoeken betekenisvolle momenten.

Tijdens de ronde van deur tot deur verwezen bewoners elkaar door.

“Ga eens bij hem, die weet veel van de wereld,”

of

“Zij leest graag, misschien is dat iets voor haar.”

of ook

“Ga maar naar kamer 142, die doet met alles mee.”

Maar ik ontmoet ook bewoners die te laat bereikt worden. Mensen die ooit een rijke innerlijke wereld hadden, maar die nu zeggen:

“Moest je vroeger gekomen zijn, ja, dan wel. Maar nu, nee, laat mij maar. Ik ga u niet lastig vallen met mijn zijn.”

Opvallend genoeg nemen vooral bewoners die de georganiseerde groepsactiviteiten niet meevolgen, deel aan de uiteindelijke wandelsessies in het actieonderzoek.

Omdat het traject één-op-één verloopt, krijgt elke deelnemer een individueel startprofiel. Die profielen staan in het praktijkluik (dagboek) en vormden de basis voor differentiatie en de ontwikkeling van artistieke wandelopdrachten.

Wandelen is in deze context niet vanzelfsprekend. Bewoners hebben verschillende mobiliteitsniveaus: sommigen wandelen zelfstandig, anderen hebben begeleiding nodig en een deel kan niet meer naar buiten. Door personeelstekort kan geen opvoeder de wandelworkshops mee begeleiden. Daarom wordt in overleg beslist om enkel te werken met bewoners die zelfstandig mogen beslissen om het huis te verlaten.

Voor bewoners die niet mobiel zijn, worden imaginaire wandelingen ontwikkeld. Daarbij nemen taal, herinnering en observatie de plaats in van fysieke beweging.

3.4 Het onderzoeksproces: cycli van actieonderzoek

Het onderzoeksproces verliep in opeenvolgende cycli. Elke cyclus startte met een observatie, die richting gaf aan het ontwerpen van een eenvoudige wandelopdracht volgens het principe van *enabling constraints*. Voor de uitvoering van de opdracht werd het bijhorende wandelkunstwerk kort toegelicht. Deze mini-kunstlessen boden bewoners een referentiekader en vormden een brug tussen het werk van wandelende kunstenaars en hun eigen wandeling die daarop volgde.

Na deze korte introductie volgde de wandeling waarin de opdracht werd uitgevoerd. Meteen daarna werd het verloop vastgelegd in het onderzoeksdagboek, waarin situatie, observatie en reflectie elkaar opvolgden. Die reflecties maakten zichtbaar wat er gebeurde en welke elementen vroegen om bijsturing. Zo vormde elke wandeling het vertrekpunt voor de volgende.

Deze werkwijze sluit aan bij het principe van wandelend kunstenaar Hamish Fulton: “No walk, no work”⁴⁹. Het werk ontstaat door te wandelen, niet ervoor of erna.

3.5 Documentatie en dataverzameling

De documentatie verliep vooral via een doorlopend onderzoeksdagboek, dat diende als centraal archief voor observaties, intuïties en reflecties. Na elk bezoek werd een nieuwe notitie geschreven volgens een vaste structuur: situatie, observatie en reflectie. Deze driedeling hielp om het verloop van elke ontmoeting helder te reconstrueren en aandacht te hebben voor zowel het zichtbare als het subtiele.

De reflecties van bewoners vormden een belangrijk onderdeel van de dataverzameling. Meestal werden ze mondeling gedeeld, vaak aan het begin van een nieuwe ontmoeting, wanneer spontaan werd teruggeblikt op de vorige wandeling. Bewoners die nog konden schrijven, noteerden hun reflecties zelf.

Daarnaast werd, met toestemming, beeldmateriaal verzameld dat tijdens de wandelingen ontstond. Die beelden werden ingescand en opgenomen in het archief. Ze documenteren niet alleen de wandeling, maar maken ook aspecten van de ervaring zichtbaar die moeilijk in woorden te vatten zijn.

De combinatie van dagboekfragmenten, beelden en reflecties van bewoners resulteerde in een meerstemmig archief dat zowel het verloop van het onderzoek als de wederkerigheid ervan zichtbaar maakt.

⁴⁹ (TATE, 2002)

4 In de praktijk

Dit praktijkluik bestaat uit wandelingen, gesprekken en observaties die ik gedurende ongeveer drie maanden verzamelde in Huize Sint Monika. Omdat de verslagen in dagboekvorm ontstonden en vaak uitgebreid zijn, koos ik ervoor om hier niet het volledige dagboek op te nemen. In plaats daarvan belicht ik de momenten en uitspraken die mijn denken en handelen het sterkst stuurden. Het volledige dagboek is opgenomen in de bijlage voor wie de volledige context of scène wil nalezen.⁵⁰

4.1 Overzicht van de onderzoeksdata

Onderstaande tabel geeft een chronologisch overzicht van alle momenten die deel uitmaken van dit praktijkonderzoek in Huize Sint Monika:

20/02	Olivier	Verkenkend gesprek
05/03	La Marche	Observatie
12/03	La Marche	Observatie
19/03	La Marche	Observatie
09/04	La Marche	Observatie
09/04	Anita	Gesprek 1
22/04	Anita	Wandeling 1
23/04	Kamer 253	Gesprek 1
23/04	Annie	Gesprek 1
29/04	Anita	Wandeling 2
29/04	Annie	Gesprek 2
30/04	Annie	Wandeling 1
01/05	Annie	Postduif 1
06/05	Anita	Wandeling 3
07/05	Anita	Wandeling 4
07/05	Louis	Wandeling 1
08/05	Annie	Wandeling 2
13/05	Anita	Wandeling 5
14/05	Anita	Reflectie
15/05	Annie	Reflectie

⁵⁰ Zie pagina 80 - 114

4.2 Beginsituatie - Huize Sint Monika en de ruimte voor kunst

Huize Sint Monika is een woonzorgcentrum in de Marollen, waar het dagelijkse ritme wordt bepaald door zorg, routines en de beperkte mobiliteit van veel bewoners. De context werd eerder in de methodologie uitgebreid beschreven; voor dit praktijkluik is vooral relevant hoe het huis zich verhoudt tot kunst, aandacht en kleine vormen van beweging.

Een vast kunstatelier is er niet en er zijn geen kunstenaars structureel actief in het huis. De meeste activiteiten worden georganiseerd door het animatieteam en richten zich op ontspanning, ontmoeting en het doorbreken van de dagelijkse routine.

Toch heeft het huis een geschiedenis met kunstpraktijken. Enkele jaren geleden werkte het kunstenaarscollectief De Ambulanten gedurende drie jaar in Huize Sint Monika. Zij richtten een atelier in en ontwikkelden een praktijk die vertrok vanuit kleine, aandachtige handelingen. Hoewel het project tijdelijk was, droeg het mee bij aan de openheid van het huis voor nieuwe kunstinitiatieven.

Deze context vormde het vertrekpunt van mijn onderzoek. Voor ik met bewoners kon wandelen, wilde ik begrijpen hoe dit huis bewoog: welke gevoeligheden er leefden, hoe bewoners zich door de dag verplaatsten en welke ruimte er was voor een artistieke methode die vertrok vanuit aandacht en vertraging.

4.3 Pré-vooronderzoek - een gesprek met Olivier

Zo voerde ik eerst een gesprek met Olivier Van Steenkiste, de paramedicus en kinesist die de activiteiten in het huis begeleidt. Mijn eerste bezoek aan het woonzorgcentrum begon met dat verkennend gesprek. Al snel werd duidelijk dat dit onderzoek een project van lange adem zou worden. Ik noteerde: "Ik zal echt de tijd moeten nemen om hun vertrouwen te winnen." Die tijd had ik vooraf onderschat. Ik had niet beseft dat er eerst een soort incubatieperiode nodig was, waarin ik vooral aanwezig moest zijn zonder meteen veel te willen doen. Mijn onzekerheid was groot. Ik vroeg me af: "Hoe kom ik bewoner-vriendelijk over?" Ik twijfelde aan mijn houding, aanpak, artistieke kennis, maar ook aan mijn mensenkennis.

Tijdens dat eerste gesprek raadde Olivier me aan om de eerste weken vooral mee te wandelen met de groepswandeling, La Marche. Niet om meteen opdrachten uit te proberen, maar om het ritme van het huis te leren kennen: wie wandelt mee, wie blijft achter, wie heeft welke ondersteuning nodig, en hoe beweegt de groep als geheel. Dat advies bepaalde mee de start van mijn onderzoek.

Ook mijn beeld van het woonzorgcentrum veranderde meteen tijdens dat eerste bezoek. Terwijl ik op Olivier wachtte, zag ik een dame met een rollator, mooi uitgedost, zelfstandig het gebouw verlaten. Floep - weg was ze, de Marollen in. Ik had niet verwacht dat bewoners zomaar naar buiten mochten. Dat moment doorbrak meteen mijn eigen vooroordelen over autonomie in een woonzorgcentrum.

Olivier vertelde ook over de speciaal ontworpen wandelgang op de gesloten afdeling: een vierkant parcours met grote ramen en rustplekken voor bewoners met dementie. Later las ik dat dwaalgedrag vaak voortkomt uit onrust en dat wandelen spanning kan helpen reguleren⁵¹. Daardoor beseftte ik dat wandelen hier niet alleen een fysieke activiteit is, maar ook een manier om innerlijke onrust te verwerken en tot rust te komen.

4.4 La Marche - observaties uit het vooronderzoek

Het meewandelen met La Marche had twee doelen: enerzijds het opbouwen van vertrouwen met bewoners en personeel, zoals Olivier had aangeraden, en anderzijds het observeren van hoe er gewandeld wordt: waar bewoners naar kijken, welke routes worden gekozen, hoe de groep beweegt. Ik wandelde vier keer mee om een eerste, cruciale inkijk te krijgen in wat wandelen voor deze groep bewoners betekent. De groep bestaat telkens uit een mix van bewoners van het woonzorgcentrum en van het dagcentrum.

Elke donderdag verzamelen een vijftiental bewoners zich om samen de Marollen in te trekken onder leiding van Olivier. De wandeling is nooit identiek: Olivier loopt vooraan en kiest telkens andere straten, waardoor het traject wekelijks verandert. Deze niet-routinematige aanpak sluit aan bij literatuur over wandelen waarin variatie en onvoorspelbaarheid als positief worden beschreven.

Wat tijdens deze observaties het meest opvalt, is de autonomie die bewoners behouden binnen dit ritueel. Ze komen zelfstandig naar beneden, sluiten vanzelf aan en bewegen zich door de wandeling alsof ze deel uitmaken van een vertrouwde, terugkerende gemeenschap. Olivier versterkt die autonomie door niet betuttelend te handelen: hij wandelt sneller dan verwacht bij een groep ouderen, waardoor bewoners zich moeten inspannen en hun eigen tempo zoeken. Zelfs wie extra ondersteuning nodig heeft, wordt uitgedaagd om mee te bewegen, met hulp van begeleiders. Autonomie wordt hier niet beperkt, maar net geactiveerd.

Daarnaast valt de verwondering voor kleine dingen onderweg sterk op. Bewoners reageren op details die ik zelf soms amper zag: een waterkan in de vorm van een kikker (“HAHAHA”), een man in zwemshort en slippers (“Il a vraiment chaud”), een hond met een polkadot-jasje, een zak patatten, een eenwieler. Sommigen kijken intens naar etalages, anderen koppelen wat ze zien aan verhalen uit hun leven. Madame Guislain vertelt bijvoorbeeld over het kastje dat ze ooit gratis kreeg op het Vossenplein: “Het past er net in, naast mijn bed, haha, gratis.” Wat ik in mijn eigen wandel-instructies zou willen stimuleren, het kijken, opmerken, aandachtig zijn, gebeurt hier spontaan. De stad wordt zo een broeihaard aan inspiratie.

La Marche creëert bovendien een sterke sociale cohesie. Bewoners kennen elkaar, maar niet altijd even goed; toch ontstaat tijdens het wandelen een vorm van tijdelijke gemeenschap. Ze waarschuwen elkaar voor obstakels via een ketting van waarschuwingen: “attention, un trou”, “un vélo”, “un trottoir cassé”. Deze spontane choreografie van zorg toont hoe wandelen sociale relaties activeert. Een buggy roept herinneringen op aan kinderen. Een hond brengt verhalen over vroegere huisdieren naar boven. Een straatnaam leidt tot

⁵¹ (Alzheimer Nederland, n.d.)

anekdotes over vossen rond Brussel. Ik noteerde: “Wandelen opent gesprekken die anders nooit zouden ontstaan.” De wandeling functioneert zo als een biografische motor, waarin willekeurige elementen onderweg herinneringen en verhalen activeren.



De Marollen vormen een fysiek parcours vol obstakels: losliggende kasseien, straatwerken, rotsblokken, trappen, lawaai van sirenes. Voor sommige bewoners, zeker zij met dementie, veroorzaken deze obstakels verwarring of vertraging. Een vrouw met dementie botste tegen een rotsblok bij de Hallepoort en wist even niet meer welke kant ze uit moest. Toch wandelde ze verder zodra ze zich herpakte. Wanneer een schoen moet worden gestrikt, vormt dat een pauze waarin de groep opnieuw kan aansluiten. Deze onderbrekingen herinneren eraan dat weerstand inherent is aan de werkelijkheid, precies zoals onderbreking bij Biesta een pedagogische kwaliteit vormt.

De diversiteit binnen de groep maakt La Marche een bijzonder mooi voorbeeld van een inclusieve groep met dezelfde doelen. “Alle huidskleuren, genders, leeftijden samen.” Bewoners met en zonder dementie, mensen die flaneren en mensen die enkel naar de grond kijken uit angst om te vallen. Sommigen vertellen verhalen, anderen zwijgen maar nemen zichtbaar waar. De wandeling biedt ruimte aan al deze manieren van aanwezig zijn.

Tegelijkertijd wordt duidelijk hoe kwetsbaar dit ritueel is. Olivier is een spilfiguur: hij bepaalt tempo, veiligheid en sfeer. “Als hij verlof heeft, is er geen wandeling. En zonder wandeling

“... dus geen verwondering?” De continuïteit van La Marche hangt af van één persoon, wat toont hoe weinig structureel wandelen verankerd is binnen het woonzorgcentrum. Hoewel La Marche een rijk en betekenisvol ritueel vormt, blijft het belangrijk om te erkennen dat deze wekelijkse wandeling slechts een deel van de bewoners bereikt. Hoe waardevol de sociale cohesie, de aandachtige blik en de spontane verwondering tijdens de groepswandeling ook zijn, er blijft een groep bewoners die niet mee wandelt. Olivier zet sterk in op het motiveren van bewoners om deel te nemen, maar toch zijn er mensen die buiten dit ritueel vallen.

Precies dat maakt dit vooronderzoek zo waardevol: het toont niet alleen wat wandelen kan betekenen, maar ook waar de grenzen van dit groepsgebeuren liggen. Het roept vragen op over wie buiten beeld blijft, wie niet aansluit, en waarom. Wat betekent wandelen voor hen die niet deelnemen? Welke drempels, verlangens of angsten spelen daar? En hoe kan een artistiek-pedagogische praktijk misschien voor hen betekenisvol worden? Om een vollediger beeld te krijgen van wandelen als artistiek-pedagogische methode, richtte ik me daarom niet enkel op de groep die al deelneemt, maar vooral op bewoners die buiten dit ritueel vallen. Met drie van hen; Anita, Annie en Louis - voerde ik verkennende gesprekken en individuele wandelingen. Deze portretten tonen wie zij zijn, hoe zij wandelen ervaren, hoe zij zich verhouden tot kunst, en welke persoonlijke omstandigheden hun deelname beïnvloeden.

4.5 Werkvorm en opbouw van de wandelopdrachten

Parallel aan de gesprekken met Olivier en het vooronderzoek *La Marche* ontwikkelde ik een reeks wandelgebaseerde doe-opdrachten. Hiervoor ging ik opnieuw op zoek naar nieuwe wandelende kunstenaars waarvan één uitgekozen werk relevant was om te vertalen naar een haalbare opdracht binnen een woonzorgcentrum. Uit hun oeuvre selecteerde ik telkens één werk, dat ik omzette in een opdracht volgens het principe van *enabling constraints*: een helder, eenvoudig kader dat richting geeft, maar voldoende open blijft voor eigen interpretatie.

Bij het samenstellen van deze opdrachten hield ik rekening met de grote diversiteit aan fysieke mogelijkheden binnen het woonzorgcentrum. De wandelgids bevatte daarom zowel fysieke als imaginaire wandelopdrachten. Daarnaast hield ik rekening met de realiteit van beperkte middelen: elke opdracht moest zoveel mogelijk uitvoerbaar zijn met wat in het woonzorgcentrum aanwezig was.

Hoewel de oefeningen vooraf verzameld waren, werden ze niet vooraf gekoppeld aan specifieke bewoners. De keuze voor een bepaalde opdracht gebeurde telkens op het moment zelf, wanneer ik de bewoner ontmoette en kon inschatten welke noden, voorkeuren en mogelijkheden zich aandienen. Factoren zoals energie, stemming, mobiliteit en een eventuele voorkeur voor een bepaalde techniek (schrijven, tekenen, fotograferen, observeren) bepaalden welke oefening geschikt was.

In de drie uitgelichte portretten licht ik toe welke kunstenaars en opdrachten ik concreet inzette, en waarom. Het doel van dit actieonderzoek was na te gaan of en hoe deze oefeningen - en de verweving met hedendaagse kunstgeschiedenis - in de praktijk

uitvoerbaar waren. De ervaringen met bewoners maakten het mogelijk om de opdrachten te verfijnen en te herdenken. Deze cyclische beweging vormt de basis voor het uiteindelijke kaartspel, waarin de oefeningen worden vertaald naar een hanteerbare en overdraagbare vorm.

De keuze voor deze kunstenaars fungeert daarbij als artistieke en theoretische bedding: de oefeningen staan nooit op zichzelf, maar zijn ingebed in een bredere kunsthistorische praktijk.

4.6 Drie portretten uitgelicht

4.6.1 ANITA

4.6.1.1 Beginsituatie⁵²

Op aanraden van Olivier leer ik Anita kennen. Zij is een van de bewoners die niet deelneemt aan *La Marche*, maar wel duidelijk behoefte heeft aan begeleiding buiten de muren van het woonzorgcentrum. Anita kwam hier vijftien jaar geleden wonen, op haar 61ste. Ze is nu 76. Wat meteen opvalt, is hoezeer haar financiële situatie - haar geld wordt beheerd door bewindvoering - haar gevoel van autonomie heeft aangetast. Ze benoemt dat zelf niet in abstracte termen, maar het sijpelt door in alles wat ze zegt en doet.

Wanneer ik haar kamer binnenkom, zegt ze: "Ik ben het niet gewoon om te praten, dus je mag veel vragen stellen." Anita geeft aan zich erg eenzaam te voelen. Ze vertelt dat ze geen vrienden heeft en geen familie meer, behalve enkele verre familieleden in Nederland die één keer per jaar langskomen. De rest van het jaar is ze op zichzelf aangewezen en leunt ze op de extra steun van haar kapster en verpleging. Anita leeft met depressie, sociaal isolement en veel angsten. Ze heeft vooral één uitgesproken nood: iemand die met haar wil wandelen naar de bankautomaat. Wanneer ik haar vraag of ze graag wandelt, herhaalt ze telkens opnieuw dat ze vooral "naar de bank" wil. Wandelen als artistieke activiteit lijkt voor haar op het eerste gezicht niet relevant.

Over kunst heeft ze geen uitgesproken mening. Ze vertelt dat ze nooit aan kunst heeft gedaan en er ook niet echt mee in contact is gekomen. Toch hangt er een schilderij aan haar muur. Wanneer ik voorzichtig voorstel: "Wat als we nu eens samen een schilderij zouden maken?" reageert ze enthousiast.

Haar beginsituatie toont een vrouw die veel verloren heeft - autonomie, sociale contacten, vertrouwen - maar die tegelijk ontvankelijk is voor aandacht, nabijheid en kleine vormen van creativiteit. Het is vanuit die kwetsbare maar open plek dat onze wandelingen vertrekken.

⁵² Anita gaf expliciete toestemming om haar bij naam te noemen en haar woorden, beelden en illustraties te integreren in deze masterproef. Zij ondertekende hiervoor een informed-consent formulier.

ANITA

WANDELINGEN
MET MARTHE VERSCHAALDE

4.6.1.2 Eerste wandeling - 22 april

situatie

“Dag Anita! Herinner je je mij nog?”

“Ja natuurlijk, van harte. Ik heb u zeer hard nodig. Ik zit zonder geld, ik ben niet gewassen. Kan je mij met alles helpen? Tekort aan personeel.”

Nog voor ik iets kan zeggen, voel ik hoe mijn rol begint te schuiven. Ik moet mezelf eraan herinneren waarom ik hier ben: als kunstenaar-leerkracht, niet als psycholoog, sociaal werker of verpleegkundige. Het woonzorgcentrum is een mooie maar tegelijk pijnlijke plek, en ik voel hoe snel ik kan meegetrokken worden in haar eenzaamheid.

Ze vraagt of ik haar kan helpen met wassen

Ik zeg zacht maar duidelijk: “Anita, ik mag en kan dat niet doen. Ik wil u zeker helpen, maar niet op die manier.”

Ik probeer het zo te formuleren dat het geen afwijzing wordt, maar een begrenzing, een manier om helder te blijven over wat ik wél kan betekenen.

observatie

Een half uur later vertrekken we. Ze wandelt opvallend snel. We gaan van punt A (Huize Sint-Monika) naar punt B (de bank). Ik voel dat het belangrijk is dat haar verlangen eerst wordt ingelost; dat geeft haar rust en maakt ruimte voor wat daarna kan komen.

Wanneer het geld is afgehaald, begint de artistieke wandelsessie. Ik stel voor om een andere route terug te nemen.

“Neem eens vijf foto’s van dingen die jij de moeite waard vindt onderweg,” zeg ik.

“Maar ik kan dat niet,” antwoordt ze meteen. “Ik heb nog nooit zo’n ding vastgehad.”

We maken de eerste foto samen.

En dan zie ik het gebeuren: haar blik verandert. Ze kijkt anders, trager, gericht. Dingen in vitrines worden *te-fotograferen-dingen*. We pingpongen over wat grappig is, raar, mooi, lelijk.

“Lelijke dingen ga ik niet fotograferen,” zegt ze beslist. “Dat vind ik geen goed idee.”

Haar eigenheid komt langzaam naar boven.

Bij een etalage met een felgeel jurkje blijft ze staan.

“Daar wil ik een foto van, want ik ga dat zelf nooit kunnen kopen.”

“Maar je kunt ook kopen met uw ogen, hé,” zeg ik. “Dat is wat we nu doen.”

Ze lacht, maar het blijft ook pijnlijk. Ze vertelt dat ze nooit meer zo wandelt buiten, omdat ze niets kan kopen, niemand met haar mee wil en omdat ze bang is om te vallen.

ANITA

Wanneer we bijna terug zijn, wijst ze naar een muurtekening in de Hoogstraat.

“Kan dat ook op foto?” vraagt ze.

Ze begrijpt niet goed hoe iets dat hoger is dan zichzelf toch op een foto kan.

We nemen de foto samen. Ze is verwonderd door de polaroid én door de muurtekening - allebei tegelijk.

Terug op haar kamer vraag ik:

“Zou je de foto’s nu willen voorzien van een onderschrift?”

“Nee,” zegt ze, “liever volgende week.”

“Oké,” zeg ik. “Tot volgende week.”

reflectie

Deze eerste ontmoeting maakte duidelijk wat Anita nodig heeft en welke werkvormen aansluiten bij haar tempo en leefwereld. Daardoor besef ik dat een volledig uitgewerkte lesvoorbereiding vooraf niet doeltreffend is. De begeleiding vraagt om flexibiliteit en het kunnen inspelen op wat zich op dat moment aandient.

De wandeling naar de bankautomaat bleek daarbij een noodzakelijke tussenruimte: een moment om te observeren, af te stemmen en te bepalen welke oefening haalbaar en passend was. Tijdens die wandeling ontdekte Anita een nieuw medium en keek ze op een andere manier naar haar omgeving. Mijn oorspronkelijke plan om vanuit een kunstwerk te vertrekken, heb ik bewust uitgesteld omdat ik aanvoelde dat daar vandaag geen ruimte voor was. De verwijzing naar Daido Moriyama wil ik later integreren, wanneer die koppeling voor haar betekenisvoller kan aanvoelen.

Uit deze ervaring neem ik mee dat een artistieke wandeling best niet langer duurt dan een uur, dat opdrachten stapsgewijs moeten worden opgebouwd en dat ze niet uit te veel onderdelen mogen bestaan. De eenvoud van de handeling - wandelen, kijken en één medium gebruiken - bleek essentieel om overprikkeling te vermijden.

4.6.1.3 Tweede wandeling - 29 april

situatie

Vandaag was het plan om verder te werken aan de wandeloefening van vorige week en een nieuwe methode te introduceren. Maar door gezondheidsproblemen mag Anita haar kamer niet verlaten. Ik stel voor om op een ander moment terug te komen, maar haar vraag "*Tot hoe lang kan je blijven?*" toont hoezeer ze nood heeft aan aanwezigheid, en aan een alternatief dat we hier, binnen deze kamer, kunnen uitvoeren.

"Denk jij dat ik een depressie heb?" vraagt ze.

"Ik ben geen dokter," zeg ik. "Dus daar kan ik geen uitspraken over doen. Wat ik wél kan doen, is proberen om jouw aandacht nu even op iets anders te richten..."

observatie

Omdat fysiek wandelen niet mogelijk is, kies ik voor een imaginaire wandelmethode. Ik toon haar *Random Walk* van de Japanse fotograaf Daido Moriyama, waarop de vorige oefening gebaseerd was. Ik neem de polaroidfoto's van vorige week erbij en vraag haar om bij elke foto een bijschrift te schrijven.

Ze twijfelt. "Ik schrijf niet mooi."

"Ik hou van super rare en ook lelijke handschriften," zeg ik.

Ze glimlacht en begint toch.

Ze bekijkt elke foto aandachtig en schrijft korte zinnen die haar herinneringen activeren. Terwijl ze schrijft, verschuift haar aandacht zichtbaar van haar ziekte naar de beelden van vorige week. De foto's worden kleine ankerpunten: stukjes buitenwereld die opnieuw binnenkomen.

Wanneer alle foto's een onderschrift hebben, kijkt ze naar de klok. Ze noteerde bij het binnengaan al het uur - een manier om grip te krijgen op tijd, op aanwezigheid, op mij. Ze ziet dat ik nog een vijftiental minuten heb.

Wanneer ze mijn schoenen mooi vindt, gebruik ik dat als opstap.

"Als je nu eens schoenen tekent waarmee je zou willen wandelen?"

Daarna: "En een plek waar je met die schoenen naartoe zou willen gaan, als er geen beperkingen waren?"

"Alles is goed," zegt ze. "Zolang het maar buiten het woonzorgcentrum is."

Ze tekent een boom en een bloem. Ze zou zo graag nog eens in de natuur zijn.

ANITA



Anita
✿

ANITA



Marthe en
Anita in de
Schaduw.

ANITA



wat moois dat
gele bloesje

ANITA



dit is moeilijk
voor Anita

ANITA

reflectie

Vandaag merkte ik hoe moeilijk het soms is om de overgang te maken van Anita's persoonlijke verhalen en zorgen naar het starten van een oefening. Wanneer zij spreekt over haar problemen, wil ik haar daarin niet abrupt onderbreken. Tegelijk voel ik de nood om haar voorzichtig mee te nemen naar een andere focus, zonder hard of afstandelijk over te komen. Dat evenwicht zoeken blijft voor mij een uitdaging.

Eens we aan de oefening begonnen, zag ik opnieuw hoe snel haar aandacht kon verschuiven wanneer verbeelding wordt aangesproken. Het schrijven, kijken en tekenen bleken kleine, haalbare handelingen die haar tijdelijk losmaakten van het medische discours waarin ze dagelijks leeft. Hoewel we vandaag niet fysiek konden wandelen, vond er toch een vorm van beweging plaats: haar gedachten keerden terug naar de wandeling van vorige week en naar plekken waar ze opnieuw naartoe verlangt.

Deze sessie maakte (net zoals vorige week) duidelijk hoe belangrijk flexibiliteit is binnen dit onderzoek. De wisselende realiteit van gezondheid, energie en aandacht vraagt om een open en responsieve houding - iets waar ik zelf nog zoekende in ben. De methodes van wandelende kunstenaars helpen mij daarbij om ter plekke te schakelen en een oefening te laten ontstaan vanuit wat zich op dat moment aandient.

Daarnaast besef ik steeds meer hoe sterk een omgeving invloed heeft op concentratie, gedrag en beleving. Achteraf voelde ik dat een imaginaire wandeling idealiter niet in Anita's kamer zou plaatsvinden. De kamer blijft verbonden met ziekte, zorg en afleiding, waardoor het moeilijker wordt om volledig in de oefening op te gaan. Een andere ruimte zou mogelijk meer rust creëren en haar sterker uitnodigen tot verbeelding en aanwezigheid. Dat inzicht neem ik mee naar volgende sessies, en het doet me terugdenken aan wat ik leerde binnen de ontwikkelingspsychologie, onder meer bij Kurt Lewin en zijn idee dat gedrag steeds ontstaat in interactie met de omgeving.

Volgende keer wil ik opnieuw naar buiten gaan met Anita, als haar gezondheid het toelaat.

4.6.1.4 Derde wandeling - 6 mei

situatie

Anita voelt zich vandaag nog steeds niet beter dan vorige week. Haar gezondheidsproblemen maken een fysieke wandeling opnieuw onmogelijk. We kiezen daarom voor een oefening uit de imaginaire wandelgids. Ze vraagt me tot wanneer ik er nog zal zijn.

“Nog enkele weken,” zeg ik.

“Ken je Ludovico Einaudi?” vraag ik.

“Ludo, wadde?”

Ik leg haar uit wie hij is en vertel over *Winter Walking*⁵³.

“Ik heb daarvan zo’n hartpijn dat we niet gaan wandelen,” zegt ze.

Ze blijft hangen in het vertellen hoe slecht het met haar gaat. Haar positieve spirit is weg. Ik probeer haar voorzichtig terug te brengen naar de oefening, maar ze blijft sorry zeggen dat we niet buiten kunnen wandelen.

“Ik bid en steek een kaars aan voor het wandelen,” zegt ze.

Ik vraag: “Als je één plek zou mogen kiezen waar je nu zou wandelen, waar zou dat dan zijn?”

“De Mont Blanc,” zegt ze meteen. “Dat heb ik met Francis gedaan. Dat was een man van de bergen.”

Ik leg de oefening uit: tijdens het nummer *A Walk* mag ze zich inbeelden dat ze wandelt in de Mont Blanc. Terwijl ze luistert, mag ze de hoogtes van de bergen tekenen een beetje zoals een grafische partituur.

“Tekenen, dat gaat niet.”

“Het mag abstract zijn,” zeg ik.

“Wat is abstract?”



“Dat het niet realistisch hoeft te zijn. Laat je stift maar glijden.”

“Aha, *Winter Walking* past bij de Mont Blanc,” zegt ze.

Ze wil liever schrijven. Ik zeg dat een grafische partituur een beetje schrijven is. Ik toon haar wat ik bedoel en leg het nummer op.

⁵³ Ik kies hier voor *Winter Walking*, omdat de muziek gecomponeerd is op basis van het ritme van een voettocht- de bedoeling is dat de muziek het imaginaire wandelen zou versterken.

ANITA

“Ooh, klassieke muziek,” zegt ze. “Hoe noemt die?”

“Ssst, stilte tijdens de wandeling.”

Ze probeert. Eerst tekent ze mij na. Dan geeft ze zich over.

“Ja, laat maar spelen, dan zal ik minder nerveus zijn. Ik heb nood aan rust.”

“Oeh, dat is gevoelige muziek.”

Wanneer het nummer stopt, zegt ze: “Niet gelijk de moderne mens, dat geschreeuw en dat lawaai. In de tijd van Francis hoorde ik... De Vierjaar Getijden? Vivaldi! Barok! Muziek!”

Ik leg Vivaldi op. Op het ritme van de muziek kleurt ze haar bergen in. Ze beweegt mee op de maat, alsof ze een dirigent is.

“Datte!” roept ze bij elk stuk dat ze herkent.

Ze tekent bomen bij de bergen. Daar waar ze net zei dat ze niet kon tekenen, tekent ze nu met plezier.

“Vind je dat ik voor jou mijn best doe?” vraagt ze. Ze heeft nood aan validatie. Ik geef die.

“Leg maar terug Vivaldi op, vele beter dan diene Einaudi,” lacht ze.



observatie en reflectie

Anita bleef vandaag sterk vasthangen aan het verdriet dat ze opnieuw niet fysiek kon wandelen. Ze excuseerde zich hier herhaaldelijk voor, alsof zij verantwoordelijk was voor het mislukken van de sessie of mij teleurstelde. Net als tijdens de vorige ontmoeting merkte ik hoe belangrijk het is om vanaf het begin duidelijkheid en afbakening te creëren. Daarom probeerde ik bij het binnenkomen meteen het kader van de sessie te benoemen: dat we vandaag niet naar buiten zouden gaan, maar samen een andere vorm van wandelen zouden onderzoeken. Die expliciete communicatie hielp om meer rust en richting te brengen, al bleef haar behoefte aan bevestiging sterk aanwezig gedurende de hele sessie.

De drempel om in de oefening te stappen bleef aanvankelijk hoog. Anita bleef terugkeren naar haar lichamelijke klachten en het gemis van de wandeling. Toch werd opnieuw zichtbaar hoe verbeelding haar aandacht geleidelijk kan verschuiven zodra er een ingang wordt gevonden die aansluit bij haar leefwereld. In deze sessie bleek muziek daarin een cruciale rol te spelen. De composities van Ludovico Einaudi en later Antonio Vivaldi activeerden herinneringen aan Francis, aan reizen en aan een periode waarin haar wereld groter was dan de beperkte ruimte van haar kamer.

Wat begon als weerstand tegenover de oefening, evolueerde geleidelijk naar betrokkenheid en ontspanning. Aanvankelijk stelde Anita dat zij niet kon tekenen, maar eenmaal de druk van representatie wegviel en de opdracht abstracter mocht worden ingevuld, begon zij spontaan vormen, bergen, bomen en kleuren toe te voegen. Haar lichaam reageerde zichtbaar mee op de muziek: ze bewoog ritmisch op de maat en nam haast de houding aan van een dirigent.

Waar Anita de sessie begon met verdriet en schuldgevoelens omdat wandelen onmogelijk was, eindigde ze in gedachten opnieuw in de bergen bij de Mont Blanc, samen met Francis. De muziek functioneerde hierbij als een sleutel die toegang gaf tot herinneringen, emoties en verbeelding. Zoals Anita zelf verwoordde: “Het doet psychisch deugd.”

4.6.1.5 Vierde wandeling - 7 mei

situatie

Anita vertelde me gisteren dat ze zulke goede herinneringen heeft aan de Mont Blanc. Vandaag toon ik haar het werk van de Belgische kunstenaar Gideon Kiefer. Ik leg uit hoe hij zowel in zijn herinneringen wandelt als in Google Street View, en hoe zijn schilderijen ontstaan uit die twee bronnen.

“We hebben in de Mont Blanc op wandelwegen gewandeld,” zegt ze.

Ik stel voor om dat vandaag opnieuw te doen - maar dan virtueel.

Wanneer ik mijn laptop openklap, vraagt ze: “Wat is dat?”

“Een laptop,” zeg ik. Ik leg uit dat de landkaarten die zij vroeger gebruikte nu bestaan als een soort levende kaart.

ANITA

“Heuhn?” zegt ze, half lachend.

Ik laat haar het kleine Street View-mannetje in de Mont Blanc neerzetten. Een nieuwe wereld gaat open.

“Nu gaan we doen zoals een landschapsschilder,” zeg ik. “Wandel tot je een plek ziet die je de moeite waard vindt om te schilderen.”

“Schilderen? Verf? Ik kan dat echt niet. Ik kan toch gewoon kijken?”

Ik herken de angst van gisteren, de angst voor nieuwe technieken, maar ik zag ook hoe snel ze die angst kan overstijgen. Daarom beslis ik om vandaag samen te schilderen, en haar verlangen naar de bergen te verbinden met het aanleren van iets nieuws.

“Oh, magnifique,” zegt ze wanneer de eerste sneeuwtoppen verschijnen.

Ik zet zacht Vivaldi op.

“Dat is mijne préférée,” zegt ze.

Ze wandelt door de virtuele bergen tot ze een sneeuwlandschap vindt dat haar raakt. In een plastieken eierdopje doe ik wat rode verf. Ik toon enkele penseelstreken en leg uit hoe landschapsschilders soms bijna schilderen zonder naar hun blad te kijken.

Ze schildert zonder na te denken.

“Ik vind het eigenlijk leuker dan met stift tekenen,” zegt ze. “Er is meer kleur.”

Wanneer een verpleegster binnenkomt, zegt Anita trots:

“Oh excusez-moi, on est allé sur le Mont Blanc.”

De verpleegster begrijpt niet wat we aan het doen zijn, maar dat maakt Anita niets uit.

“Ik geef het op hé,” zegt ze even later.

“Nee, Anita, je bent echt goed bezig,” zeg ik.

Met die ene aanmoediging schildert ze uiteindelijk vijf (abstracte) berglandschappen.

Aan het einde vraag ik haar om op te schrijven wat we vandaag geleerd hebben. Ze schrijft:

“Het helpt heel veel.”

“Ik heb vandaag geleerd om te schilderen.”

Dank u Marthe.

ANITA

observatie

Wat Anita zelf niet benoemt, maar wat tijdens deze sessie duidelijk zichtbaar wordt, is haar groeiende vermogen om haar aandacht en gedachten te verleggen. Stilaan lijkt het besef ook bij zichzelf te ontstaan dat ze, ondanks haar fysieke beperkingen en sombere gedachten, toch in staat is om zich op iets anders te richten en nieuwe ervaringen toe te laten. Opvallend daarbij is haar voortdurende verwondering over haar eigen capaciteiten. Bij bijna elke nieuwe opdracht reageert ze aanvankelijk met twijfel of afwijzing “oei oei”, “dat kan ik niet”, maar telkens blijkt die weerstand tijdelijk.

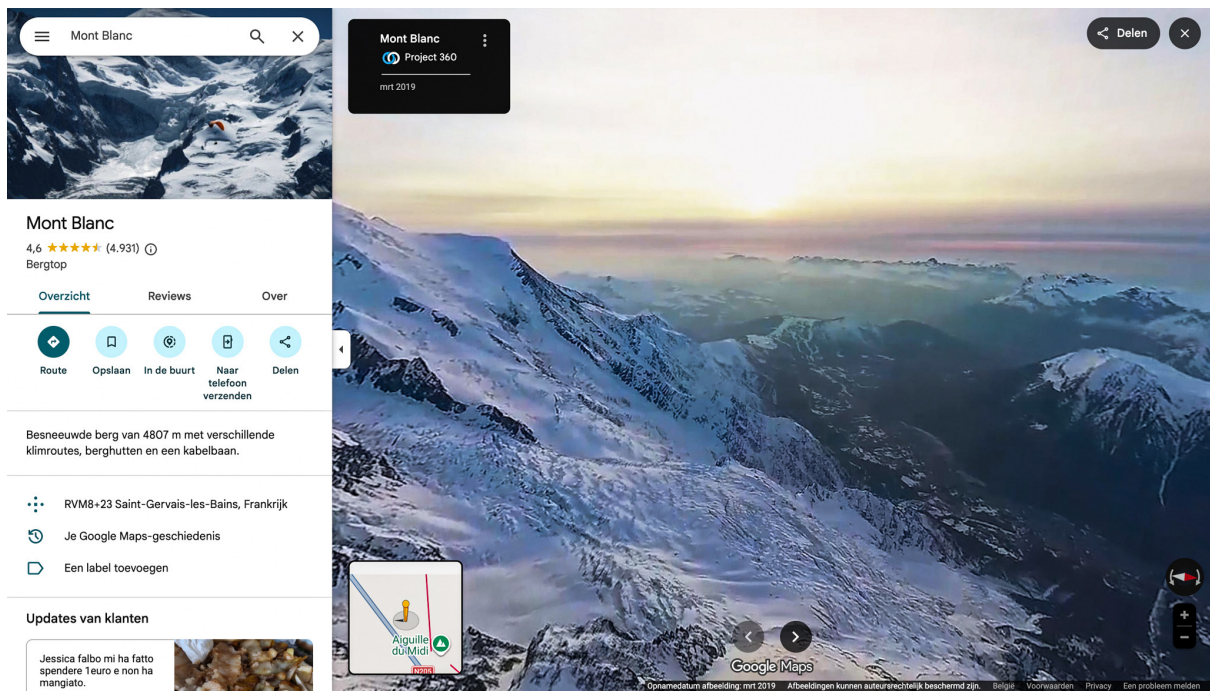
Doorheen de voorbije sessies heeft Anita intussen polaroidfoto's gemaakt, teksten geschreven over haar wandelingen, een grafische partituur getekend en vandaag ook geschilderd. Iedere nieuwe handeling lijkt een kleine uitbreiding van haar eigen referentiekader mogelijk te maken.

reflectie

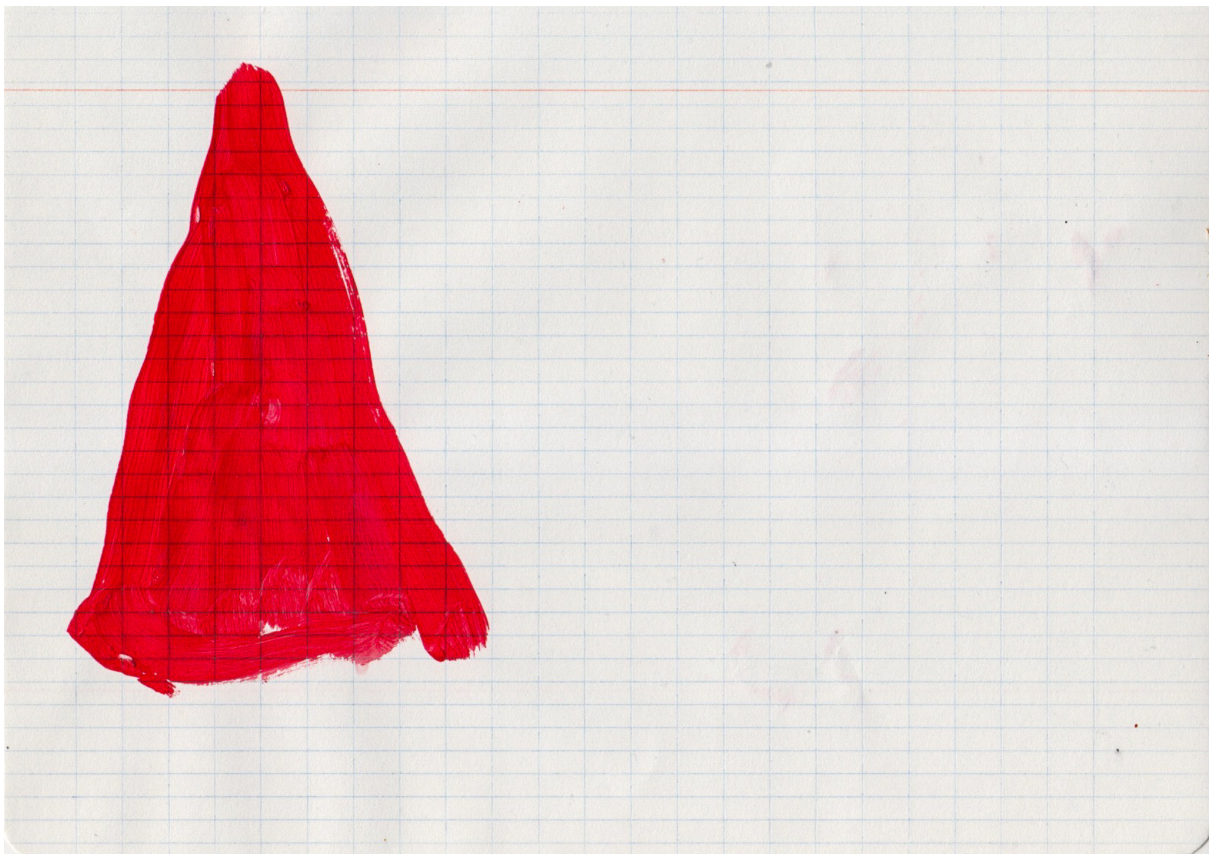
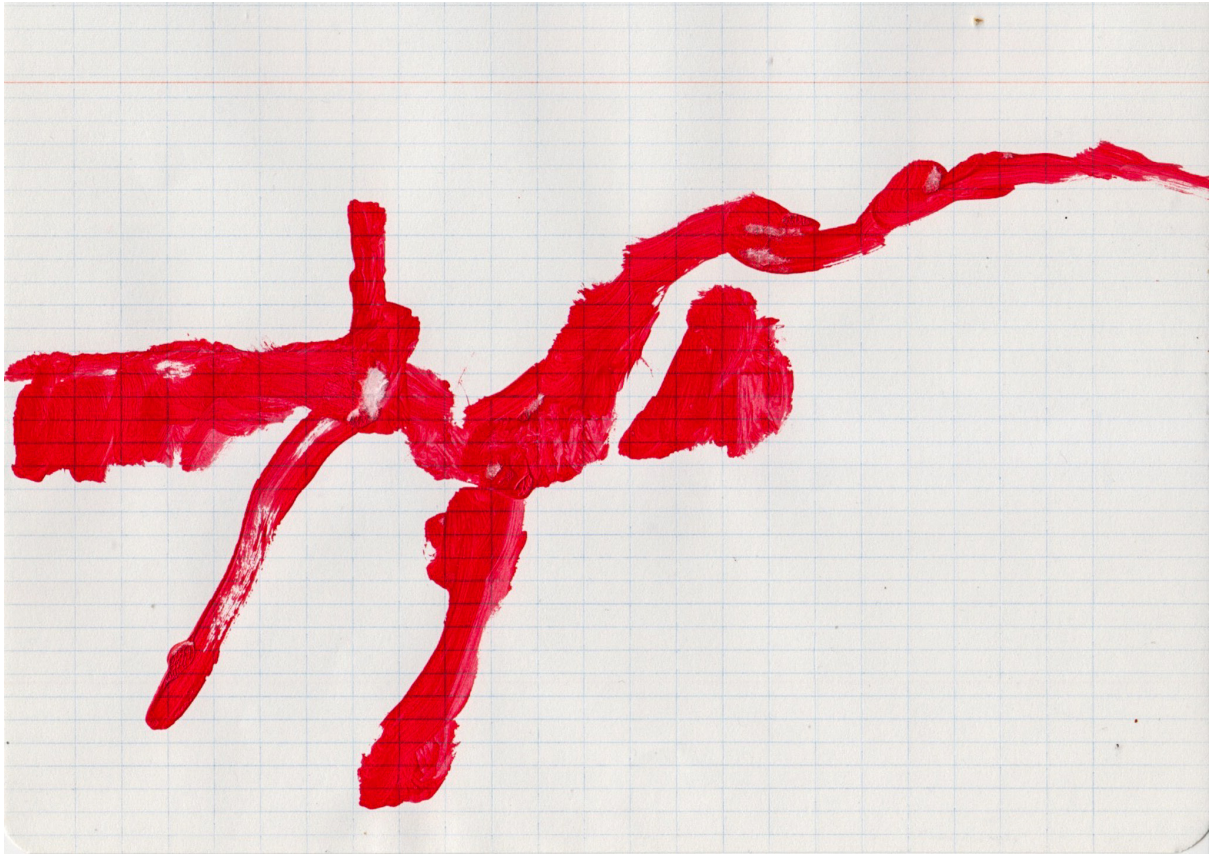
Van Etienne leerde ik hoe belangrijk het is om bewoners niet te confronteren met wat ze niet meer kunnen. In het begin van mijn ontmoeting met Anita waren we er beiden van overtuigd dat we vier weken lang elke woensdag een uur zouden wandelen. Haar gezondheidsproblemen maakten dat onmogelijk. Ik had kunnen kiezen voor een andere bewoner - iemand die zogezegd beter in het plaatje past van “participant als wandelaar”. Maar ik besluit mee te wandelen op het pad dat zich aandient. Dat betekent: de realiteit van de bewoner volgen. In dit geval geen fysieke, maar een imaginaire wandeling.

WAT HET MIJ
INNERLIJK
PSYCHISCH
doed
een WONDER

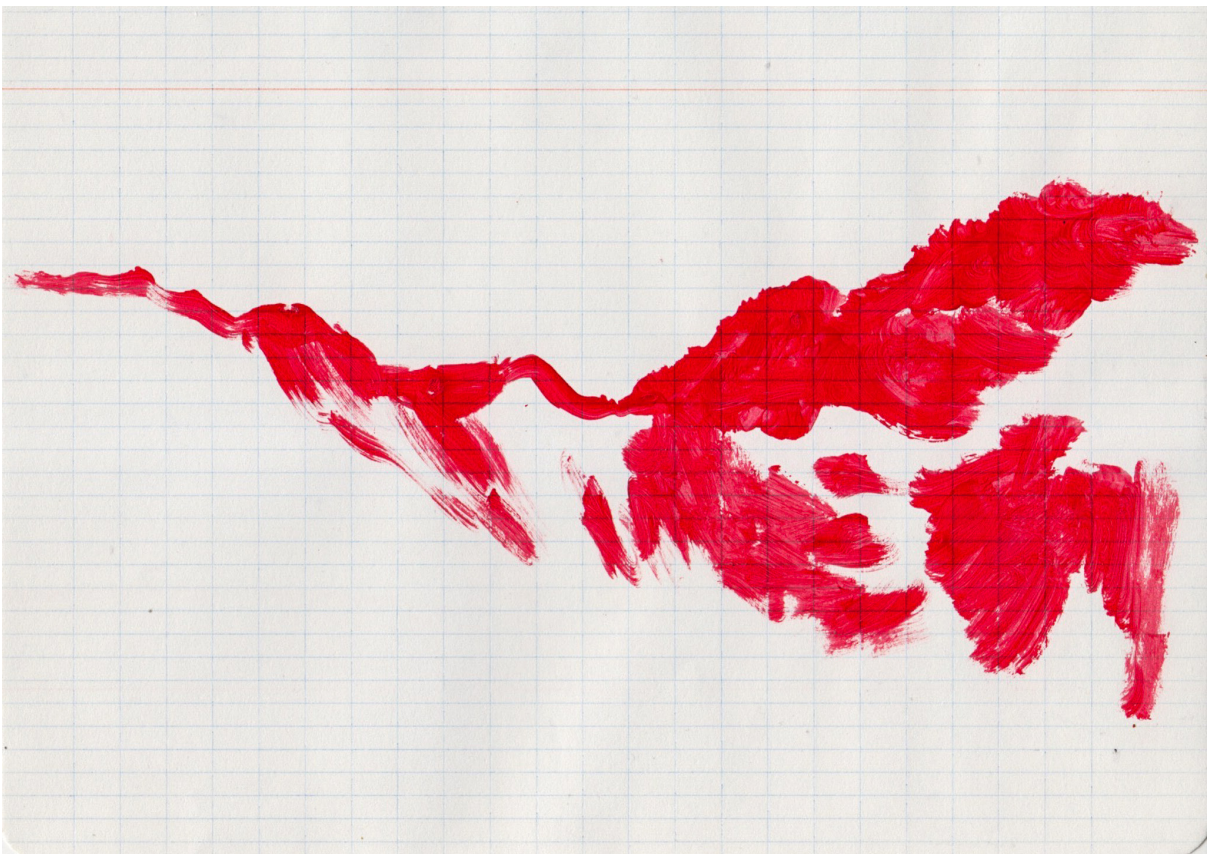
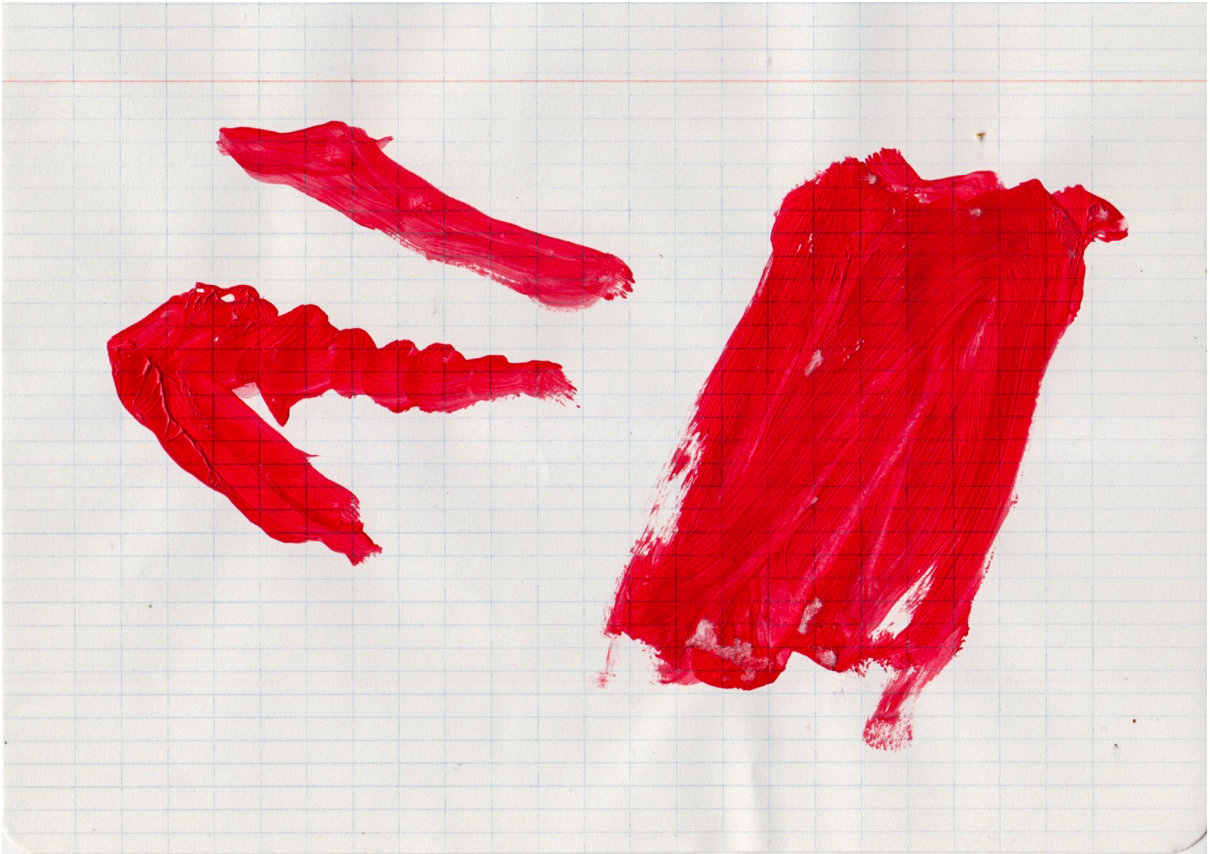
ANITA



ANITA



ANITA



4.6.1.6 Reflectie - 14 mei

situatie

“Vandaag gaan we een reflectie doen,” zeg ik.

“Wat is een reflectie?” vraagt ze.

Ik merk hoe moeilijk het is om een einde te breien aan onze wandelsessies. In het kader van mijn onderzoek heb ik een afronding nodig, en ik probeer haar dat uit te leggen. Ik heb op voorhand enkele vragen neergeschreven; mondeling lukt het niet, dan dwaalt ze te snel af naar andere onderwerpen. We komen overeen dat ze de vragen schriftelijk zal beantwoorden. Daarnaast wil ze graag een kleine video opnemen. Ze zegt dat ze een oproep wil doen voor wanneer ik niet meer zal komen. Ze wil dat iemand mij “aflost”, zoals ze het noemt - een volwaardige vervanger.

Dat ze dat zelf voorstelt, raakt me. Het bevestigt hoe betekenisvol deze dagen voor haar zijn geweest.

Ze schrijft haar antwoorden neer, kort. Wat ik vooral zie, is dankbaarheid. Tussendoor vraagt ze zeker vier keer: “Je komt toch wel nog terug.” Ik krijg het niet over mijn hart om te zeggen dat mijn tijd hier eigenlijk op zit. We spreken daarom af dat we volgende week nog één keer samen naar de bank zullen wandelen, als afronding. Dan is de cirkel rond. “Graag,” zegt ze.

observatie en reflectie

Anita’s schriftelijke reflectie blijft beknopt, maar haar houding vertelt meer dan haar woorden. Ik zeg haar dat het echt belangrijk is om kritisch te zijn op wat ik met haar deed. Ik geef voorbeelden: was mijn communicatie duidelijk? Vond je de link met de kunstenaars waardevol? Voelde je een soort leerlijn?

Ze is aandachtig en zacht, maar niet erg kritisch. Ik probeer te geloven dat dat komt doordat ze oprecht blij is met wat ze gezien, gedaan of geleerd heeft.

Deze ontmoeting toont hoe moeilijk afronden kan zijn in een context waar tijd anders werkt. Voor Anita is het einde van deze reeks geen organisatorisch moment, maar eerder een soort relationeel verlies. Haar vraag naar een “vervanger” maakt zichtbaar hoe waardevol de wandelingen voor haar zijn geworden. Ik voel hoe afronden hier niet betekent: stoppen, maar eerder: zorgvuldig neerleggen. Het bevestigt voor mij het belang van iets duurzaam, iets structureel dat aanwezig blijft voor de bewoners. Ik voel me verantwoordelijk voor het feit dat ik vanaf volgende week haar week niet meer zal onderbreken

ANITA

REFLECTIEVERSLAG
ANITA TROGH 14/05/20

— WELKE NIEUWE TECHNIEKEN
HEB JE GELEERD?

SCHILDEREN
FOTOGRAFEREN
SCHRIJVEN
TEKENEN (MONT
BLANC)
KLASSIEKE MUZIEK
BELUISTEREN

— VOND JE DE WANDEL-
OEFENINGEN MOEILIJK?

20 JA, WAT WAS MOEILIJK?

de wandelingen
waren POSITIEF.

— WAT ZOU JE ÉCHT
VAKER WILLEN DOEN?

SCHILDEREN
TEKENEN
LEZEN en SCHRIJVEN

— ZOU JE GRAAG EEN
KUNSTENAAR ALS MEDE-
BEWONER HEBBEN DIE AF
EN TOE MET JOU AAN KUNST
DOET? JA ZEKER EN
VAST

MARTHE
Anita ik hou
of jou.

HARTELIJK
DATIK
Anita

4.6.2 ANNIE⁵⁴

4.6.2.1 Beginsituatie - 23 april

Annie, “La soeur”, is een vrouw met een scherpe geest, een brede culturele achtergrond en een uitgesproken behoefte aan inhoudelijke prikkeling. Ze zegt: *“Ik ben wel geïnteresseerd in kunst, maar ja... als je hier zit, je bent echt beperkt hé.”* Niet door gebrek aan interesse, maar door een gebrek aan structuur en aan iemand die haar iets kan aanreiken.

Ze verlangt naar een soort curator of kunstzinnige postduif, iemand die filtert en selecteert: *“Als je zelf al alles moet gaan zoeken, is de helft van je plezier al weg.”*

Ze benoemt dat veel activiteiten in het woonzorgcentrum vooral gericht zijn op “de oudjes”, een groep waar ze zichzelf opvallend genoeg niet toe rekent:

“Ze doen hun best, maar het is vooral voor de oudjes die niet meer kunnen nadenken.”

Annie doet alleen mee aan activiteiten die haar werkelijk interesseren. *“Ik doe geen dingen die me niet interesseren, want ik heb niet veel tijd meer en dat zou zonde zijn.”* Ze heeft veel gewandeld in haar leven, maar door fysieke beperkingen, een stijve hand en een verzwakte voet, is dat nu moeilijker geworden. Toch blijft het verlangen aanwezig. Ze zegt dat ze graag grote individuele wandelingen maakt, omdat ze zich dan kan richten op wat haar echt raakt: *“Het moet interessant zijn. Anders hoeft het niet.”*

Wanneer ik voorstel om samen te wandelen, antwoordt ze meteen: *“Ja, heel graag. Zo eens echt een lange wandeling.”* Ze houdt van een “we zien wel”-houding, een manier van bewegen die aansluit bij mijn eigen artistiek-pedagogische aanpak. Aan het einde van ons gesprek zegt ze, met haar typische mengeling van ernst en lichtheid:

“Ja, tot volgende week. Ik ben hier - althans, nu ben ik hier - en misschien leef ik nog volgende week. Veel plezier nog deze week.”

“Allez, pakt een koekske.”

Annie is realistisch, maar niet pessimistisch. Ze is nieuwsgierig, kritisch, en ontvankelijk voor alles wat haar geest activeert. Vanuit die houding vertrekken onze wandelingen.

⁵⁴ Annie gaf expliciete toestemming om haar bij naam te noemen en haar woorden, beelden en illustraties te integreren in deze masterproef. Zij ondertekende hiervoor een informed-consent formulier.

ANNIE

VAN DELINGEN
MET
MARTHE VERSCHAARDE

4.6.2.2 Eerste wandeling - 23 april

situatie

Haar deur staat wagenwijd open, zoals altijd eigenlijk. Ik klop. Geen antwoord. Normaal roept ze “ouiiii”, dat weet ik al van de vorige keren. Ik klop opnieuw. Nog steeds niets. Mijn hart slaat even dubbel; ik zie haar zitten in haar rolstoel, aan de tafel, haar hoofd schuin hangend. Ik twijfel of ik wel mag binnengaan, maar ik doe het toch. Ze slaapt. Oef.

Voor haar staat een onaangeroerd potje yoghurt en een tas koffie met melk.

Ik raak zachtjes haar schouder aan en zeg dat ik het ben.

“Oei, zo vroeg?” vraagt ze.
Het is kwart na tien, zeg ik.

“Oei, is het al kwart na tien?”

Ik merk dat ik haar uit een diepe slaap heb gehaald. Ze blijft nog een hele tijd hangen in een soort slaperige mist, alsof haar lichaam nog niet helemaal beslist heeft om mee te doen met de dag. Ik blijf een half uur naast haar zitten, zonder haast, en zeg dat zij mag beslissen wanneer we vertrekken. Gisteren zei ze nog dat ze heel graag naar buiten wilde, zeker met dit mooie weer.

observatie

Terwijl ze langzaam wakker wordt, begin ik te vertellen over de magnetische schoenen van Francis Alÿs. Omdat zij heel haar leven overal heeft gewerkt als zuster op missies in verschillende landen, voelt het bijna vanzelfsprekend om via zijn werk op haar leefwereld in te haken. Ik vertel over de kinderspelen die hij overal ter wereld verzamelt, hoe hij via film laat zien hoe verschillend die zijn, en hoe je via kinderspel eigenlijk ziet hoe een land in elkaar zit. Dat vindt ze interessant en ze wordt er zelfs wakker van.

Ik zeg dat we vandaag iets gelijkaardigs zullen doen aan de “Magnetische Schoenen”.

Ik leg uit dat we het werk metaforisch in ons achterhoofd houden tijdens de wandeling. Dat vindt ze een goed idee; ze houdt van het woord “*interessant*”.

We vertrekken.

Met rolstoel, want haar benen zijn verlamd en haar handen worden het volgende slachtoffer van haar ziekte. Daarnet vroeg ik haar om het informed consent te ondertekenen en zag ik hoe schrijven eigenlijk geen mogelijkheid meer is. Het oorspronkelijke idee van deze sessie, gebaseerd op Alÿs, was om te verzamelen wat je (magnetisch) aantrekt tijdens de wandeling, via schrijven of tekenen. We komen overeen dat zij zegt wat haar aandacht trekt en dat ik noteer - een kruisbestuiving.

Ze noemt mij de leider, want ze heeft geen voorkeur voor route. Ik duw haar voort en wacht tot ze iets zegt. Soms blijven we vijf minuten stilstaan bij een bankje, en dan praten we over “gym boys” op het pleintje of over andere dingen die zij de moeite waard vindt om even bij

ANNIE

stil te staan. Ik probeer bewust niet te veel zelf te zeggen, want anders gaat het aan de opdracht voorbij.

Ik zeg dat ik het inspirerend vind om te zien wat anderen magnetisch aantrekt wanneer ze doelloos wandelen. Ze begrijpt meteen wat ik bedoel:

“Elk mens zegt andere dingen op deze oefening, en dat is interessant en uniek.”

We wandelen ongeveer veertig minuten en keren dan terug naar het woonzorgcentrum.

In de lift vraagt ze of ik nog vijf minuten tijd heb om haar naar de tuin te duwen. In de tuin zit niemand en we vragen ons allebei af hoe dat mogelijk is op zo'n mooie dag.

Terug op haar kamer vertel ik wat ik met haar woorden ga doen: ik ga ze omzetten in een tekening, een soort wandeling in woorden. Ik herhaal wat we vandaag deden en vraag haar:

“Heeft wat we net deden je even doen vergeten wat voor aftakelingen je momenteel meedraagt?”

“Ja,” zegt ze.

We spreken af dat ik volgende week terugkom.

“En hou je goed hé,” zegt ze.

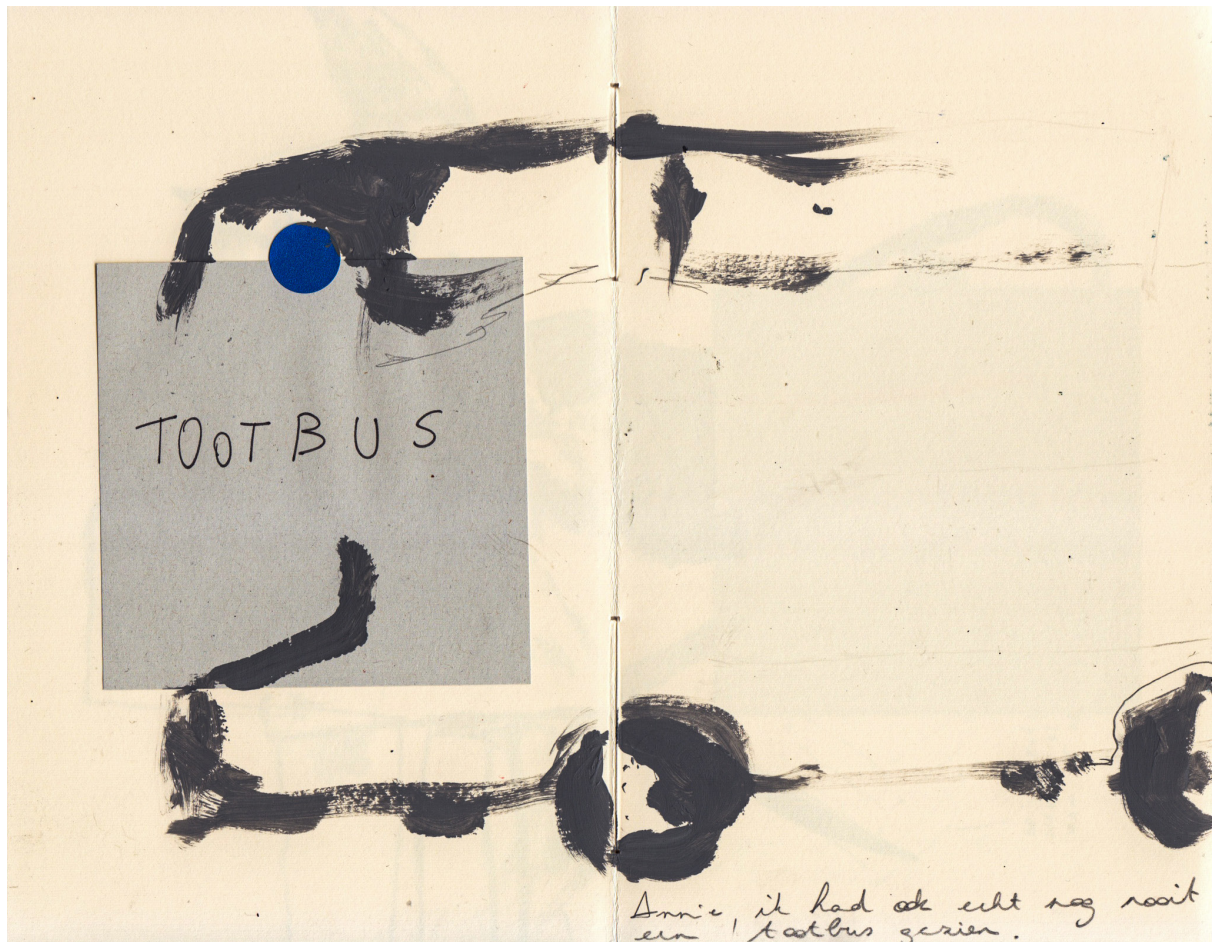
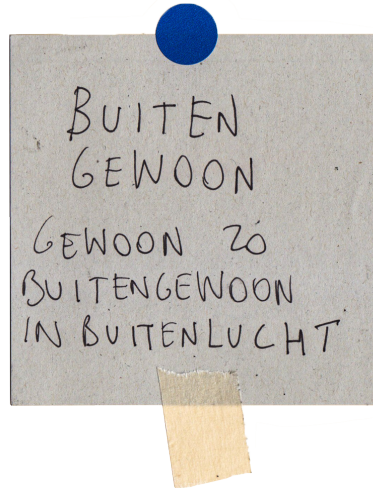
reflectie

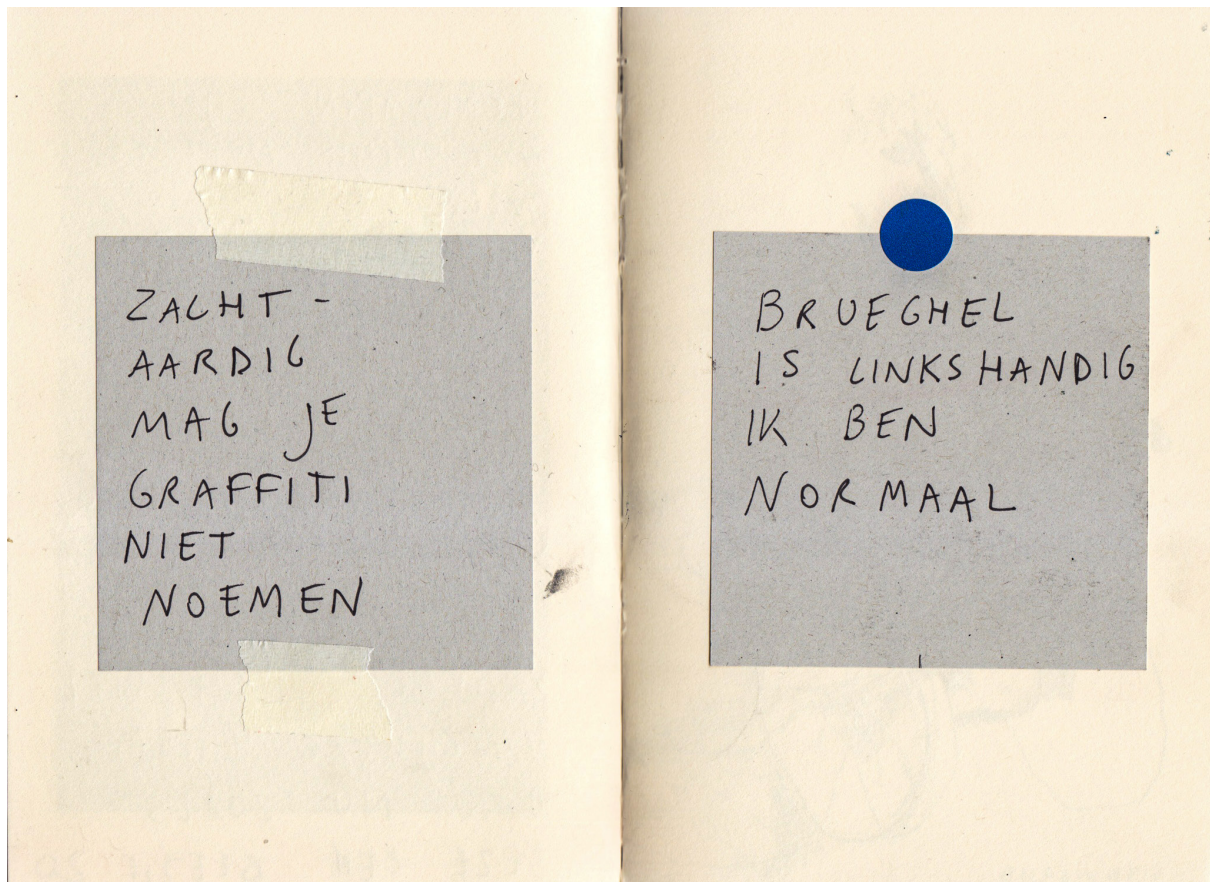
De eenvoud van deze oefening werkt, net zoals bij Anita. Opnieuw merk ik hoe belangrijk het is om te durven schakelen, om mee te bewegen met wat zich aandient, om niet vast te houden aan een vooraf bedachte structuur maar te luisteren naar het ritme van de persoon die voor je zit. Tijd bestaat hier niet als een afgebakend lesuur; ik vertrek pas wanneer ik voel dat we samen een soort afronding hebben bereikt, een zachte landing.

Wat vandaag gebeurde: het wakker worden, het praten over Francis Alÿs en het verzamelen van wat haar magnetisch aantrok, toont hoe een eenvoudige opdracht een verschuiving kan veroorzaken.

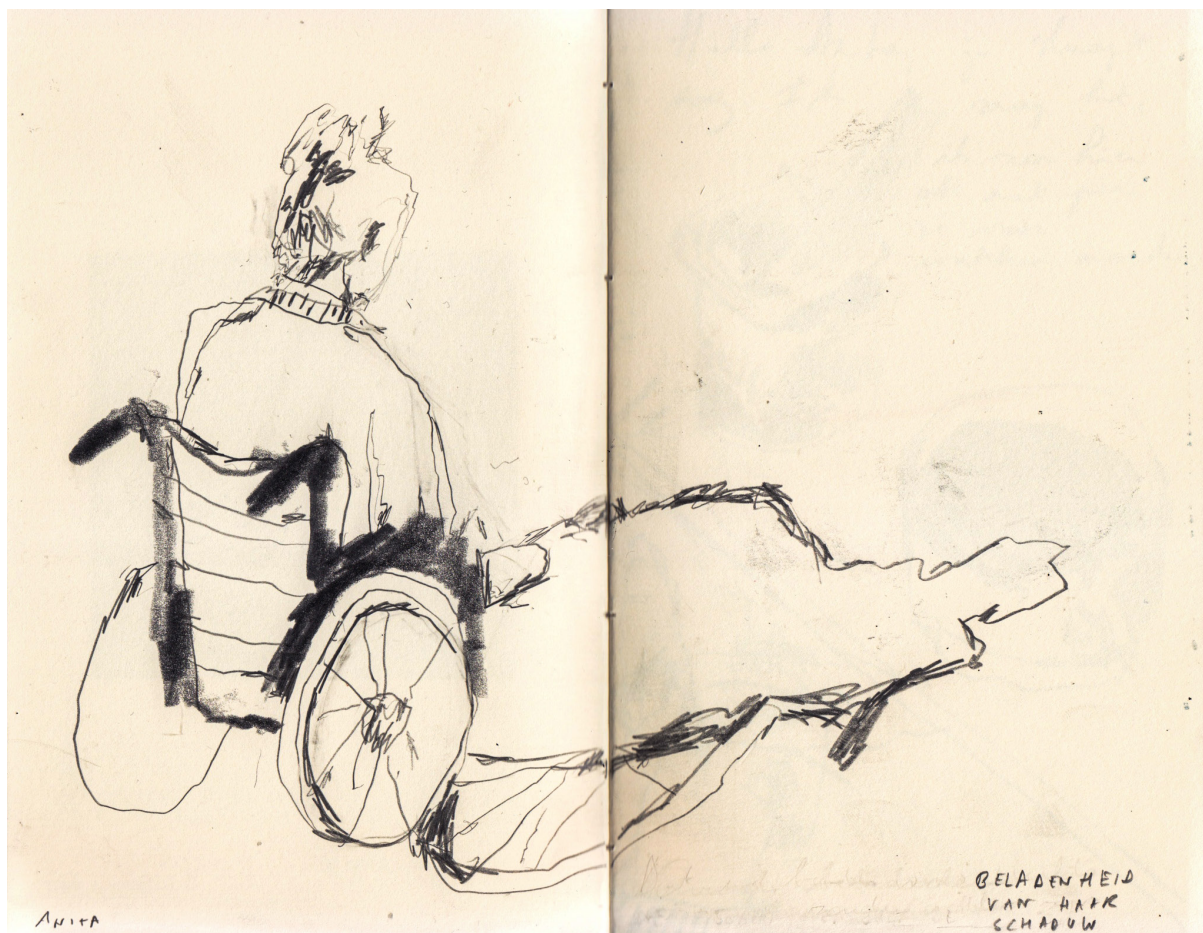
Misschien is dat wel de kern van deze wandelmethode: niet het stappen zelf, maar het bewegen van de aandacht. En ik besef ook dat wat ik doe geen grote golf van verandering veroorzaakt, maar iets kleins, iets op microniveau.

ANNIE





ANNIE



4.6.2.3 Tweede wandeling - 8 mei

situatie

Wanneer ik Annie in de namiddag opnieuw ophaal, merk ik meteen een verschil met deze ochtend. De voormiddag was zwaar voor haar - ze was vermoeid, wat verward, en koos ervoor om naar de mis te gaan in plaats van te wandelen. Maar zodra we haar kamer verlaten, verandert haar houding volledig.

Ik vraag of ze nog weet wat we vorige keer deden, de magnetische wandeling gebaseerd op Francis Alÿs. Ze weet het nog heel goed. Ze weet ook dat ze toen te koud had en zegt: "Vandaag wil ik langer wandelen, dus kan je mijn grote sjaal uit die kast halen?"

"Ah, zeg eens, wat gaan we doen vandaag? Waar gaan we naartoe?"

"Ik volg jou, ik vertrouw op jou."

Waarop ik antwoord: "Ik volg jou. We volgen elkaar dan maar."

observatie

We doen dezelfde oefening als vorige keer, maar verwerken deze keer fotografie in de opdracht. Vorige keer merkte ik dat haar handen het niet meer toelieten om te schrijven. Dat was opnieuw een confrontatie met het niet-meer-kunnen. Dus probeer ik inventief te zijn. Ik vertel haar over Jonas Mekas, hoe hij wandelen gebruikt als motor voor zijn gedachten, hoe hij filmde in een soort stream of consciousness:

"As I walk, occasionally I talk about what I see or I tell some totally unrelated little stories that come to my mind as I walk."

Mijn eerste idee was om hetzelfde te doen: Annie die filmt en vertelt. Maar het richten van een videocamera is te zwaar voor haar handen. Dus zoeken we een andere manier. We komen overeen dat ik de uitvoerder ben van de foto's die zij graag zou maken. Zij is de kunstenaar, ik de technicus.

We doen dus opnieuw een magnetische wandeling, maar deze keer fotografeer ik alles waar haar aandacht naartoe gaat. Niet als bewijs, maar als tastbare herinnering aan dat anders kijken onderweg. Ze vertelt herinneringen over vroeger. Ze wijst naar kleren die ze mooi vindt, maar niet zou kopen. Ze leest bijna alle tekst die op ooghoogte zichtbaar is vanuit haar rolstoel, luidop voor.

Bij het werk van Nina Vandeweghe in haar atelier in de Hoogstraat staan we bijna tien minuten stil. Het werk in haar vitrine wordt een motor voor ons gesprek. Annie kijkt, stelt vragen en vindt het "interessant". Hier zie ik hoe kunst haar anders doet denken dan in haar kamer. De rol van kunst wordt in die tien minuten glashelder.

We maken er een spel van om bij elke galerij te stoppen. En het lijkt alsof Annie per meter die ik haar voortduw, wakkerder wordt. Drie uur geleden dacht ik dat ze het einde aan het naderen was. Nu denk ik het tegenovergestelde. En opnieuw denk ik aan het effect van

ANNIE

omgeving op een persoon. Het is niet alleen het buitenkomen dat werkt, maar ook het feit dat zij bepaalt wat we zien. Zij is de curator. Ik ben de handen.

Voor we terug zijn, stoppen we aan een kaartjesrek van een vintage winkeltje. Ze vindt ze mooi, rauw, zwart-wit. We kopen er twee. Niet alleen als herinnering, maar omdat we ze écht mooi vinden.

Terug in het woonzorgcentrum geeft ze me de weg naar het tuintje aan. Ze durft niet expliciet vragen of ik haar naar de tuin wil brengen, maar haar blik zegt genoeg. Dat ze nog tijd wil doorbrengen samen, vind ik mooi.

En dan gebeurt iets raars: zodra ze haar kamer binnenkomt, is ze opnieuw totaal in de war. "En waar zijn we nu?"

"Ik woon op de derde verdieping," zegt ze, terwijl ze op de tweede woont.

In de hal hangt een verjaardagskalender. Ze is eind deze maand jarig.

"Dat voelt zo anders," zegt ze. "Verjaren enzo. Sinds enkele jaren hecht ik daar niet echt nog belang aan."

Op haar kamer ligt een brief van haar nichtje.

"Hallo tante Annie," leest ze.

"Dat vind ik wel leuk, dat die jongere mensen toch nog schrijven. Ze heeft kunst-zin, dat moet ik zeggen."

Uit dit tafereel groeit een nieuwe afspraak: we sturen een van de kaartjes die we kochten terug naar haar nichtje. Ik beloof haar de foto's die we vandaag maakten af te drukken. Ze kijkt ernaar uit om ze tastbaar in haar handen te hebben.

Zo spreken we af: volgende week maken we een postwandeling, nadat we onze wandelfoto's zorgvuldig bekeken hebben.

reflectie

De voormiddag confronteerde me met aftakeling, met afscheid, met de grenzen van wat mogelijk is. Ik voelde me even naïef, alsof ik met mijn artistiek-pedagogische oefening binnenstapte terwijl zij misschien bezig was met iets veel groters, iets existentieels. Het deed me twifelen aan mijn rol: wat betekent het om hier iets te willen "doen", wanneer iemand misschien vooral aan het loslaten is? Maar precies dat besef hoort bij dit werk: aanwezig blijven, ook wanneer de realiteit schuurt.

De namiddag toonde het tegenovergestelde: hoe een wandeling en een opdracht iemand kan openen. Hoe een lichaam dat 's ochtends bijna geen ruimte meer innam, in de namiddag weer richting wereld beweegt.

4.6.2.4 Reflectie - 15 mei

Ik haal de foto's boven die we tijdens onze vorige wandeling maakten. Ik zeg dat we vandaag zullen kijken naar wat we vorige wandelingen gedaan hebben en daarover reflecteren.

"Ooooh, maar dat is goed!" Ze bekijkt ze één voor één, en bij elke foto komt spontaan een herinnering los. Ze vertelt, soms kort, soms uitgebreid, maar altijd precies. Wanneer ik haar vraag om een selectie te maken voor haar dagboek, denkt ze zorgvuldig na. Ze is kritisch: een foto die enkel een herinnering vasthoudt, wil ze niet; de kleuren moeten goed zijn, de compositie kloppen. Ook de woorden van onze eerste wandeling leest ze opnieuw. Terwijl ze leest, wandelt ze in gedachten opnieuw door de stad; "Tootbus ja dat is waar!"

Een verzorgende komt binnen met haar verse was. Annie vertelt hoe moeilijk ze het vindt om dingen af te geven. "Ik wil dat eigenlijk niet afgeven, want dat is ambetant. Ik zou bijvoorbeeld mijn was totaal anders plooien. Ik laat hier veel gebeuren, ik ben dankbaar hoor, maar ik wil gewoon niet alles afgeven."

"Je verliest een deel van je autonomie, is het dat wat je bedoelt?"

"Ja, absoluut."

Annie schrijft ook een boodschap op het postkaartje dat we onderweg kochten. "Dat is echt een goede foto hé? Er zit een klein kindje op en er zitten oude mensen, een keurig zonnetje." Ze wil het kaartje sturen naar haar nichtje, dat net een kindje kreeg. "Dan kan ik iets schrijven over het kindje op de kaart - dan lijkt het speciaal voor haar gezocht. En wat denk jij daarover?"

Na bijna een uur praten over de foto's vraag ik haar om kort te reflecteren op onze wandelingen. Wat deden ze met haar? Wat bracht het haar om buiten de muren van het woonzorgcentrum te gaan?

"Het is natuurlijk verscheiden van ieder persoon," zegt ze. "Maar het brengt voor mij een rijkdom mee. Daar komt het zo een beetje op neer."

Ik probeer haar nog één vraag te stellen: "Als je één wens zou mogen doen voor het woonzorgcentrum, wat zou dat zijn?"

Ze begint te vertellen over haar laatste beroep in Roemenië, over geduld, over luisteren, over hoe je mensen moet benaderen op hún manier en niet op de jouwe. "Maar natuurlijk komt dat niet altijd goed uit hé."

We worden onderbroken door haar buurvrouw, die iets komt roepen aan de deur.

Wanneer ik afscheid neem, vraagt ze: "Wil je iets drinken?"

"Ik ga nog wat verder tekenen," zeg ik.

"En als je nog vragen hebt, kom maar terug hé. Ik ben hier hé. En hou je goed hé!"

Ik beloof terug te komen. Ze leest op dit moment *La Promenade* van Robert Walser. Ik ben benieuwd wat ze ervan vindt.

ANNIE



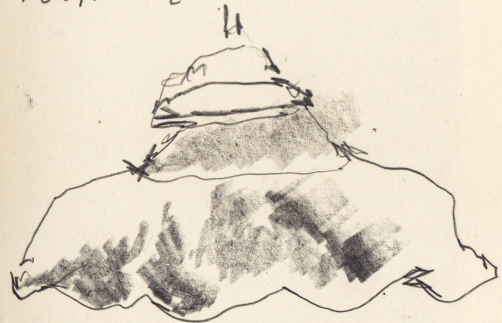
ZIJN HET BOEKEN OF IS HET BIER?



OH DIE
PANTOFFELKES
LEUK HÉ
'T IS LEUK -
ZO DIE
SCHAKERINGEN
VAN DIE
KLEUREN OOK



LEDLAMPEN ZIJN
NATUURLIJK ~~INTERES~~
INTERESSANTER
VOOR DE MENS-



MAAR IK HAD
VROEGER TOCH WEL
VROLIJKERE LAMPEN
DAN NU ZOALS
DEZE EEN BEETJE ZO



DIE ZIE JE VEEL NU HIER.
 DAT IS GEEN ^{GRAFIEK} ~~GRAFFITI~~, DAT IS
 EIGENLIJK EEN TEKENING, WANT
 GRAFIEK HEEFT ANDERE TEKENS.

Kijk, DAT IS AL TAMELIJK VOL HÉ,
 AL WAT NAAST TE TEKENING STAAT IS
 NIET NODIG - DAT IS WEL GOED ALS
 HET EEN WITTE MUUR IS - MAAR
 KIJK 'T STAAN ER OVERAL HÉ.

'T IS TE DRUK EIGENLIJK

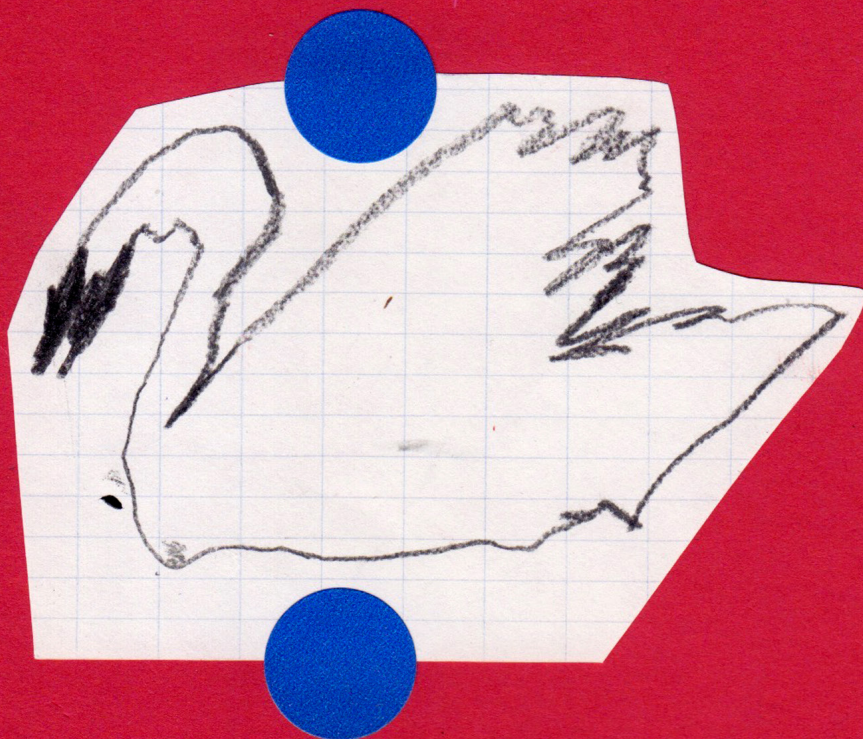
4.6.3 LOUIS⁵⁵

4.6.3.1 Beginsituatie - 24 mei

Louis leer ik kennen op aanraden van Olivier als iemand die heel graag wandelt, maar daarin sterk wordt tegengehouden door een grote valangst. Zijn evenwicht is wankel, en wanneer hij geconfronteerd wordt met het feit dat zijn lichaam achteruitgaat, kan hij zijn emoties soms moeilijk reguleren. Daarom gaat hij niet meer alleen naar buiten sinds enkele jaren. Tijdens het wandelen kijkt hij uitsluitend naar de grond, een strategie om controle te houden, maar tegelijk een beperking van zijn blik op de wereld. Binnen het woonzorgcentrum is Louis sociaal, spraakzaam en warm. Hij schakelt moeiteloos tussen Nederlands en Frans en heeft een uitgesproken gevoel voor humor. Over kunst zegt hij dat hij “er niet aan doet”, maar wel geïnteresseerd is.

Mijn doel is om wél terug een wandeling te maken en om die blik opnieuw naar buiten te richten - naar wat wél kan. Daarom introduceer ik hem aan het werk van Ria Pacquée en stel ik een color walk voor: een wandeling geleid door één kleur, waarin kijken opnieuw een vorm van vrijheid wordt.

⁵⁵ Louis gaf expliciete toestemming om haar bij naam te noemen en haar woorden, beelden en illustraties te integreren in deze masterproef. Hij ondertekende hiervoor een informed-consent formulier



LOUIS

WANDEZINGER
MET
MARTHE VERSCHAEVE

4.6.3.2 Eerste wandeling - 7 mei

situatie

“En wat gaan we doen?” vraagt hij.

Ik pols naar zijn voorkeur voor een kunstvorm.

“Fotografie kan ik niet, want ik heb geen fototoestel en ook geen telefoon.”

“Tekenen... ik kan een huisje, een boompje, bloemeke, voilà voilà, da's alles.”

Ik stel voor om tekenen en fotograferen te combineren en vertel hem dat we een color walk gaan doen, geïnspireerd door Ria Pacquée.

“We laten onze tocht leiden door één kleur,” zeg ik.

Louis twijfelt tussen roze en blauw.

“Blauw is mijn lievelingskleur, roze dat van Anneke... maar ja, doe toch maar blauw.”

Ik geef hem een korte introductie tot de polaroidcamera. Ik leg uit dat de bedoeling is dat hij vandaag zijn blik een beetje probeert te richten op andere zaken dan de grond- volledig op zijn eigen tempo.

“Ja, ik kijk altijd naar de grond hé,” bevestigt hij opnieuw.

We spreken af dat hij elke keer wanneer hij iets blauws ziet, een polaroidfoto maakt én een tekening. Bij de eerste foto merk ik dat naar boven kijken hem uit evenwicht brengt. Ik stel hem gerust: hij hoeft enkel blauwe dingen op ooghoogte te zoeken. (Dat doet hij niet...)

In het begin stelt hij veel vragen, maar eens we vertrekken, zie ik hoe hij de straat begint te scannen op zoek naar blauwe dingen.

“Ah ja, maar ik kijk altijd naar de grond hé,” herhaalt hij, bijna verbaasd over zijn eigen nieuwe manier van kijken.

Ons startpunt is een blauw verkeersbord voor Huize Sint Monika.

Wat volgt, is een wandeling waarin elk blauw object een aanleiding wordt voor een verhaal. De kleur leidt ons, maar de verhalen maken de wandeling.

observatie

We wandelen ongeveer een uur. Het tekenen gaat vlot. Louis verschilt van andere bewoners: hij streeft niet naar perfectie. Hij stileert elk blauw object tot iets haalbaars. Een auto tekent hij niet volledig, maar noteert de nummerplaat.

Naarmate hij meer foto's en tekeningen maakt, wordt hij steeds enthousiaster. Hij praat luidop, kijkt rond, iets wat hij anders nooit doet. Hij herhaalt voortdurend:

LOUIS

“Blauw, blauw, blauw.”

Op een bepaald moment begint hij zelfs te zingen:

“En blauw, blauw, blauwww... keer ik terug naar jouuuu.”

Ik zie hoe hij zijn eigen grenzen verlegt. Hij is minder bang om te vallen, minder gefixeerd op de grond. Hij wandelt echt op zoek naar blauwe dingen en let zo op zaken die hij anders nooit zou opmerken. Terug in het woonzorgcentrum sorteren we de foto's op volgorde van de wandeling. We doen samen een kleine reflectie. Maar hij is zichtbaar moe van de inspanning, dus ik rond af.

Hij drukt mijn hand.

“Dag Marthe.”

reflectie

Tijdens deze wandeling deed hij verschillende dingen waarmee hij al lang gestopt was of die hij vandaag voor een eerste keer deed: opnieuw naar buiten gaan, zijn blik optillen van de grond, polaroidfoto's maken en tekeningen maken als distillatie van wat hij zag. Zo ontstond zijn eigen wandelkaart, een grafisch werk, een collage van getekende en gefotografeerde beelden, met een startpunt en een eindpunt. Elk blauw ding werd een aanzet voor een nieuwe anekdote uit zijn leven. De kleur fungeert als een filter die hem uit zijn routinematige wandelen haalt. Wat me raakt, is hoe snel hij zich openstelt voor deze nieuwe manier van wandelen. Hij stapte onzeker, met veel vragen, in deze opdracht, maar zijn enthousiasme groeide met elke foto - van kijken naar de grond naar kijken naar de wereld.

Tegelijk werd bij Louis opnieuw duidelijk hoe delicaat dit werk is. Het moeilijke, maar ook realistische aan werken in deze context, is het afwegen en aanbrengen van obstakels: bewoners uit hun comfortzone halen zonder daarbij schade te richten. Dat vergt tijd, vertrouwen en een fijngevoeligheid die ik pas op voorgaande wandelingen heb geleerd. Zijn traject toont hoe verlangen en beperking voortdurend met elkaar verweven zijn, en hoe elke stap vooruit ook een vorm van kwetsbaarheid blootlegt.

Deze spanning - tussen wat mogelijk is en wat moeilijk blijft - vormt niet alleen de kern van Louis' wandeling, maar ook van het volledige praktijkonderzoek. Vanuit die realiteit, en vanuit de obstakels die onderweg telkens opnieuw zichtbaar werden, formuleer ik in het volgende hoofdstuk de conclusies van dit onderzoek.

LOUIS



LOUIS



LOUIS



JANNY LOUIS
gefotografeerd
GE TE KEND.
GE WANDELD.

5 Conclusie

5.1 *A Walk in the Park?* - hindernissen onderweg

Dit praktijkonderzoek verliep niet zonder hindernissen. Tijdens het traject botste ik op persoonlijke, organisatorische en structurele uitdagingen die mee vorm gaven aan mijn manier van werken. Die moeilijkheden maakten duidelijk hoe complex en kwetsbaar een artistieke praktijk binnen een woonzorgcontext kan zijn.

Een van de grootste uitdagingen tijdens het praktijkonderzoek was het bewaken van mijn rol als kunstenaar-leerkracht. In een woonzorgcentrum lopen het sociaal-artistieke en het zorgende voortdurend door elkaar. Daardoor benaderden bewoners mij soms als vertrouwenspersoon of hulpverlener. Het werd daarom belangrijk om mijn positie telkens opnieuw scherp te stellen en duidelijk af te bakenen waar mijn verantwoordelijkheid eindigde. Het in kaart brengen van beginsituaties hielp om de noden, mogelijkheden en grenzen van bewoners te verbinden met pedagogische doelen.

Een tweede moeilijkheid was het ontbreken van een klankbord. Omdat er geen andere kunsteducatieve werking aanwezig was, werkte ik volledig alleen. Dat voelde soms eenzaam en zwaar, maar het versterkte tegelijk mijn intuïtie, zelfstandigheid en inzicht in mijn artistieke praktijk. Achteraf besef ik dat het waardevol zou zijn geweest om, naast de literatuurstudie, actiever in gesprek te gaan met projecten die mij voorafgingen, zoals De Ambulanten. Zo'n uitwisseling had nieuwe perspectieven, taal en methodieken kunnen aanreiken. Die les neem ik mee in toekomstig werk.

Daarnaast werd ik geconfronteerd met structurele beperkingen binnen de sector, zoals tijdsdruk, personeelstekorten en een gebrek aan middelen. Dat werkte soms ontmoedigend. Toch vond ik houvast in de metafoor van het werk *"Faith Moves Mountains"* van Francis Alÿs: structurele verandering is zelden meteen zichtbaar, maar op microniveau kan er wel degelijk iets verschuiven wanneer meerdere kunstenaar-leerkrachten dit werk opnemen.

Een andere uitdaging was dat afspraken regelmatig wegvielen door gezondheidsproblemen van bewoners, onverwachte zorgsituaties of personeelstekorten. Dat vroeg veel flexibiliteit, maar weerspiegelde tegelijk de context waarin dit werk plaatsvindt: een omgeving waar kwetsbaarheid en onvoorspelbaarheid deel uitmaken van het dagelijkse ritme. Door de beperkte onderzoekstijd kon ik mij uiteindelijk slechts focussen op drie bewoners, met wie ik individuele wandelsessies uitvoerde.

5.2 Conclusie

Vanuit mijn onderzoeksvraag formuleer ik, op basis van het actieonderzoek in Huize Sint Monika, enkele kerninzichten die tonen onder welke voorwaarden wandelen betekenisvol kan zijn voor bewoners van een woonzorgcentrum.

Wandelen als artistiek-pedagogische methode wordt pas betekenisvol wanneer het vertrekt vanuit de bewoner zelf. De eerste stap is niet de oefening, maar de ontmoeting: tijd nemen, luisteren en oprecht nieuwsgierig zijn naar wie er voor je zit. Pas wanneer er vertrouwen groeit, kan er iets artistieks ontstaan binnen het contact. Die traagheid is geen hinder, maar een noodzakelijke voorwaarde. Door herhaald aanwezig te zijn en telkens terug te keren, groeit dat vertrouwen langzaam maar voelbaar.

Bij elke bewoner zijn verlangen en obstakel met elkaar verweven. Er is altijd een wens aanwezig, maar tegelijk ook een grens: angst, fysieke kwetsbaarheid, schaamte of onzekerheid. Wandelen beweegt precies binnen die spanning tussen verlangen en beperking. Het opent een ruimte waarin bewoners opnieuw durven proberen, kijken en deelnemen.

Wandelen buiten de muren van het woonzorgcentrum brengt bovendien een andere dynamiek teweeg dan binnen blijven. Buiten verschuiven aandacht, houding en verbondenheid op een manier die binnenshuis moeilijk ontstaat. De omgeving zelf wordt zo een artistieke partner die mee vorm geeft aan de ervaring.

Tegelijk maakten de participanten duidelijk dat wandelen niet per se fysiek hoeft te zijn om betekenisvol te worden. Ook imaginaire wandelingen, waarin herinneringen, beelden, verhalen of details uit de omgeving centraal staan, kunnen bewoners opnieuw in relatie brengen met de wereld. Uiteindelijk draait wandelen binnen dit onderzoek telkens om hetzelfde: de aandacht verleggen naar iets buiten zichzelf en ruimte maken voor verwondering.

Tijdens de wandelingen probeerde ik samen met bewoners telkens iets tastbaars te creëren, zoals een foto, een kleine tekening of een gevonden object. Zo'n tastbaar spoor is belangrijk omdat het kan functioneren als een actieve herinnering: iets dat de ervaring van de wandeling opnieuw oproept en bewoners uitnodigt om zich opnieuw met de buitenwereld te verbinden. Tegelijk is dat tastbare nooit het uiteindelijke doel van de wandeling. Het werk hoeft niet mooi of afgewerkt te zijn; het functioneert eerder als een spoor van aandacht, een restant van een ervaring, van een moment waarop de wereld even dichterbij kwam.

Daarnaast toont dit onderzoek hoe belangrijk het is om bewoners nieuwe tools, technieken en manieren van kijken aan te reiken. Intrinsieke motivatie groeit niet alleen door aan te sluiten bij wat iemand al kent of graag doet. Autonomie ontstaat ook wanneer bewoners voorzichtig worden uitgenodigd om iets nieuws te proberen en vertrouwde patronen even worden doorbroken. Net die onderbreking kan ruimte openen voor nieuwsgierigheid, eigenaarschap en betekenisgeving. Wanneer bewoner en kunstenaar elkaar iets aanreiken, ontstaat er een waardevolle kruisbestuiving.

Wandelen sluit bovendien sterk aan bij de leefwereld van ouderen omdat het geen snelheid, prestatie of productiviteit vraagt. Het biedt ruimte voor vertraging, aandacht en betekenisvolle waarneming. Daarmee sluit het aan bij de behoefte aan verstillings, reflectie en gerichte aandacht die in de literatuur over ouder worden vaak naar voren komt.

De wandelmethode moet zich uiteindelijk aanpassen aan de mens, niet aan het plan. Pas wanneer de leefwereld, het ritme en de obstakels van de bewoner het vertrekpunt vormen, kan wandelen een artistiek-pedagogische werking krijgen. In essentie is wandelen daarbij geen vorm van activering, maar een houding: aandachtig, traag en open. Het brengt bewoners opnieuw in verbinding met hun omgeving door ruimte te maken voor ontmoeting, aandacht en betekenis.

5.3 Mogelijke wegen tot verder onderzoek

Tijdens dit onderzoek werd duidelijk hoe kwetsbaar artistieke initiatieven in woonzorgcentra vaak zijn. Wanneer een kunstenaar vertrekt, valt er gemakkelijk iets stil. Verwondering kan aanstekelijk werken, maar structurele continuïteit vraagt meer dan tijdelijke aanwezigheid alleen.

Vanuit die vaststelling ontwikkelde ik, op basis van het participatief actieonderzoek in Huize Sint Monika, een eerste aanzet tot een overdraagbare toolbox: een kaartspel met kunstenaars en wandelopdrachten. Dit instrument wil begeleiders, kunstenaars en bewoners ondersteunen bij het creëren van artistieke wandelmomenten binnen een zorgcontext.

Tegelijk vormt het kaartspel zelf ook een onderdeel van verder onderzoek. De huidige set ontstond vanuit observaties, gesprekken en wandelingen binnen één specifieke context, maar vraagt verdere testing, verfijning en aanpassing. Verder onderzoek kan nagaan hoe de kaarten functioneren binnen andere woonzorgcentra, doelgroepen en omgevingen, en hoe de opdrachten kunnen inspelen op verschillende ritmes, mobiliteitsniveaus en zorgcontexten.

De huidige set is afgestemd op een grootstedelijke omgeving. Het lijkt daarom waardevol om te onderzoeken hoe deze methode zich vertaalt naar landelijke of natuurlijke contexten, waar andere vormen van waarneming, stilte en vertraging aanwezig zijn. Ook de toepasbaarheid buiten de ouderenzorg verdient verdere verdieping. De methode die hier ontstond -wandelen als artistieke onderbreking en als manier om aandacht en gerichtheid op de wereld te openen - kan mogelijk ook relevant zijn binnen andere kunsteducatieve of zorggerichte contexten.

Bovendien roept dit onderzoek vragen op over duurzaamheid binnen kunsteducatie in woonzorgcentra. Hoe kunnen kunstenaars langduriger verbonden blijven aan een instelling? Welke rol kunnen kunststudenten of educatieve trajecten daarin opnemen?

Tot slot werd tijdens dit onderzoek duidelijk hoe waardevol de ontmoeting tussen generaties kan zijn. Studenten en bewoners brengen elk hun eigen ritme, levensgeschiedenis en

manier van kijken mee, waardoor een wederkerige leeromgeving ontstaat waarin beide partijen elkaar wederzijds beïnvloeden, inspireren en verrijken.
De wandeling is nog maar net begonnen.

6 Nawoord

Soms durfde ik niet te ruiken, kijken of luisteren.

Maar die angst verdween wanneer ik mezelf toeliet mee te bewegen op het ritme van de bewoners.

Aan jij die dit leest, wil ik graag iets meegeven.

Ik kom uit een (animatiefilm-)bubbel waarin het werk dat ik maakte iets was dat ik zelf wilde; gebricoleerd in mijn eigen hoofd, met mezelf en soms ook over mezelf. Kunststudenten zijn vaak met zichzelf bezig. Dat is goed, dat is nodig, dat is hoe een stijl ontstaat.

Maar ik ontdekte dat mijn eigen stijl nog meer kon groeien door mezelf in een omgeving te plaatsen die ik nooit spontaan zou hebben gekozen.

Daarom wil ik je uitnodigen om van je marmeren sokkel te komen,
de rits van je bubbeltent open te trekken,
en de wereld in te gaan.

Klop ergens aan.

Praat.

Luister.

Deel. – maak!

Het hoeft niet veel te zijn.

Maar als kunst even een verbinding kan creëren, dan gebeurt er iets dat misschien wel blijft.

Ik besef dat wat ik hier deed klein was. Maar wanneer veel mensen kleine dingen doen, beweegt er samen iets groters.

Ik vond uitspraken als “kunst reedt de wereld” altijd blasé - te romantisch, niet realistisch. Nu denk ik daar anders over.

Kunsteducatie kan ingezet worden voor verbinding of voor het terughalen van een stukje hoop dat even verdwenen was. Kunst kan een weg banen doorheen de digitale wereld en je doen vergeten dat alles snel moet. Ik besef nu dat je altijd de keuze hebt om gas terug te nemen en samen met anderen in een andere versnelling te stappen.

Dus jij daar: open je deuren.

Stap in het onbekende.

Geniet van het pad dat zich ontvouwt.



Dankjewel aan Ruth Rondas. De manier waarop jij lesgeeft, doet zelfs koppige mensen hun hoofd draaien naar datgene waar ze eerst niet naar wilden kijken. Dankjewel om mij Gert Biesta aan te raden.

Dankjewel aan Laura Vandewynckel voor de begeleiding, het geduld en het mee vormgeven aan mijn brokken chaotische tekst.

Dankjewel aan Paula Verschaeve, voor het nalezen van deze berg tekst - en om enthousiast mee te zoeken naar hoe ik mijn route op een verstaanbare manier kon uitleggen.

Dankjewel aan mijn ouders en Margaux, om nooit te zeggen dat ik moest ophouden met praten over deze masterproef.

Dankjewel aan de bewoners en werknemers van Huize Sint Monika voor de warme samenwerking.

7 Bibliografie

- Alÿs, F., Bryan-Wilson, J., Rodenbeck, J. F., & Pérez Oramas, L. (2021). *Francis Alÿs: As Long as I'm Walking*. (N. Schweizer, Red.) JRP Editions.
- Alzheimer Nederland. (sd). Opgehaald van <https://www.dementie.nl/veranderend-gedrag/dwalen-en-onrust/omgaan-met-dwaalgedrag-bij-dementie>
- Biesta, G. J. (2022). *Wereldgericht onderwijs: een visie voor vandaag*. (G. J. Biesta, Vert.) Uitgeverij Phronese.
- Biesta, G. J. (2025). *Door kunst onderwezen willen worden* (vierde ed.). (L. Klaassen, Red., & G. J. Biesta, Vert.) ArtEZ Press.
- Bogaert, P. V. (2024, maart). De Ambulanten. (een verslag over De Ambulanten). Opgehaald van https://www.mus-e.be/_downloads/De-Ambulanten-tekst.pdf
- Cherix, C., & Custodio, I. (2019, mei 10). Yoko Ono's 22 Instructions for Paintings. (A curator discusses the work's journey to MoMA, and how Ono challenges you to "make the work in your mind, at home, or in the space."). Opgehaald van oko Ono's 22 Instructions for Paintings
- Degraeve, L., Sintobin, T., & Turay, D. (2025). *Ontmoeting tussen kunstpraktijk en zorg in woonzorgcentra: goede praktijken in Brusselse woonzorgcentra*. Kenniscentrum WWZ. Opgehaald van <https://www.kenniscentrumwwz.be/files/Kennisbank-Items/cahiers/Cahier-27-Kunstpraktijk-en-zorg-in-wzc.pdf>
- Dieppe, P., & Bowling, A. (2005, december 22). What is successful ageing and who should define it?
- Graham, S. (2023). *Het geluk van de wandelaar* (vijfde ed.). (P. d. Lecq, Vert.) Uitgeverij Oevers.
- Heijnen, E., & Bremmer, M. (Red.). (2020). *Wicked Arts Assignments: Practising Creativity in Contemporary Arts Education*. Valiz.
- Hermesen, J. J. (2025). *Tijd is hoop: alle essays over de tijd*. Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Kunsteducatie doorgelicht. (2021). Melissa Bremmer en Emiel Heijnen. S01/E7. Opgehaald van <https://open.spotify.com/episode/2870ZeFz9zAmXgrQbclf6w?si=f8ce400343f545b2>
- Mönks, F. J., Van den Bergh, B., Goossens, L., Haselager, G. T., Knoers, A. P., Lieshout, E. M., & Marcoen, A. (2015). *Ontwikkelingspsychologie: inleiding tot de verschillende deelgebieden* (14 ed.). (F. J. Mönks, Red.) Koninklijke Van Gorcum.

- Mekas, J. (Regisseur). (1990). *A Walk* [Film]. Opgehaald van https://jonasmekasfilms.com/online_materials/
- Moriyama, D. (2021). *Random Walk* :. (M) EDITIONS-Sepchat Editions.
- O'Mara, S. (2021). *Te voet: hoe twee benen de mensen verder brengen* (vijfde ed.). De Bezige Bij.
- Ono, Y. (2000). *Grapefruit: A Book of Instructions and Drawings by Yoko Ono*. Simon & Schuster.
- O'Rourke, K. (2016). *Walking and Mapping: Artists as Cartographers*. MIT Press.
- Ponte, P. (2012). *Onderwijs en onderzoek van eigen makelij: onderzoek met en door leraren*. Boom Lemma uitgevers.
- Rodrigues, L., A.P., S., D.J., S., & J., H. (2019). The Meaning of a Visual Arts Program for Older Adults in Complex Residential Care. *La revue canadienne du vieillissement*, 143–154.
- Rutten, K., Soetaert, R., Pinxten, R., Standaert, R., Dekeyzer, B., Verneert, F., . . . Devaere, B. (2021). *Mogen we nog verwonderd zijn? Een pleidooi voor meer kunsteducatie in het onderwijs*. (H. Schmidt, Red.) Owl Press.
- Shaw, C., & Gordon, J. (2021). Understanding Elderspeak: An Evolutionary Concept Analysis. *Innovation in aging*. Opgehaald van <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8406004/>
- Solnit, R. (2017). *A Field Guide to Getting Lost*. Canongate Books.
- Solnit, R. (2022). *Wanderlust: een filosofische geschiedenis van wandelen* (vijfde ed.). Nijgh & Van Ditmar.
- Stonebridge, L. (2024). *Vrij om de wereld te veranderen: denken zoals Hannah Arendt anno nu*. (A. v. Kesteren, Vert.) Atlas Contact.
- TATE. (2002). Hamish Fulton: Walking Journey. (Tate Britain). Opgehaald van <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/hamish-fulton-walking-journey>
- Van Kerckhove, V., & VRT nws. (2024, maart 1). "Hebben we goed gegeten, lieveke?": hulpverleners gebruiken te vaak "elderspeak" bij oudere patiënten. *binnenland: samenleving*. Opgehaald van <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/03/01/hulpverleners-elderspeak-zorg-woonzorgcentra-taal/>
- Verschaeve, M. (2024). Not a walk in the park: over kunstenaars en wandelsystemen. KASK School of Arts. Opgehaald van <https://hogent.on.worldcat.org/oclc/1520104297>

Vlaamse Ouderenraad. (2025). Advies inspraak en participatie in woonzorgcentra. *Advies 2025/2*. Opgehaald van <https://www.vlaamse-ouderenraad.be/sites/default/files/files-inline/Advies%202025-2%20Advies%20Inspraak%20en%20Participatie%20in%20woonzorgcentra.pdf>

Walser, R. (2007). *La promenade*. (B. Lortholary, Vert.) Gallimard.

8 Bijlagen

8.1 Wandelgids

	KUNSTENAAR	KUNSTVORM	INSTRUCTIE
1	Francis Alÿs	Teken- of schrijfkunst	Magnetische schoenen
2	Laurent Malone & Dennis Adams	Fotografie	Een dubbele visie
3	Alexander Schleber	Visuele poëzie	Nummerplaat-poëzie
4	Daido Moriyama	Fotografie	Een willekeurige wandeling
5	Hamish Fulton	Conceptuele kunst	Kaart uit het hoofd
	Johan Rijpma	Videokunst	Naar de grond kijken
	Jonas Mekas	Film	Een ononderbroken wandeling
6	Ria Pacquée	Tekenkunst	Kleurwandeling
	John Baldessari	Collage	Welke richting ga je uit?
	Janice Jensen	Tekenkunst	Nooit stoppen met tekenen
	Bruce Nauman	Performance	Rond een perimeter van een vierkant wandelen
1	Gideon Kiefer	Schilderkunst	De moderne landschapsschilder
2	Ludovico Einaudi	Muziek	Auditieve wandelroute
	Stanley Brouwn	Performance	Road to nowhere
4	Werner Herzorg	Literatuur	Begeef je op glad ijs
3	Robert Walser	Literatuur	Stroomversnelling

Bovenstaande tabel is een oplijsting van wandelende kunstenaars die als inspiratiebron dienden tijdens het ontwerpen van de wandelopdrachten. De cijfers in de linkerkolom komen overeen met de cijfertjes op de spelkaarten.

8.2 Wandelkaarten



1

magnetische schoenen

ga wandelen

laat jezelf een magneet zijn

schrijf, teken of verzamel alles wat jou
onderweg aantrekt

(doe dit tot je het beu bent)



2

een dubbele visie

kies een wandelpartner en ga wandelen

maak om de beurt een foto van iets tijdens de
wandeling

wanneer iemand een foto neemt,
gaan jullie rug aan rug staan en fotograferen jullie
tegelijk wat er achter jullie gebeurt

daarna wandel je verder en wissel je af



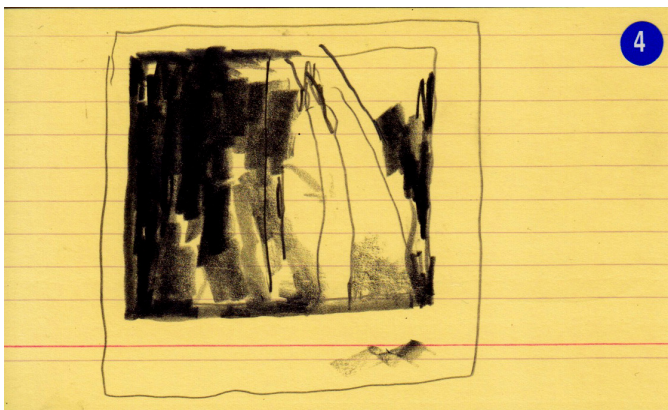
3

nummerplaat-poëzie

ga naar buiten met een notitieboekje op zak

noteer onderweg nummerplaten

maak met de letters van de nummerplaten een
visueel gedicht



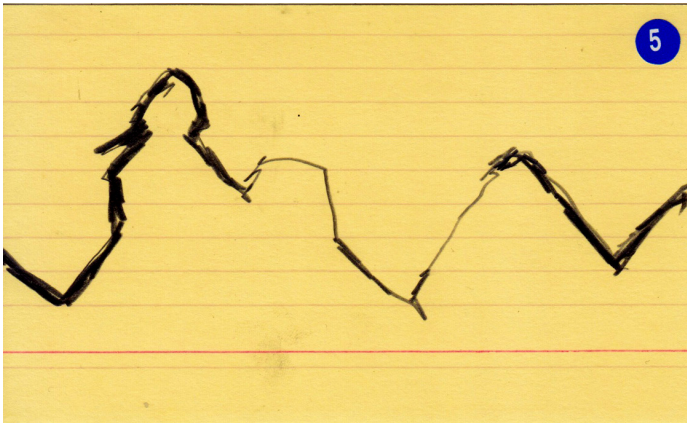
4

een willekeurige wandeling

ga naar buiten met een fototoestel

maak een wandeling

fotografeer minstens vijf taferelen met je ogen
gesloten en laat zo toeval mee bepalen wat er in
beeld komt



kaart uit het hoofd

maak een wandeling

teken bij thuiskomst je wandelroute neer - uit het hoofd

gebruik hiervoor grafische tekens zoals streepjes, pijlen, bollen,...
schrijf één zin onder de wandelroute



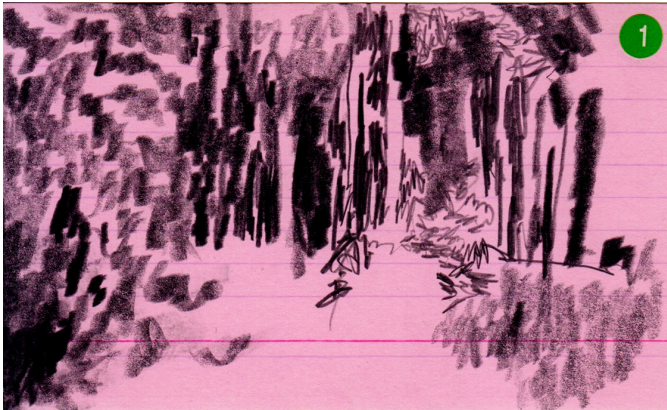
kleurwandeling

kies één kleur

wandel en laat je leiden door die kleur

zoek minstens tien objecten in die kleur

teken of fotografeer deze objecten



de moderne landschapsschilder

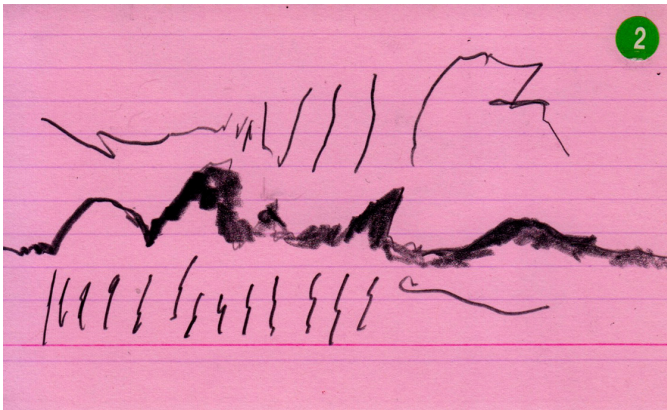
kies een willekeurige plek in google streetview

wandel digitaal door die omgeving

stop wanneer je een landschap ziet dat je interessant vindt

maak een schilderij van dat landschap
zoals een landschapsschilder

noteer de coördinaten of het adres van de plek onder je schilderij



auditieve wandelroute

kies een bos, stad of gebergte

sluit je ogen en luister naar A Walk van Ludovico Einaudi

stel je een wandeling voor die door de muziek wordt geleid

teken daarna je route
als een grafische partituur met lijnen, vormen of symbolen



stroomversnelling

lees La Promenade
van Robert Walser



begeef je op glad ijs

lees Of Walking in Ice van Werner Herzog

8.3 Dagboek: Huize Sint Monika

20 februari

Om 11u15 ga ik langs bij het woonzorgcentrum Sint Monika, Blaesstraat 91, naast de Marollen. Daar ontmoet ik Olivier. Hij is 'paramedic' en zorgt voor de activiteiten met de bewoners.

"Sorry voor het wachten, er zijn twee collega's langdurig in ziekteverlof, er was een dubbele boeking in mijn agenda. Ja, het ziektebriefje loopt tot eind deze maand, ze zijn al een paar maanden out."

Ik denk meteen aan de gevolgen: twee mensen minder die verantwoordelijk zijn voor activiteiten, en niemand die hen vervangt? En de bewoners dan?

Olivier haalt zijn grote agenda erbij. De gezamenlijke agenda waarin wekelijks, na overleg, de activiteiten van de week erop worden bepaald.

Wat altijd vaststaat: het wandelmoment op donderdag. Elke donderdag om 10u verlaten ze het woonzorgcentrum en wandelen ze samen met Olivier 2 tot 3 kilometer in de Marollen.

Dat vind ik meteen leuk om te horen. In mijn gedachten kwamen bewoners nooit verder dan de cafetaria.

"Dus op donderdag gaan we buiten wandelen, tenzij het regent. Als het regent dan wandelen we wel nog, maar dan doen we dat in de gangen, de trappen op en af. Maar dan is dat zonder Louis, hij wandelt enkel mee als het buiten is."

Ja, dat snap ik, Patrick.

Maar binnen wandelen heeft ook iets performatiefs, ik denk aan Bruce Nauman.

Het gebouw is trouwens erg mooi. Vroeger was het een klooster. Dat zie je aan de grote binnentuin en de kapel die Olivier me later die dag toont.

Hij schrijft enkele kernwoorden op; "savoir marcher" en "communiquer aux subject de l'art" - Het lijkt een beetje op een sollicitatiegesprek, maar dan met meer nieuwsgierigheid langs de kant van de werkgever.

Olivier overloopt de lijst met 86 bewoners. Ik merk meteen de persoonlijke aanpak: hij weet wie wel of niet graag wandelt. Hij kent zijn bewoners zoals een cafébaas zijn vaste klanten kent. Alles loopt goed, tot hij vraagt hoe goed ik op de hoogte ben van verschillende ziektebeelden.

"Hou in gedachten dat mensen met dementie onvoorspelbare gedragingen hebben. Haal geen seksuele onderwerpen aan.

Met P. moet je privé en onderzoek echt gescheiden houden, hij vindt het leuk om mensen zo lang mogelijk in zijn kamer te houden. Ik ken hem ondertussen en weet

DAGBOEK

hoe ik mijn grenzen moet bewaken, maar voor andere mensen die hem nog niet zo goed kennen, kan dit in het begin moeilijk zijn.”

“Oké, dus ik heb vier mensen die wel kunnen meedoen aan je onderzoek. Anderen... misschien.

Ik stel voor dat je meekomt op de wekelijkse wandeling om zo een band te creëren met de bewoners. Beetje bij beetje kan je dan toenadering zoeken om te starten met je eigen wandeltochten. Je kan ook komen op momenten dat ik er niet ben, eender wanneer.”

Ideaal, denk ik. Het wordt een project van lange adem, dat voel ik nu opeens heel erg hard. Het is niet zoals een leeskunstproject bij kinderen waar je zomaar binnenvalt, je oefening uitvoert en weer weg bent met wat extra kennis in je rugzak.

Ik zal echt de tijd moeten nemen om hun vertrouwen te winnen.

Eerlijk gezegd had ik daar geen rekening mee gehouden, maar bon, nu weet ik het toch.

Ik vraag me af hoe ik er bewoner-vriendelijk uitzie.

Toen ik Tom Dupont liet weten dat ik niet meer kon meewerken aan het gevangenisproject omwille van de relevantie van mijn onderzoek, antwoordde hij: “Bewoners in een woonzorgcentrum zijn ook een soort van gevangenen, maar dan een beetje anders.”

Ik gaf hem toen gelijk, maar na één keer langs te gaan in dit rusthuis heb ik al een andere kijk. Toen ik op Olivier stond te wachten, kwam een dame met rollator, mooi uitgedost, naar de uitgang gereden.

Ze deed het poortje van de minilift open, zwaaide naar de onthaalmedewerker, en floep, weg was ze, de Marollen in.

Ik wist niet eens dat ouderen zomaar het gebouw mochten verlaten. Dat mag dus!

“Natuurlijk,” zegt mijn lief, die als jobstudent in een woonzorgcentrum werkte, “dat zijn toch geen gevangenen? Die hebben echt wel nog veel te zeggen over hun leven en die mogen naar buiten toch?”

Hmm. Eerlijk gezegd wist ik dat echt niet.

Daarom dacht ik ook dat het totaal geen evidentie zou zijn om in een instelling een oefening als deze, al wandelend, uit te voeren.

Maar zoals Olivier zei: je komt maar wanneer het past voor jou.

Olivier leidt me rond doorheen het woonzorgcentrum (misschien wel een mooiere naam dan rusthuis; rusthuis klinkt nogal doods, terwijl velen hier erg levend zijn).

We komen aan op de gesloten afdeling. Ook hier komt het wandelen aan bod.

Ze zorgden in het ontwerp voor een speciale wandelroute die het mogelijk maakt om doelloos te wandelen. Het is een soort vierkant ontwerp met grote ramen met zicht op de tuin. In deze gangen zijn veel rustplekken voorzien.

DAGBOEK

“Voor mensen met dementie is het zo fijn om gewoon te kunnen rond wandelen, en niet enkel van hun kamer naar de cafetaria via een lange gang.”

5 maart

Om kwart voor tien kom ik aan bij Huize Sint Monika. De zon schijnt.

“Hallo?” zegt de dame langs de parlofoon.

“Hallo bonjour, ik kom wandelen met Olivier vandaag.”

Piep, piep - de deur gaat open.

Op het einde van de gang zit een meneer met wandelstok, ingeduffeld met een dikke jas en muts. Voor ik naar hem toe stap, check ik de gezamenlijke planning in de inkomhal.

Donderdag: *La marche*, ondersteund door een stockfoto. Wat hebben instituten met stockfoto's? Ik zou daar beter eens een thesis over schrijven.

Ik wandel vandaag vooral mee om te observeren: hoe lang, hoeveel deelnemers, waar ligt de focus?

Een bewoner zegt:

“Ik ben een beetje gestresseerd vandaag, ik heb veel te doen vandaag. *La marche*, euh, wandeling, petanque, de was, naar de coiffeur voor mijn baard, ah en mijn pedicure is ook geweest deze morgen om mijn voeten te doen.”

De bewoners zijn opvallend vriendelijk en verwelkomen me in hun wandelclub.

Het is duidelijk dat ‘*la marche*’ een vast moment is.

Om tien uur stipt komen er meer dan tien bewoners af.

We wachten nog op de bewoners uit het dagverblijf - mensen met dementie.

hallo, bonjour, on y va!

Eens buiten voelt het alsof we op chirokamp zijn en op dagtocht vertrekken.

Olivier loopt vooraan, stevig een bewoner vasthoudend die duidelijk niet meer weet waar hij is. Het raakt me dat ook zij die niet meer echt aanwezig zijn, toch gestimuleerd worden om mee te komen.

Wat me opvalt: een veelheid aan contrasten.

Alle huidskleuren, genders, leeftijden samen.

Een jonge begeleider ondersteunt een vrouw met dementie en sluit achteraan af.

Niemand vraagt waarom ik mee ben.

Ik voel me meer welkom in een groep ouderen op *la marche* dan ik me ooit welkom voelde in een groep studenten.

De sfeer is gemoedelijk, de zon helpt.

DAGBOEK

“On profite tous ce qu’est gratuit. Et le soleil est gratuit donc on la profite.”

Na tien minuten keren we om.

Een bewoonster met rollator gaat terug naar binnen: het voetpad is door werken een parcours zoals vroeger in de basisschool.

Er wordt sneller gewandeld dan haar tempo aankan.

We wachten op Hélène. Ze is haar gsm vergeten en wil absoluut niet vertrekken zonder gsm, vertelt Patrick op een roddelend toontje.

De Blaesstraat is vol antiekwinkels en vintage kledij.

Af en toe een galerij.

Er wordt gekeken naar etalages.

De ene persoon kijkt enkel naar de grond, de andere heel geconcentreerd naar de vitrines.

“ohlala, c’est chouette”

Madame Guislain, meer dan dertig jaar actief als zuster in Indië, wijst me een winkel aan op het Vossenplein waar ze ooit een gratis kastje kreeg.

“Het past er net in, naast mijn bed, haha, gratis.”

Ik praat vooral met Guislain en Louis.

Met demente bewoners is het moeilijker connectie maken. Ik geloof dat deze wandeling hen deugd doet.

Het wandelen heeft iets van de *flaneurs*: slenteren, kijken, mensen observeren.

Guislain lacht om een man in zwemshort en slippers:

“Il a vraitant chaud ohlala, hahahaah.”

De wandeling duurde een uur. Terug binnen verdwijnt iedereen meteen zijn eigen richting uit.

Ze doen eigenlijk al wat ik graag zou teweegbrengen met mijn wandeloefeningen: kijken in het rond.

Ik ben gefascineerd door woonzorgcentra in het centrum van Brussel.

Zelf vind ik het soms omslachtig om hier te wonen.

Soms lijkt naar de winkel gaan een opgave.

Je komt dingen tegen die je soms niet wil zien; soms te luid, soms akelig stil.

De wegen liggen open, politiewagens razen voorbij.

De ouderen geven ‘geen fuck’.

Ze zijn het gewoon om in de stad te leven.

DAGBOEK

Ze omarmen de stad.

Ze zijn rustig buiten, iets wat ik niet had verwacht.

Ik denk dat bewoners in een zorgcentrum in een kleinere stad nauwer in de gaten worden gehouden.

Hier is geen overprotective aanpak.

Ze voelen zich hier wellicht nog erg autonoom door.

Louis vertelt dat hij maandelijks de taxi naar Elsene neemt om naar zijn 'psy' te gaan.

Dertig euro. Ja, dertig euro.

De zelfstandigheid waarmee bewoners hier mogen bestaan, geeft me hoop.

Vanmorgen, toen ik de wandelgroep opwachtte, wandelde een man binnen met een zak van de Carrefour in zijn rollator, gevuld met boodschappen naar wens.

Zo leuk.

12 maart

"trrrrrriiing" - allo?

"Hallo, het is om mee te wandelen vandaag."

piep, piep - deur open.

Het feit dat er geen verdere vragen gesteld worden bij het openen van de deur, benadrukt het vertrouwen in hun routinewandeling.

"en train de marcher"

Louis begroet me:

"AAAAAh MART, tu viens avec? We zijn bijna weg, Olivier en enkelen moeten nog afkomen."

Ik vraag Louis wat er vandaag nog op zijn planning staat.

Vorige week was zijn dag dubbel zo druk als de mijne.

Hij vertelt dat hij straks gaat oefenen voor de Olympische Spelen voor rusthuizen; "*tir à l'arc*".

Op 27 maart gaan ze in het Koning Boudewijnstadion met 25 andere rusthuizen tegen elkaar spelen. Hij benadrukt opnieuw dat hij blij is dat het niet regent, want anders zou hij absoluut niet meedoen aan de trappenwandeling binnen.

DAGBOEK

Hij wordt wat ongeduldig.

“Allez Olivier,” zegt hij meermaals.

Het is nog maar 10u05.

Ook Soeur Ghislaine staat al klaar.

Ze loopt van de ene naar de andere kant. Ze heeft duidelijk zin in de wandeling.

Het voelt vertrouwd om naar haar toe te gaan. Ik merk nu al wat Olivier bedoelde: door wekelijks mee te wandelen, bouw ik effectief een band op.

Het lijkt alsof ze blij zijn dat ik er ben.

Net zoals vorige week komen er bewoners uit het dagcentrum mee.

Er wordt enthousiast begroet.

Het voelt alweer alsof we op chirokamp vertrekken.

De verzorgers zijn opgewekt, dat werkt aanstekelijk.

En hop, we zijn weg. Olivier laat er geen gras over groeien. Het tempo is sneller dan je zou verwachten van een groep rusthuisbewoners. Hij rent niet, maar hij wandelt toch sneller dan ik gedacht had. Vandaag is er trouwens een nieuw gezicht: Madame Noppe.

Ze wandelt met een rollator en een klein hondje aan de lijn. Die combinatie zorgt voor frustratie bij de snelle wandelaars.

De vrouw die vorige keer steeds voorop liep, blijft nu achteraan.

Ik vraag of alles oké is.

Ze zegt: “Ik haat honden.”

“Haat je honden?”

“Nee, maar ik haat deze soort honden heel erg hard.”

Een verzorger bevrijdt Madame Noppe van haar positie en neemt haar mee voor een tragere wandeling.

Geen slecht idee.

Ik wandel veel naast Soeur Ghislaine.

Ze lacht vaak naar me.

Ze wijst een waterkan in de vorm van een kikker aan.

“HAHAHA.”

Ze houdt van etalages kijken.

Als ik ooit in een woonzorgcentrum beland, eis ik ook de Marollen op als woonplek. Je kan geen betere, inspirerende buurt verzinnen

.

DAGBOEK

Mijn oorspronkelijke idee was om met jongeren te wandelen en hen te laten kijken. Maar nu ik dit observeer, is de wens van dat wandelgedrag bij jongeren eigenlijk een kopie van hoe zorgeloos deze ouderen rondwandelen.

Een deel van mijn betoog over waarom kijken zo waardevol is, hoef ik hen niet meer uit te leggen.

Er is natuurlijk een deel dat enkel naar de grond kijkt, vooral demente bewoners.

En een deel dat vooral op de voetstap let, om niet te vallen.

De Marollen liggen op veel plekken open door werken, dus echt veilig is het niet. - parcours!

Soeur Ghislaine vertelt opnieuw dat ze ooit tot aan de Grote Markt gewandeld zijn. Ik ben even verwonderd als vorige keer, ook al had ze het al verteld. Ik vraag of ze ook alleen wandelt. Ze zegt dat ze vroeger heel veel wandelde, want als zuster was dat een dagelijkse activiteit. Ik voel dat zij met mijn wandelopdrachten wil meedoen.

Tot nu toe is zij de enige waarbij ik voel dat dit waardevol kan zijn.

Ze bloeit open buiten.

Ze kijkt graag rond en vertelt graag wat ze ziet.

Ze lacht met dingen uit etalages, koppelt er verhalen aan uit haar leven.

Ik stel niet veel vragen, omdat ik deze wandeling nog als observatie beschouw.

Ik vind het fascinerend hoe mijn praktische vraagtekens hier geen issue zijn.

Volgende week wil ik graag nablijven om te vragen wat het effect van de wandeling op hen is. Tereen ze hier een week op?

Komt er ook bezoek dat hen meeneemt? Of is Olivier echt een rots in de branding?

Ik kan me voorstellen dat niemand zijn taak overneemt.

Als hij verlof heeft, is er geen wandeling.

En zonder wandeling dus geen verwondering?

En zonder verwondering stagneert het leven dan niet?

Toen ik de eerste keer langsging en een rondleiding kreeg, vertelden verschillende bewoners trots dat Brueghel in het zorgcentrum gewoond heeft.

Op deze wandeling passeren we het standbeeld van Brueghel naast de Kapellekerk.

Soeur Ghislaine is hier trots op. We blijven even staan terwijl de rest doorloopt.

“Oh il est gaucher.”

Zou dat waar zijn?

Ik passeer hier vaak, maar had nog nooit stilgestaan bij het standbeeld.

Stilstaan leert je random weetjes.

Zoals dat Brueghel linkshandig was (of niet).

DAGBOEK

Hij is vergezeld door vogels.

“Ik hou van het geluid van vogels,” zegt ze.

Ik krijg een idee: zou er een soundwalk bestaan met vogelgeluiden?

We staan ook stil bij galerijen.

De galerij tegenover het woonzorgcentrum stelt werken rond katten tentoon. De bewoners vinden dat grappig.

Ontsnappen deze bewoners aan het kapitalistische idee van een stad?

Ze passeren hippe bakkerijen waar je vier euro voor een chocoladekoek betaalt.

“Mmmm, het ruikt lekker,” zeggen ze.

Ik zou binnengaan en een koek kopen.

Maar misschien waarderen we het even hard - zij via geur, ik via smaak.

Ik kan vaak niet weerstaan aan prullenwinkels.

Ik zou bijna een verjaardag verzinnen om toch iets te kopen.

Zij kijken, en daar worden ze vrolijk van.

Guislaine begint opnieuw over het kastje dat ze kreeg.

Ze hebben niet veel spullen meer, maar wat ze hebben, koesteren ze extra hard.

Ik begin hun leven positiever te zien dan toen ik dit project startte.

Het wordt een wisselwerking.

Ik kijk hoe ze wandelen, en ze inspireren me, onbewust.

Amadou vertelt hoezeer hij “la plage” mist. Hij leefde vroeger in Senegal, dicht bij de kust.

Nu heeft hij het elke dag koud. Daarom wandelt hij enkel op donderdag - dan moet hij maar één keer koud hebben. Hij woont sinds zeven jaar in België.

Telkens wanneer er zich een obstakel op het voetpad bevindt, wordt dit zoals een woordslang doorgegeven van vooraan de groep tot achteraan.

“Attention, un trou”, “un vélo”, “un trottoir cassé”, en zo gaat dat verder tot iedereen veilig voorbij is. Het is bijna choreografie, maar dan eentje die spontaan ontstaat, zonder dat iemand het zo bedoelt.

Wanneer we terug zijn in het rusthuis, gaat iedereen snel terug naar zijn kamer.

Ze verdwijnen alsof ze oplossen in hun eigen ritme, hun eigen gewoontes, hun eigen kleine wereldjes. Ze zijn dankbaar voor de wandeling - dat voel je, zelfs al zeggen ze het niet letterlijk.

Helene vraagt of het al etenstijd is.

Nee, zeg ik, nog een uurtje wachten.

“Ah, oke.”

Tot volgende week.

19 maart

Triiiiing, ik moet niet eens meer zeggen wat ik kom doen, de deur gaat open.

Ik ben twee minuten te laat omdat ik stond te kijken naar een zinkgat in de straat bij het Vossenpleintje. Ah Marth, zegt Louis, ik dacht al dat je niet meer ging komen.

De groep is iets kleiner dan vorige week. Er wandelen geen hondjes mee. Vijf plus twee is zeven, zegt Louis. Ik kan goed tellen zegt hij. "Computer, dat ken ik niet, totaal niet. Mijn hoofd is mijn computer."

Onderweg vertelt Louis me hoe het met zijn Anneke gaat. Hij vertelt me dat hij deze middag een weekje blankenberghe zal boeken met Anneke. Dit doet hij naar jaarlijkse gewoonte sinds hij een koppel vormt met Anneke van het derde verdiep. Ik vraag hen wat ze daar doen, hij zegt 'Tomate Crevetes eten'. Ik vraag hen, 'ga je dan naar de zee ook?', bwa, zegt hij.

Dit is de langste wandeling die we ooit gemaakt hebben. Maar hoe paradoxaal ook, ik schrijf in mijn notitieboekje enkel "voetbal met dennenappel", "après basket" en "staren naar antennes".

9 april

"trrrring" - 'allo?' - 'hallo, het is voor de wandeling' - 'ouiiiiiii' en de poort gaat open.

Ik dacht dat de wandeling vandaag niet zou doorgaan omdat het paasvakantie is, maar niets is minder waar. Bestaan vakanties in een woonzorgcentrum? Het is te zien: als je familie hebt, komt die misschien wat vaker langs, maar voor wie alleen is, voelt deze periode even eenzaam als anders, soms zelfs meer, omdat veel personeel afwezig is.

De zon schijnt, het belooft 23 graden te worden, en dat is natuurlijk een eerste gemakkelijk onderwerp om het over te hebben. Toch wil ik vandaag proberen om het niet bij smalltalk te houden. Ik las onlangs in een onderzoek dat bewoners het echt ambetant vinden dat ze zo weinig echte gesprekken kunnen voeren.

We wandelen van Huize Sint Monika richting het Vossenplein.

Olivier loopt hand in hand met een bewoner, op dezelfde manier als de vorige keren.

Via de Vossenstraat klimmen we naar boven, richting de Hoogstraat. We staan stil bij het naambordje 'Vossenstraat'. Een begeleidster vraagt zich luidop af of iemand weet waarom deze straat zo heet.

"Ja natuurlijk," zegt Guislaine, "dat is vernoemd naar de vossen die rondom Brussel leven, omdat er zoveel bossen zijn."

Dit is het eerste moment waarop we stilstaan en kijken naar wat er onderweg te zien is.

Tijdens de klim vertelt Louis me dat hij eigenlijk alleen naar de grond kijkt tijdens het wandelen. Ik vraag hem waarom hij meekomt.

“Ik kijk naar de grond. Ik wandel gewoon om in beweging te zijn.”

Ik grap dat er dan misschien beter schilderijen op de vloer zouden liggen. “Goed idee,” zegt hij.

Hij is niet de enige die me vertelt dat de blik tijdens het wandelen vooral naar beneden gericht is. Een dame met een rode bril, wiens naam ik niet weet, zegt dat ze bang is om te vallen. Ze was eens alleen op stap en door de straatwerken viel ze met haar gezicht plat op de grond. Sindsdien durft ze niet meer alleen te wandelen. Daarom komt ze mee met de groep: als ze valt, is ze tenminste niet alleen. Ze blijft praten over de losliggende kasseien en putten in de grond. “Sommige kasseien zien er lief uit, maar ze liggen helemaal los. Ze zijn venijnig - je moet ervoor oppassen!”

Het valt me op hoe goed ze dingen zien waar ik zelf niet op let. Ze waarschuwen mij ook als er een opstapje is. Ik vertrouw hen, en zij vertrouwen mij.

“Ik heb zelf geen kinderen, maar ik hou van kinderen.”

“Zeg je dat omdat er net een buggy voorbij rijdt?”

“Ja.”

“Ik heb wel familie, maar ze komen nooit meer langs. De kinderen zijn intussen twintig.”

Wandelen zorgt ervoor dat willekeurige elementen die voorbij komen, herinneringen oproepen. Zoals Louis die over kinderen begint door een buggy die passeert.

Er loopt een hond voorbij met een polkadot-jasje. “Hahahaha,” schateren een paar bewoners. Net zoals de buggy vormt ook deze hond een startpunt voor nieuwe verhalen. Een dame vertelt over de honden die ze vroeger had. Ik volg het gesprek niet volledig, maar ze praten minutenlang verder. Wandelen opent gesprekken die anders nooit zouden ontstaan. Dankzij de lukrake dingen die passeren, kom je toevallige details over elkaar te weten. Kortom: er worden gesprekken gevoerd die anders totaal niet gevoerd zouden worden.

We naderen de Hallepoort. Ghislaine vertelt dat ze het museum daar bezocht heeft en hoe interessant ze dat vond. Het doet me nadenken over het idee om met geïnteresseerde bewoners naar musea te gaan. Ik weet dat niet alles haalbaar is, maar misschien is er al veel gewonnen door er gewoon even bij stil te staan. Als we het over educatie hebben, denken we vaak aan kinderen en jongeren. Maar een museum is een plek waar jong en oud welkom is, en waar iedereen iets anders uit meeneemt. Ook dat is een vorm van educatie: tonen. Het museum toont, en jij kiest wat je meeneemt.

Ondertussen kan ik de persoonlijkheid van Ghislaine aflezen aan de manier waarop ze dingen voorleest. Ze leest “Beauty center” op een cynische toon, waardoor ik meteen weet dat ze daar nooit zou binnengaan.

DAGBOEK

Ik zou dit nooit te weten komen als we gewoon op de sofa waren blijven zitten - lang leve wandelen!

De mevrouw met de paarse jas en steeds mooi gekamde haren heeft dementie. Ik merk dat fysieke obstakels haar compleet van de kaart brengen. Bij de Hallepoort staan grote rotsblokken om auto's tegen te houden. Ze botst tegen een steen en weet niet meer welke kant ze uit moet. Ze heeft geen pijn, maar ik begrijp haar verwarring: "Wat doet deze steen hier?" Ze herpakt zich en wandelt verder. Misschien leert ze op dat moment dat obstakels zomaar kunnen opduiken. Wanneer haar schoen open is, bindt een begeleidster die dicht. Ik denk even: zouden schoenen met plakkers niet makkelijker zijn? Maar dan herinner ik me de teksten over obstakels en het niet willen wegnemen van alles wat moeilijk is. Het leven wordt niet per se aangenamer als je alle verlangens invult. En nu is het ook gewoon mooi om te zien hoe iemand haar schoen strikt. Het vormt een pauze, een moment waarop de groep weer kan aansluiten.

Het zijn niet alleen fysieke obstakels die lastig zijn. Ook geluiden kunnen verwarren. Sirenes razen voorbij. Iedereen krijgt bijna tinnitus en bewoners met dementie raken even helemaal van slag. Gelukkig duurt het niet lang. Ze wandelen gewoon verder. Die onderbrekingen herinneren me eraan dat obstakels altijd deel uitmaken van de werkelijkheid.

"Een zak patatten, hahaha."

"Een eenwieler, hahaha."

"Kip aan 't spit, hahaha."

De dingen die ze opmerken, vormen voor mij meteen materiaal om te illustreren hoe aandachtig ze zijn.

We zien een auto waarin twee kinderen vechten om op de passagiersstoel te zitten. Ook dat maakt de vrouw naast me vrolijk. Ze vertelt dat dat typisch is: kinderen die vooraan willen zitten. Het maakt haar blij, en ik denk: is het niet van groot belang dat jullie blijven buiten komen?

Misschien zorgt gerotranscendentie ervoor dat ze letten op de kleine dingen, dat ze daar vrolijk van worden. Misschien kunnen ze zichzelf even vergeten en zich echt richten op wat er rondom hen gebeurt. Wandelen biedt een kader waarin ze vrij mogen bewegen, dingen kunnen oppikken en vrij zijn in wat ze meenemen naar huis - fysiek en mentaal. Zoals Joseph Beuys beelden toont aan een dode haas: het tonen is genoeg. Je hoeft niet te controleren wat iemand ermee doet. Het aanbieden, het tonen, is misschien wel de uiterste vorm van educatie.

DAGBOEK

9 april: Anita
(een eerste ontmoeting)

Vandaag ga ik ook even langs bij een dame die niet meegaat op de wandeling, Anita. Olivier had me aangeraden om eens bij haar binnen te springen, omdat ze iemand zoekt die met haar mee wil wandelen naar de bankautomaat.

Wanneer ik binnenkom, straalt ze op een manier die bijna niet past bij wat ze vertelt: zeker tien verschillende colliers rond haar hals, alsof ze zichzelf probeert op te houden met kleur en glans. Ze zegt dat ik haar vragen mag stellen, want ze is niet gewoon om te praten, zegt ze, en ik voel meteen hoe dat binnenkomt - dat ongemak, die triestheid, dat besef dat ik hier niet kom omdat ze interesse heeft in kunst, maar omdat ze heel erg eenzaam is en iemand zoekt om even bij te zijn, iemand die luistert.

Het gesprek loopt van haar kant eerder vanuit tristesse, alsof alles wat ze zegt een laagje verdriet draagt. Ze vertelt dat ze elke dag gemixt eten krijgt omdat haar tandarts haar al weken negeert en haar gebit kapot is. "Is er dan niemand verantwoordelijk daarvoor in het rusthuis?" vraag ik. "Nee, geen idee."
"De dokter?"

Ze haalt haar schouders op, alsof dat woord niets meer betekent.

Anita heeft geen familie. Geen vrienden. Ze woont al vijftien jaar in het woonzorgcentrum, ze is nu 76. Met Pasen zag ze hoe anderen verwend werden met jurkjes en sieraden. "Dat breekt mijn hart," zegt ze, "ik heb dat niet en ga dat ook nooit meer krijgen." Ik snap het eigenlijk niet zo goed en ik denk dat ze dat ziet aan mijn gezicht, dat ik zoek naar woorden die niet bestaan.

Ik vraag haar heel duidelijk wat ik voor haar kan betekenen.
"Naar de bank heen en terug en misschien wat babbelen? Hoe vaak zou je dan komen? Wel niet meer dan één keer per week, want ik heb ook depressie en angst."

We spreken af dat we volgende week samen naar de bank gaan. Ze is bang om te vallen, dus ik beloof haar nu al dat ik haar stevig bij de arm zal nemen. Ik probeer haar nog snel een kunstgerelateerde vraag te stellen, iets kleins, iets dat toch in mijn rol past. We komen overeen dat we samen een nieuw schilderij zullen maken voor haar muur en dat zullen baseren op een wandeling die we samen maken.

22 april: Anita
(een tweede ontmoeting)

situatie

Wanneer ik op 22 april opnieuw bij Anita aanklop, voel ik al op voorhand dat ik eigenlijk nog altijd zoekende ben in mijn rol. Ik moet mezelf echt blijven zeggen: *ik ben hier als kunstenaar-leerkracht, niet als psycholoog, niet als verpleegster, niet als iemand die alles*

moet oplossen. Dat is iets waar ik nog aan moet werken: duidelijk zijn over waarom ik er ben.

Klop klop.

“Jaaa?”

“Dag Anita! Herinner je je mij nog?”

“Ja natuurlijk, van harte. Ik heb u zeer hard nodig. Ik zit zonder geld, ik ben niet gewassen. Kan je mij met alles helpen? Tekort aan personeel.”

En daar sta ik dan. Ik voel dat ik moet reageren, maar ik weet niet goed hoe. Ik merk dat ik in mijn hoofd snel een soort beginsituatie en ‘leerdoelen’ probeer te maken - ‘*Anita als leerling*’ - ‘*doel: wandelen en kunst verweven*’ - gewoon om voor mezelf een grens te trekken, zodat ik kan uitleggen wat ik wel en niet kan doen. Het woonzorgcentrum blijft een mooie maar tegelijk pijnlijke plek, en ik voel dat ik me moet beschermen om niet mee te zakken in haar eenzaamheid.

Ze vraagt of ik haar kan helpen met wassen. Ik zeg letterlijk: “Anita, ik mag dat niet doen. Ik kan dat ook niet. Niet vanuit school, niet vanuit het woonzorgcentrum. Ik wil u wel helpen, maar niet op die manier.” Ik probeer dat zo zacht mogelijk te zeggen, zodat het niet klinkt alsof ik haar afwijst.

observatie

Een half uur later vertrekken we dan toch. Ze wandelt opvallend snel. We gaan van punt A (Huize Sint-Monika) naar punt B (de bank). Ik voel dat het belangrijk is dat haar verlangen eerst wordt ingelost, dat geeft haar rust.

Wanneer het geld afgehaald is, geef ik haar de polaroidcamera.

Ik zeg: “Neem eens vijf foto’s van dingen die jij de moeite waard vindt onderweg.”

Ze zegt: “Maar ik kan dat niet, ik heb nog nooit zo’n ding vastgehad.”

Dus we maken de eerste samen.

Ik zie meteen hoe haar blik verandert. Ze kijkt anders, trager, gericht. Ze ziet vooral dingen in vitrines als “te-fotograferen-dingen”. We pingpongen wat over wat grappig is, raar, mooi, lelijk. Ze zegt: “Lelijke dingen ga ik niet fotograferen, dat vind ik geen goed idee.”

Haar eigenheid komt langzaam naar boven.

Bij een etalage met een felgeel jurkje zegt ze: “Daar wil ik een foto van, want ik ga dat zelf nooit kunnen kopen.”

Ik zeg: “Maar je kunt ook kopen met uw ogen, hé. Dat is wat we nu doen.”

Ze lacht een beetje, maar het blijft ook pijnlijk.

DAGBOEK

Ze vertelt dat ze nooit meer zo wandelt buiten, omdat ze niets kan kopen, niemand met haar mee wil en omdat ze bang is om te vallen.

Wanneer we bijna terug zijn, wijst ze naar een muurtekening in de Hoogstraat.

“Kan dat ook op foto?” vraagt ze.

Ze begrijpt niet goed hoe iets dat hoger is dan zichzelf toch op een foto kan.

We nemen de foto samen.

Ze is verwonderd door de polaroid én door de muurtekening - allebei tegelijk.

Terug op haar kamer vraag ik: “Zou je de foto’s nu willen voorzien van een onderschrift?”

Ze zegt: “Nee, liever volgende week.”

Ik zeg: “Oké, dat is goed. Tot volgende week.”

reflectie

Deze eerste ontmoeting maakte duidelijk wat Anita nodig heeft en welke werkvormen aansluiten bij haar tempo en leefwereld. Daardoor besef ik dat een volledig uitgewerkte lesvoorbereiding vooraf niet doeltreffend is. De begeleiding vraagt om flexibiliteit en het kunnen inspelen op wat zich op dat moment aandient.

De wandeling naar de bankautomaat bleek daarbij een noodzakelijke tussenruimte: een moment om te observeren, af te stemmen en te bepalen welke oefening haalbaar en passend was. Tijdens die wandeling ontdekte Anita een nieuw medium en keek ze op een andere manier naar haar omgeving. Mijn oorspronkelijke plan om vanuit een kunstwerk te vertrekken, heb ik bewust uitgesteld omdat ik aanvoelde dat daar vandaag geen ruimte voor was. De verwijzing naar Daido Moriyama wil ik later integreren, wanneer die koppeling voor haar betekenisvoller kan aanvoelen.

Uit deze ervaring neem ik mee dat een artistieke wandeling best niet langer duurt dan een uur, dat opdrachten stapsgewijs moeten worden opgebouwd en dat ze niet uit te veel onderdelen mogen bestaan. De eenvoud van de handeling - wandelen, kijken en één medium gebruiken - bleek essentieel om overprikkeling te vermijden.

23 april: Annie
(een eerste ontmoeting)

Ik klop aan. “Hallo?” - “Ouiii?”

Ik vraag of ze geïnteresseerd is in kunst.

“Ik ben wel geïnteresseerd in kunst, maar ja... als je hier zit, je bent echt beperkt hé.”

DAGBOEK

Ik vraag of er in het rusthuis vraag is naar de verweving tussen kunstgeschiedenis en professionele kunst in het algemeen.

“Ik denk wel dat er zeker vraag naar is, maar wat er niet is, is een goede organisatie hiervoor. Als je zelf al alles moet gaan zoeken, is de helft van je plezier al weg. Als ik bijvoorbeeld graag eens een film wil zien, en ik ga helemaal tot daar en dan ben ik teleurgesteld door die film... dan neemt mijn motivatie echt af.”

Wat ze eigenlijk zegt: ze wil iemand die fungeert als een soort curator, iemand die aanreikt, filtert, inleidt.

“Het interesseert me echt op zich, ik wil het niet buiten gooien, maar tegenwoordig zijn er ook zoveel rare films waar ik eigenlijk niet zo veel van begrijp.”

Ik vraag: “Is er hier iemand in het woonzorgcentrum die jou dingen aanreikt?”

“Awel, dat ik het niet weet. Het zou een therapeute moeten zijn van buitenaf, dat is dan hun specialiteit. Het is een kwestie van de juiste schakel, iets waarvan je denkt ‘oh tof’ te vinden en vast te pakken. Maar ik persoonlijk ben daarvoor te oud nu, om alles zelf te doen.”

Conclusie: ze verlangt naar iemand die fungeert als tussenpersoon, een soort postbode van de kunsten, gefilterd op het juiste adres.

Ze vertelt dat ze veel gedaan heeft in haar leven, veel gezien.

“Ik lees nog. Maar op zich zijn dat niet echt mijn doelen. Ik heb toch liever een beetje interessante dingen gekoppeld aan wat ik doe. Het moet toch een beetje interessant zijn. Er wordt vaak iets georganiseerd dat vooral ‘iets leuk doen’ betreft. Ik ben wel te oud voor veel dingen, maar op zich, ik lees graag, dat is ook al veel.”

Ik geef haar gelijk; lezen is ook een manier om te wandelen in een andere wereld terwijl je ter plaatse blijft.

KLOPKLOPKLOP.

Een achttienjarige jongen verschijnt in het deurgat.

“Je peux te proposer une chasse au trésor tout à l'heure, à 14h30?”

“Non.”

“C'est juste un moment pour être ensemble.”

“Peut-être, je ne sais pas encore.”

Als je dus van de duivel spreekt.

“Ik weet dus niet wat ze hebben met mij, maar ze willen allemaal mij hebben in hun groep. Maar het interesseert me gewoon echt niet zo veel. Het is moeilijk om dat te zeggen, want ze doen echt hun best.”

Ze benadrukt dat ik enkel dingen moet doen waarvan ik voel dat ik er iets aan heb. Ze geeft mij dus exact hetzelfde mee als wat ik hen wil duidelijk maken: dat ook zij niet verplicht zijn om dingen te doen die hen niet interesseren.

DAGBOEK

“Soms doe ik wel mee, omdat ze het mij vijf keer opnieuw komen vragen. Dus ik doe dan mee om in te gaan op hun moeite, maar niet omdat ik achter de activiteit sta. Nee. Het moet interessant zijn.”

Ik vraag welke dingen ze hier al gedaan heeft die ze oprecht interessant vond.

“Wandelingen. Wandelingen, dat vind ik nog, ja. Het kan interessant zijn, maar de mensen rond u moeten ook interessant zijn. En hier zijn er veel oudjes die niet echt nog iets interessant te vertellen hebben. Er is niet echt nog een vooruitgang. Totaal geen vooruitgang.”

“Ze doen wel hun best om veel te organiseren in de animatie, ze doen er echt een inspanning voor en dat is van groot belang. Maar dat is vooral voor de ‘oudjes’ die zelf niet meer in staat zijn om nog echt na te denken en iets te doen. Ze proberen wel echt te motiveren voor de oudjes.”

Opvallend is dat ze praat over “de oudjes” alsof ze er zelf niet meer toe behoort.

Ik kom tot de hamvraag: wil je eens met mij op wandeling gaan?

“Ja, heel graag. Zo echt eens een hele lange wandeling maken. Ik heb veel gewandeld in mijn leven. Maar nu zit ik zo in een rolstoel want mijn hand werkt niet meer mee, die is stijf, en mijn voet ook. Dat is al een punt dat wegvalt.”

Ze vraagt of het dan met anderen is. Ik zeg dat ze mag kiezen: individueel of in groep. Ze geeft aan dat ze liever individueel op pad gaat omdat ze zich dan kan focussen op de dingen die ze echt interessant vindt. “Je hebt hier mensen die altijd naar alle dingen gaan, maar daarom zijn ze niet geïnteresseerd. Ze doen vooral alsof.”

“Ik doe gewoon geen dingen die me niet interesseren, omdat ik niet veel tijd meer heb en dat zou echt zonde van mijn tijd zijn.”

We spreken af dat ik haar volgende week kom halen. Ik benadruk dat het een ode is aan het simpele gegeven van verwonderd zijn door de dingen rondom.

“Dat zal wel, met zo’n mooi weer.”

“Mag ik je dan opschrijven?”

“Ja, je mag me opschrijven.”

Welke kunstvorm interesseert je?

“Het is gelijk. Het moet niet eenzijdig zijn.”

Annie vertelt over de belemmering die de aftakeling van haar lichaam met zich meebrengt. Ik benadruk het “we zien wel”-element van deze wandeling. Ze houdt, net zoals ik, van een “we zien wel”-methode.

“Ja, tot volgende week. Ik ben hier - althans, nu ben ik hier — en misschien leef ik nog volgende week. Veel plezier nog deze week.”

DAGBOEK

Annie is realistisch, maar niet pessimistisch. In die zin is het volgens mij een zeer werkbaar gegeven om met haar te gaan wandelen en daarbij de relatie met kunst te onderzoeken.

“Je bent jong, je moet een beetje zoeken. Ze gaan u niet komen trekken, je moet zelf op pad gaan. Ik zit nu met dat been en dat is vervelend. Allez, pakt een koekske.”

23 april: kamer 253
(een eerste ontmoeting)

Ik ontmoet hem in kamer 253. Omdat dit onze eerste ontmoeting is, wil ik aftasten hoe hij wandelen ervaart en of hij zich onderweg nog laat prikkelen. Ik stel hem daarom de vraag:

“Laat jij je nog vaak geprikkeld worden door dingen onderweg?”

Hij vertelt dat hij misschien wel “een van diegenen is die hier het meeste wandelt”. Hij leeft op zijn eigen ritme: overdag in het woonzorgcentrum, 's avonds op stap.

Hij eet pas na 20 uur - “op z'n Spaans” - en heeft met de dienst afgesproken dat zijn maaltijd wordt bijgehouden.

Hij vertelt dat hij vijf avonden per week buiten komt als alles goed gaat, en minstens twee als het tegenzit. Zijn vrienden weten niet dat hij hier woont. Hij heeft in zes landen gewoond, veel gereisd, veel musea bezocht. Kunst is voor hem iets wat je *al wandelend* bekijkt: van zaal naar zaal, van stad naar stad. Hij vertelt dat hij van plan is om binnenkort de TGV te nemen in Brussel-Zuid naar Londen om het tapijt van Bayeux te gaan bewonderen in het British Museum. (Over dat tapijt van Bayeux wist hij trouwens heel erg veel.)

Doelloos wandelen doet hij niet.

Wandelen is voor hem doelgericht, verbonden aan kunst, aan kijken, aan ontdekken.

Wanneer ik hem vraag of hij Francis Alÿs kent, zegt hij:

“Nee, die ken ik niet.”

Hij twijfelt of hij wil deelnemen aan doe-opdrachten. Hij is bang dat hij mij “niet genoeg in return zal kunnen geven”. Door zijn hersentrombose heeft hij moeite met onmiddellijk reflecteren.

reflectie

Deze ontmoeting toont hoe belangrijk het is om te vertrekken vanuit iemands eigen wandelgeschiedenis. Hij wandelt niet om te vertragen of te dwalen, maar om te *zien*. Zijn wandelpraktijk is doelgericht, kunst- en wereldgericht, maar niet artistiek in de zin van zelf maken. Zijn twijfel om mee te doen aan doe-opdrachten zegt veel over zijn zelfbeeld: hij ziet zichzelf als kunst kijker, niet als maker. Maar het gesprek zelf was al een vorm van wandelen: van herinnering naar herinnering, van museum naar museum, van land naar land.

DAGBOEK

Uiteindelijk besliste hij, wanneer ik een dag later nog eens op bezoek ging, dat hij al teveel te doen heeft en dus niet kan meedoen aan mijn project. Behalve dat hij niet kan meedoen aan de wandelsessies, ben ik heel blij voor hem dat zijn dagen zo rijkelijk gevuld zijn.

29 april: Anita
(een derde ontmoeting)

situatie

Vandaag was het plan om verder te werken aan de wandeloefening van vorige week en een nieuwe methode te introduceren. Door gezondheidsproblemen mag Anita haar kamer niet verlaten. Ik stel voor om op een ander moment terug te komen, maar haar vraag *“tot hoe lang kan je blijven”* toont dat ze nood heeft aan aanwezigheid en aan een alternatief dat we hier kunnen uitvoeren.

“Denk jij dat ik een depressie heb?” - vraagt ze.

“Ik ben geen dokter, dus ik zal daar geen uitspraken over doen. Wat ik wel kan doen, is proberen om jouw aandacht nu even op iets anders te richten...” - zeg ik.

observatie

Omdat fysiek wandelen niet mogelijk is, kies ik voor een imaginaire wandelmethode. Ik neem de polaroidfoto's van vorige week erbij en vraag haar om bij elke foto een bijschrift te schrijven. Ze twijfelt eerst - *“ik schrijf niet mooi”* - maar wanneer ik zeg dat ik hou van 'super rare en ook lelijke handschriften', begint ze toch. Ze bekijkt elke foto aandachtig en schrijft korte zinnen die haar herinneringen activeren.

Na het schrijven verschuift haar aandacht zichtbaar van haar ziekte naar de beelden van vorige week. Wanneer ze mijn schoenen mooi vindt, gebruik ik dat als opstap: ik vraag haar om schoenen te tekenen waarmee ze nu zou willen wandelen. Daarna vraag ik haar om een plek te tekenen waar ze zou willen wandelen als er geen beperkingen waren. Ze antwoordt: *“alles is goed, zolang het maar buiten het woonzorgcentrum is.”*

reflectie

Vandaag merkte ik hoe moeilijk het soms is om de overgang te maken van Anita's persoonlijke verhalen en zorgen naar het starten van een oefening. Wanneer zij spreekt over haar problemen, wil ik haar daarin niet abrupt onderbreken. Tegelijk voel ik de nood om haar voorzichtig mee te nemen naar een andere focus, zonder hard of afstandelijk over te komen. Dat evenwicht zoeken blijft voor mij een uitdaging.

Eens we aan de oefening begonnen, zag ik opnieuw hoe snel haar aandacht kon verschuiven wanneer verbeelding wordt aangesproken. Het schrijven, kijken en tekenen bleken kleine, haalbare handelingen die haar tijdelijk losmaakten van het medische discours waarin ze dagelijks leeft. Hoewel we vandaag niet fysiek konden wandelen, vond er toch een

DAGBOEK

vorm van beweging plaats: haar gedachten keerden terug naar de wandeling van vorige week en naar plekken waar ze opnieuw naartoe verlangt.

Deze sessie maakte (net zoals vorige week) duidelijk hoe belangrijk flexibiliteit is binnen dit onderzoek. De wisselende realiteit van gezondheid, energie en aandacht vraagt om een open en responsieve houding - iets waar ik zelf nog zoekende in ben. De methodes van wandelende kunstenaars helpen mij daarbij om ter plekke te schakelen en een oefening te laten ontstaan vanuit wat zich op dat moment aandient.

Daarnaast besef ik steeds meer hoe sterk een omgeving invloed heeft op concentratie, gedrag en beleving. Achteraf voelde ik dat een imaginaire wandeling idealiter niet in Anita's kamer zou plaatsvinden. De kamer blijft verbonden met ziekte, zorg en afleiding, waardoor het moeilijker wordt om volledig in de oefening op te gaan. Een andere ruimte zou mogelijk meer rust creëren en haar sterker uitnodigen tot verbeelding en aanwezigheid. Dat inzicht neem ik mee naar volgende sessies, en het doet me terugdenken aan wat ik leerde binnen de ontwikkelingspsychologie, onder meer bij Kurt Lewin en zijn idee dat gedrag steeds ontstaat in interactie met de omgeving.

Volgende keer wil ik opnieuw naar buiten gaan met Anita, als haar gezondheid het toelaat.

29 april: Annie

(een tweede, heel erg snelle ontmoeting)

Ik passeer in de vooravond nog eens bij Annie om een concreet uur af te spreken; we kozen voor morgen om 10u, en het voelde belangrijk om even langs te gaan, om het vertrouwen wat aan te scherpen, om te tonen dat ik haar niet vergeten was, en tegelijk om via die tweede ontmoeting nog iets beter te voelen wie ze is, hoe haar dagen verlopen, wat ze doet wanneer niemand kijkt.

30 april: Annie

(een derde ontmoeting)

situatie

Haar deur staat wagenwijd open, zoals altijd eigenlijk, en ook vandaag.

Ik klop. Geen antwoord. Normaal roept ze "ouiiii", dat weet ik al van de twee keren hiervoor. Ik klop nog eens. Nog steeds niets. Mijn hart slaat even dubbel; ik zie haar zitten in haar rolstoel, aan de tafel, haar hoofd schuin hangend. Ik twijfel of ik wel mag binnengaan, maar ik ga toch, en zie dat ze slaapt. Oef!

Voor haar staat een onaangeroerd potje yoghurt en een tas met koffie gemengde- melk.

Ik raak zachtjes haar schouder aan en zeg dat ik het ben.

DAGBOEK

“Oei zo vroeg?” vraagt ze.

Het is kwart na tien, zeg ik.

“Oei, is het al kwart na tien?”

Ik merk dat ik haar uit een diepe slaap heb gehaald, en ze blijft nog een hele tijd hangen in een soort slaperige mist, alsof haar lichaam nog niet helemaal beslist heeft om mee te doen met de dag.

Ik blijf een half uur naast haar zitten, zonder haast, en zeg dat zij mag beslissen wanneer we vertrekken, want ze had gisteren nog gezegd dat ze heel graag naar buiten wilde, zeker met dit mooie weer.

observatie

Terwijl ze langzaam wakker wordt, begin ik te vertellen over de magnetische schoenen van Francis Alÿs, en omdat zij heel haar leven overal heeft gewerkt - als zuster, op missies, in verschillende landen - voelt het bijna vanzelfsprekend om via zijn werk op haar leefwereld in te haken. Ik vertel over de kinderspelen die hij overal ter wereld verzamelt, hoe hij via film laat zien hoe verschillend die zijn, en hoe je via kinderspel eigenlijk ziet hoe een land in elkaar zit.

Dat vindt ze interessant - ze wordt er wakker van.

Dan vertel ik over zijn politieke wandelingen met likkende verf, over grenzen afwandelen, en dan over het werk waarin hij met magnetische schoenen door straten wandelt.

Ik zeg dat we vandaag iets gelijkaardigs zullen doen.

Of zij magnetische schoenen heeft?

“Nee,” lacht ze.

Ik leg uit dat we het werk metaforisch in ons achterhoofd houden tijdens de wandeling, en dat vindt ze een goed idee; ze houdt van het woord “interessant”.

We vertrekken.

Met rolstoel, want haar benen zijn verlamd en haar handen worden het volgende slachtoffer van haar ziekte.

Daarnet vroeg ik haar om het informed consent te ondertekenen en zag ik hoe schrijven eigenlijk geen mogelijkheid meer is. Het oorspronkelijke idee van deze sessie - gebaseerd op Alÿs - was om te verzamelen wat je aantrekt tijdens de wandeling, via schrijven of tekenen, maar we komen overeen dat zij zegt wat haar aandacht trekt en dat ik noteer.

Een kruisbestuiving.

Ze noemt mij de leider, want ze heeft geen voorkeur voor route; ik duw haar voort en wacht tot ze iets zegt. Soms blijven we vijf minuten stilstaan bij een bankje, en dan praten we over “gym boys” op het pleintje of over andere dingen die zij de moeite waard vindt om even bij stil te staan. Ik probeer bewust niet te veel zelf te zeggen, want anders gaat het aan de opdracht voorbij.

DAGBOEK

Ik zeg dat ik het inspirerend vind om te zien wat anderen magnetisch aantrekt wanneer ze doelloos wandelen, en ze begrijpt meteen wat ik bedoel:

“Elk mens zegt andere dingen op deze oefening, en dat is interessant en uniek.”

We wandelen ongeveer veertig minuten en keren dan terug naar het woonzorgcentrum. In de lift vraagt ze of ik nog vijf minuten tijd heb om haar naar de tuin te duwen. In de tuin zit niemand, nul bewoners, en we vragen ons allebei af hoe dat mogelijk is op zo'n mooie dag. Terug op haar kamer vertel ik wat ik met haar woorden ga doen - ik ga ze omzetten in een tekening- een soort wandeling in de woorden.

Ik herhaal wat we vandaag deden, en vraag haar:

“Heeft wat we net deden je even doen vergeten wat voor aftakelingen je momenteel meedraagt?”

“Ja,” zegt ze.

We spreken af dat ik volgende week terugkom.

“En hou je goed hé,” zegt ze.

Ze vraagt nog of iemand dit zal lezen, wat ik over onze ontmoeting schrijf.

Ja, zeg ik, die van school zullen dit lezen, want ik kan het evengoed verzinnen hé.

“Ahja,” zegt ze, “maar wat je doet vind ik goed, ze moeten dat lezen.”

reflectie

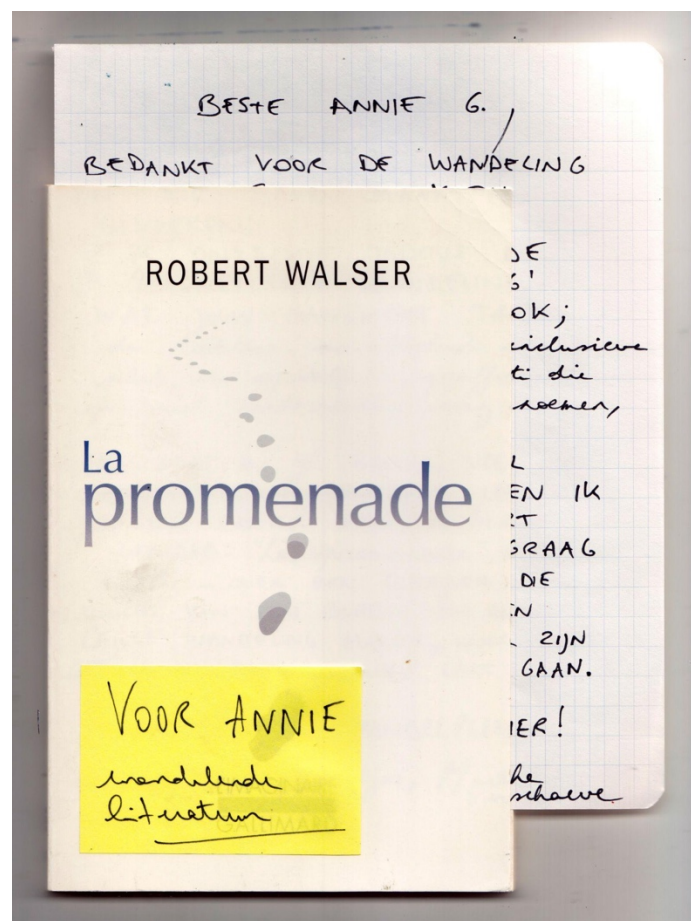
De eenvoud van deze oefening werkt, net zoals bij Anita, en opnieuw merk ik hoe belangrijk het is om te durven schakelen, om mee te bewegen met wat er zich aandient, om niet vast te houden aan een vooraf bedachte structuur maar te luisteren naar het ritme van de persoon die voor je zit. Tijd bestaat hier niet als een afgebakend lesuur; ik vertrek pas wanneer ik voel dat we samen een soort afronding hebben bereikt, een zachte landing. Wat vandaag gebeurde - het wakker worden, het praten over Francis Alÿs, het verzamelen van wat haar magnetisch aantrok - toont hoe een kleine, eenvoudige opdracht een verschuiving kan veroorzaken, hoe even vergeten mogelijk wordt, hoe aandacht een vorm van adempauze kan zijn. Misschien is dat wel de kern van deze wandelmethode: niet het stappen zelf, maar het bewegen van de aandacht.

En ik besef ook dat wat ik doe geen grote golf van verandering veroorzaakt, maar iets kleins, iets op microniveau.

DAGBOEK

1 mei: Annie
(een vierde ontmoeting)

BESTE ANNIE G.
BEDANKT VOOR DE WANDELING
DIE WE SAMEN MAAKTEN
GISTEREN.
IK ONTDEKTE TIJDENS DE
'MAGNETISCHE WANDELING'
WAT JOUW AANDACHT TROK;
de tootbus, en absoluut inclusieve
plek, de spultuin, graffiti die
je niet zachtmoedig mag roemen,
...
IK ZAG IN JE KAMER VEEL
BOEKEN STAAN, VANDAAR LEEN IK
JOU DIT BOEKJE VAN ROBERT
WALSER: "La promenade" GRAAG
UIT. - OVER EEN SCHRIJVER DIE
VLUCHT VAN ZIJN BUREAU EN EEN
LANGE WANDELING MAAKT; DAAR ZIJN
GEDACHTEN DE VRIJE LOOP LAAT GAAN.
VEEL IMAGINAIR WANDELPLEZIER!
Lies ze, groetjes, Marthe
Voorhaeve



situatie

Anita voelt zich vandaag nog steeds niet beter dan vorige week. Haar gezondheidsproblemen maken een fysieke wandeling opnieuw onmogelijk. We kiezen daarom voor een oefening uit de imaginaire wandelgids. Ze vraagt me tot wanneer ik er nog zal zijn- “nog enkele weken,” zeg ik.

“Ken je Ludovico Einaudi?” vraag ik.

“Ludo, wadde?”

Ik leg haar uit wie hij is en vertel over *Winter Walking*.

“Ik heb daarvan zo’n hartpijn dat we niet gaan wandelen,” zegt ze.

Ze blijft hangen in het vertellen hoe slecht het met haar gaat. Haar positieve spirit is weg. Ik probeer haar voorzichtig terug te brengen naar de oefening. Ze blijft sorry zeggen dat we niet buiten kunnen wandelen.

“Ik bid en steek een kaars aan voor het wandelen,” zegt ze.

Ik vraag haar: “Als je één plek zou mogen kiezen waar je nu zou mogen wandelen, waar zou dat dan zijn?”

“De Mont Blanc,” zegt ze meteen. “Dat heb ik met Francis gedaan. Dat was een man van de bergen.”

Ik leg de oefening uit: tijdens het nummer *A Walk* mag ze zich inbeelden dat ze wandelt, en ondertussen een grafische partituur tekenen.

“Tekenen, dat gaat niet.”

“Het mag abstract zijn,” zeg ik.

“Wat is abstract?”

“Dat het niet realistisch hoeft te zijn. Laat je stift maar glijden.”

“Aha, *Winter Walking* past bij de Mont Blanc.”

Ze wil liever schrijven. Ik zeg dat een grafische partituur een beetje schrijven is. Ik toon haar wat ik bedoel en leg het nummer op.

“Ooh, klassieke muziek,” zegt ze. “Hoe noemt die?”

“Ssst, stilte tijdens de wandeling.”

Ze probeert. Eerst tekent ze mij na. Dan geeft ze zich over.

“Ja, laat maar spelen, dan zal ik minder nerveus zijn. Ik heb nood aan rust.”

“Oeh, dat is gevoelige muziek.”

Wanneer het nummer stopt, zegt ze: “Niet gelijk de moderne mens, dat geschreeuw en dat lawaai. In de tijd van Francis hoorde ik... De Vierjaar Getijden? Vivaldi! Barok! Muziek!”

Ik leg Vivaldi op. Op het ritme van Vivaldi kleurt ze haar bergen in. Ze beweegt mee op de maat, alsof ze een dirigent is.

“Datte!” roept ze bij elk stuk dat ze herkent.

Ze tekent bomen bij de bergen. Daar waar ze net zei dat ze niet kon tekenen, tekent ze nu met plezier.

“Vind je dat ik voor jou mijn best doe?” vraagt ze. Ze heeft nood aan validatie. Ik geef die.

“Leg maar terug Vivaldi op, vele beter dan diene Einaudi,” lacht ze.

observatie en reflectie

Anita bleef vandaag sterk vasthangen aan het verdriet dat ze opnieuw niet fysiek kon wandelen. Ze excuseerde zich hier herhaaldelijk voor, alsof zij verantwoordelijk was voor het mislukken van de sessie of mij teleurstelde. Net als tijdens de vorige ontmoeting merkte ik hoe belangrijk het is om vanaf het begin duidelijkheid en afbakening te creëren. Daarom probeerde ik bij het binnenkomen meteen het kader van de sessie te benoemen: dat we vandaag niet naar buiten zouden gaan, maar samen een andere vorm van wandelen zouden onderzoeken. Die expliciete communicatie hielp om meer rust en richting te brengen, al bleef haar behoefte aan bevestiging sterk aanwezig gedurende de hele sessie.

De drempel om in de oefening te stappen bleef aanvankelijk hoog. Anita bleef terugkeren naar haar lichamelijke klachten en het gemis van de wandeling. Toch werd opnieuw zichtbaar hoe verbeelding haar aandacht geleidelijk kan verschuiven zodra er een ingang wordt gevonden die aansluit bij haar leefwereld. In deze sessie bleek muziek daarin een cruciale rol te spelen. De composities van Ludovico Einaudi en later Antonio Vivaldi activeerden herinneringen aan Francis, aan reizen en aan een periode waarin haar wereld groter was dan de beperkte ruimte van haar kamer.

Wat begon als weerstand tegenover de oefening, evolueerde geleidelijk naar betrokkenheid en ontspanning. Aanvankelijk stelde Anita dat zij niet kon tekenen, maar eenmaal de druk van representatie wegviel en de opdracht abstracter mocht worden ingevuld, begon zij spontaan vormen, bergen, bomen en kleuren toe te voegen. Haar lichaam reageerde zichtbaar mee op de muziek: ze bewoog ritmisch op de maat en nam haast de houding aan van een dirigent.

Waar Anita de sessie begon met verdriet en schuldgevoelens omdat wandelen onmogelijk was, eindigde ze in gedachten opnieuw in de bergen bij de Mont Blanc, samen met Francis. De muziek functioneerde hierbij als een sleutel die toegang gaf tot herinneringen, emoties en verbeelding. Zoals Anita zelf verwoordde: “Het doet psychisch deugd.”

situatie

Anita vertelde me gisteren dat ze zulke goede herinneringen heeft aan de Mont Blanc. Vandaag toon ik haar het werk van Gideon Kiefer. Ik leg uit hoe hij zowel in zijn herinneringen wandelt als in Google Street View, en hoe zijn schilderijen ontstaan uit die twee bronnen.

“We hebben in de Mont Blanc op wandelwegen gewandeld,” zegt ze.

Ik stel voor om dat vandaag opnieuw te doen - maar dan virtueel.

Wanneer ik mijn laptop openklap, vraagt ze: “Wat is dat?” “Een laptop,” zeg ik. Ik leg uit dat de landkaarten die zij vroeger gebruikte nu bestaan als een soort levende kaart.

“Heuhn?” zegt ze, half lachend.

Ik laat haar het kleine Street View-mannetje in de Mont Blanc neerzetten. Een nieuwe wereld gaat open.

“Nu gaan we doen zoals een landschapsschilder,” zeg ik. “Wandel tot je een plek ziet die je de moeite waard vindt om te schilderen.”

“Schilderen? Verf? Ik kan dat echt niet. Ik kan toch gewoon kijken?”

Ik herken de angst van gisteren, de angst voor nieuwe technieken. Maar ik zag ook hoe snel ze die angst kan overstijgen. Daarom beslis ik om vandaag samen te schilderen, en haar verlangen naar de bergen te verbinden met het aanleren van iets nieuws.

“Oh, magnifique,” zegt ze wanneer de eerste sneeuwtoppen verschijnen.

Ik zet zacht Vivaldi op.

“Dat is mijne préférée,” zegt ze.

Ze wandelt door de virtuele bergen tot ze een sneeuwlandschap vindt dat haar raakt. In een plastieken eierdopje doe ik wat rode verf. Ik toon enkele penseelstreken en leg uit hoe landschapsschilders soms bijna schilderen zonder naar hun blad te kijken.

Ze schildert zonder na te denken.

“Ik vind het eigenlijk leuker dan met stift tekenen,” zegt ze. “Er is meer kleur.”

Wanneer een verpleegster binnenkomt, zegt Anita trots: “*Oh excusez-moi, on est allé sur le Mont Blanc.*” De verpleegster begrijpt niet wat we aan het doen zijn, maar dat maakt Anita niets uit.

“Ik geef het op hé,” zegt ze even later.

DAGBOEK

“Nee, Anita, je bent echt goed bezig,” zeg ik.

Met die ene aanmoediging schildert ze uiteindelijk vijf (abstracte) berglandschappen.

Aan het einde vraag ik haar om op te schrijven wat we vandaag geleerd hebben. Ze schrijft:

Het helpt heel veel.

Ik heb vandaag geleerd om te schilderen.

Dank u Marthe.

observatie

Wat Anita zelf niet benoemt, maar wat tijdens deze sessie duidelijk zichtbaar wordt, is haar groeiende vermogen om haar aandacht en gedachten te verleggen. Stilaan lijkt het besef ook bij zichzelf te ontstaan dat ze, ondanks haar fysieke beperkingen en sombere gedachten, toch in staat is om zich op iets anders te richten en nieuwe ervaringen toe te laten. Opvallend daarbij is haar voortdurende verwondering over haar eigen capaciteiten. Bij bijna elke nieuwe opdracht reageert ze aanvankelijk met twijfel of afwijzing “oei oei”, “dat kan ik niet”, maar telkens blijkt die weerstand tijdelijk.

Doorheen de voorbije sessies heeft Anita intussen polaroidfoto's gemaakt, teksten geschreven over haar wandelingen, een grafische partituur getekend en vandaag ook geschilderd. Iedere nieuwe handeling lijkt een kleine uitbreiding van haar eigen referentiekader mogelijk te maken.

reflectie

Van Etienne leerde ik hoe belangrijk het is om bewoners niet te confronteren met wat ze niet meer kunnen. In het begin van mijn ontmoeting met Anita waren we er beiden van overtuigd dat we vier weken lang elke woensdag een uur zouden wandelen. Haar gezondheidsproblemen maakten dat onmogelijk. Ik had kunnen kiezen voor een andere bewoner - iemand die zeggezegd beter in het plaatje past van “participant als wandelaar”. Maar ik besluit mee te wandelen op het pad dat zich aandient. Dat betekent: de realiteit van de bewoner volgen. In dit geval geen fysieke, maar een imaginaire wandeling.

7 mei: Louis
situatie

Louis leer ik kennen op aanraden van Olivier als iemand die heel graag wandelt, maar daarin sterk wordt tegengehouden door een grote valangst. Zijn evenwicht is wankel, en wanneer hij geconfronteerd wordt met het feit dat zijn lichaam achteruitgaat, kan hij zijn emoties soms moeilijk reguleren. Daarom gaat hij niet meer alleen naar buiten sinds enkele jaren. Tijdens het wandelen kijkt hij uitsluitend naar de grond, een strategie om controle te houden, maar tegelijk een beperking van zijn blik op de wereld. Binnen het woonzorgcentrum is Louis sociaal, spraakzaam en warm. Hij schakelt moeiteloos tussen

DAGBOEK

Nederlands en Frans en heeft een uitgesproken gevoel voor humor. Over kunst zegt hij dat hij “er niet aan doet”, maar wel geïnteresseerd is.

“En wat gaan we doen?” vraagt hij.

Ik pols naar zijn voorkeur voor een kunstvorm.

“Fotografie kan ik niet, want ik heb geen fototoestel en ook geen telefong.”

“Tekenen... ik kan een huisje, een boompje, bloemeke, voilà voilà, da's alles.”

Ik stel voor om tekenen en fotograferen te combineren en vertel hem dat we een color walk gaan doen, geïnspireerd door Ria Pacquée.

“We laten onze tocht leiden door één kleur,” zeg ik.

Louis twijfelt tussen roze en blauw.

“Blauw is mijn lievelingskleur, roze dat van Anneke... maar ja, doe toch maar blauw.”

Ik geef hem een korte introductie tot de polaroidcamera. Ik leg uit dat de bedoeling is dat hij vandaag zijn blik een beetje probeert te richten op andere zaken dan de grond- volledig op zijn eigen tempo.

“Ja, ik kijk altijd naar de grond hé,” bevestigt hij opnieuw.

We spreken af dat hij elke keer wanneer hij iets blauws ziet, een polaroidfoto maakt én een tekening. Bij de eerste foto merk ik dat naar boven kijken hem uit evenwicht brengt. Ik stel hem gerust: hij hoeft enkel blauwe dingen op ooghoogte te zoeken. (Dat doet hij niet...)

In het begin stelt hij veel vragen, maar eens we vertrekken, zie ik hoe hij de straat begint te scannen op zoek naar blauwe dingen.

“Ah ja, maar ik kijk altijd naar de grond hé,” herhaalt hij, bijna verbaasd over zijn eigen nieuwe manier van kijken.

Ons startpunt is een blauw verkeersbord voor Huize Sint Monika.

Wat volgt, is een wandeling waarin elk blauw object een aanleiding wordt voor een verhaal. De kleur leidt ons, maar de verhalen maken de wandeling.

observatie

We wandelen ongeveer een uur. Het tekenen gaat vlot. Louis verschilt van andere bewoners: hij streeft niet naar perfectie. Hij stileert elk blauw object tot iets haalbaars. Een auto tekent hij niet volledig, maar noteert de nummerplaat.

Naarmate hij meer foto's en tekeningen maakt, wordt hij steeds enthousiaster. Hij praat luidop, kijkt rond, iets wat hij anders nooit doet. Hij herhaalt voortdurend:

“Blauw, blauw, blauw.”

DAGBOEK

Op een bepaald moment begint hij zelfs te zingen:

“En blauw, blauw, blauwww... keer ik terug naar jouuuu.”

Ik zie hoe hij zijn eigen grenzen verlegt. Hij is minder bang om te vallen, minder gefixeerd op de grond. Hij wandelt echt op zoek naar blauwe dingen en let zo op zaken die hij anders nooit zou opmerken. Terug in het woonzorgcentrum sorteren we de foto's op volgorde van de wandeling. We doen samen een kleine reflectie. Maar hij is zichtbaar moe van de inspanning, dus ik rond af.

Hij drukt mijn hand.

“Dag Marthe.”

reflectie

Tijdens deze wandeling deed hij verschillende dingen waarmee hij al lang gestopt was of die hij vandaag voor een eerste keer deed: opnieuw naar buiten gaan, zijn blik optillen van de grond, polaroidfoto's maken en tekeningen maken als distillatie van wat hij zag. Zo ontstond zijn eigen wandelkaart, een grafisch werk, een collage van getekende en gefotografeerde beelden, met een startpunt en een eindpunt. Elk blauw ding werd een aanzet voor een nieuwe anekdote uit zijn leven. De kleur fungeert als een filter die hem uit zijn routinematige wandelen haalt. Wat me raakt, is hoe snel hij zich openstelt voor deze nieuwe manier van wandelen. Hij stapte onzeker, met veel vragen, in deze opdracht, maar zijn enthousiasme groeide met elke foto - van kijken naar de grond naar kijken naar de wereld.

Tegelijk werd bij Louis opnieuw duidelijk hoe delicaat dit werk is. Het moeilijke, maar ook realistische aan werken in deze context, is het afwegen en aanbrengen van obstakels: bewoners uit hun comfortzone halen zonder daarbij schade te richten. Dat vergt tijd, vertrouwen en een fijngevoeligheid die ik pas op voorgaande wandelingen heb geleerd. Zijn traject toont hoe verlangen en beperking voortdurend met elkaar verweven zijn, en hoe elke stap vooruit ook een vorm van kwetsbaarheid blootlegt.

8 mei: Annie - voormiddag
(een vijfde ontmoeting)

situatie

Hoewel ik uit vorige keren geleerd had dat duidelijke afspraken belangrijk zijn - en het briefje met “10u30; Marthe” netjes voor haar op tafel lag - was Annie toch vergeten dat ik zou langskomen.

Ik durfde het de vorige keer niet echt neer te schrijven, maar ik merk een soort achteruitgang bij haar. Bij onze eerste ontmoeting kon ik haar helder ontmoeten. Ze sprak over haar noden, haar verlangen om een soort postbode van de kunsten te hebben op de plek waar ze nu woont, een soort curator, iemand die lange wandelingen wilde maken en dingen wilde doen die ze “interessant” vond. Nu blijft ze vooral in herhaling vallen. Ze vraagt telkens of het

DAGBOEK

mooi weer is buiten, en of alles goed gaat met mij. Het lijkt alsof ze stilletjes aan het vertrekken is. Haar lichaam neemt elke week minder ruimte in in de rolstoel.

Werken met bewoners in een woonzorgcentrum is waardevol. Er ontstaat een kruisbestuiving tijdens het samen wandelen, het delen van wat onze aandacht trekt. Inspelen op hun verlangens geeft energie om door te gaan. Maar vandaag is de realiteit harder aanwezig dan anders. Ik heb het gevoel dat Annie de aardbol aan het verlaten is, net nu ik hoopte haar op sleeptouw door de stad te nemen.

Ik voel me ook ergens stom. Alsof ik naïef ben door haar kamer binnen te wandelen met mijn artistiek-pedagogische oefening, terwijl zij misschien afscheid aan het nemen is van deze planeet. Is het dan niet vreemd wat ik probeer te doen? Ik weet het niet. Laat dit dagboek duidelijk maken dat onderzoek doen in deze context niet gemakkelijk is. Als je echt wil weten hoe je kan inspelen op verlangens, obstakels en noden van bewoners rond kunsteducatie, moet je ook de realiteit onder ogen zien. Ik zou dit kunnen negeren, "het niet ver zoeken", maar wie ben ik dan? Als kunstenaar-leerkracht moet je in de wereld staan, niet blind zijn voor de werkelijke wereld. Ik probeer daar, hoe pijnlijk ook, toch het mooie te zien, mijn aandacht en hun aandacht richten op dingen die we anders voorbij zouden lopen.

achteraan in de kapel, notities

Toen ik deze morgen bij Annie arriveerde, zei ze dat ze liever naar de mis wilde dan wandelen. Gisteren las ik nog over de overeenkomst tussen aandacht voor kunst en aandacht voor levensbeschouwing (Judith Wambacq in *Mogen we nog verwonderd zijn*), dus besloot ik een korte wandeling te maken: van haar kamer naar de kapel, en terug.

Ik rol Annie naar de voorste rij. Ze dankt me. "Geniet van de mis," zeg ik - waarschijnlijk niet de juiste woorden voor deze setting.

Hoewel ik zelf niet gelovig ben, begrijp ik nu waarom dit voor de bewoners een heilig moment is. Vijftien bewoners, elk op hun vaste plek. De kapel is voor hen een veilige ruimte. Los van de woorden die hier uitgesproken worden, is dit misschien een vorm van yoga voor het brein?

De vergelijking tussen kunst en levensbeschouwing dringt zich op. Voor de kapel is er geld voor onderhoud, voor dagelijkse misvieringen. Niemand stelt daar vragen bij. Vanuit Tornstams theorie over ouder worden kan ik dat alleen maar toejuichen: veel bewoners verlangen naar een holistische verdieping. Maar zou er dan ook geen evidentie kunnen ontstaan voor andere vormen van betekenis? Een plek waar kunstliefhebbers of makers zich dagelijks kunnen verbinden met een kunstwerk, een kunstenaar, of het zelf doen aan kunst - zonder dat daar vragen bij gesteld worden. Een plek waar verwondering even vanzelfsprekend is als gebed.

Ik word stil- misschien maar goed ook, gezien de setting- omdat ik dankzij het pad dat ik met Annie bewandel, voor het eerst begrijp waarom mensen naar de mis komen. Wanneer het appèl van Christus wordt gedeeld, krijg ik van elke bewoner een handdruk. Ben ik barbaars om een hostie te eten zonder christelijk te zijn? Nee. Dit is een inclusieve plek. Niemand vraagt waarom ik hier ben. Dat ik opensta, is genoeg.

DAGBOEK

Behalve taxidienst tussen Annies kamer en de kapel, probeer ik vandaag een soort manifest in mijn hoofd te formuleren: wat kunnen kunst en levensbeschouwing van elkaar leren? Misschien ligt daar een sleutel voor het integreren van kunsteducatie op veel meer plekken dan we nu denken.

Deze misviering bijwonen stond niet in de routebeschrijving van vandaag, maar tijdens dit kleine verdwalen zag ik hoe zijpaden mijn onderzoek toch kunnen voeden. Nu keer ik terug naar de essentie: de wandeloefeningen. Ik neem deze bedenkingen mee naar de kern, ik vergeet ze niet, maar ik besluit er hier niet verder over uit te wijden - ik wil geen religie-predikant worden, maar vooral een wandelaar blijven.

8 mei: Annie - namiddag

Ik ga om 14u terug naar Annie.

Vanaf het moment dat we haar kamer verlaten en vertrekken op wandeling, verandert haar houding die ik deze voormiddag uitgebreid beschreven heb. Waar ze eerder wat afwezig en herhalend was, komt er nu iets open te staan. Ik vraag haar of ze nog weet wat we vorige keer deden, de magnetische wandeling gebaseerd op Francis Alÿs. Ze weet het nog heel erg goed. Ze weet ook dat ze toen net iets te koud had en vraagt "Vandaag wil ik langer wandelen dus kan je mijn grote sjaal uit die kast halen?"

"Ah, zeg eens, wat gaan we doen vandaag? Waar gaan we naartoe?"

"Ik volg jou, ik vertrouw op jou."

Waarop ik antwoord: "Ik volg jou. We volgen elkaar dan maar?"

We doen dezelfde oefening als vorige keer (magnetische wandeling), maar verwerken deze keer fotografie in de opdracht. Vorige keer merkte ik dat haar handen het niet meer toelieten om te schrijven wat ze wilde schrijven. Dat was opnieuw een confrontatie met het *niet-meer-kunnen*. Dus probeer ik inventief te zijn. Ik vertel haar over Jonas Mekas, hoe hij wandelen gebruikt als motor voor zijn gedachten, hoe hij filmde in een soort *stream of consciousness*.

"As I walk, occasionally I talk about what I see or I tell some totally unrelated little stories that come to my mind as I walk."

Mijn eerste idee was om hetzelfde te doen: Annie die filmt en vertelt wat in haar opkomt. Maar bij het testen bleek dat het richten van een videocamera te zwaar is voor haar handen. Ze heeft bijna geen spierkracht meer. Dus zoek ik een andere manier om iets artistieks te doen terwijl we wandelen. We komen overeen dat ik de uitvoerder ben van de foto's die zij graag zou maken. Eigenlijk is zij de kunstenaar, en ik de technicus.

We doen dus opnieuw een magnetische wandeling, maar deze keer fotografeer ik alles waar haar aandacht naartoe gaat. Niet als bewijs van de wandeling, maar als tastbare herinnering aan dat anders kijken onderweg. Ze vertelt (leuke) herinneringen over vroeger. Ze wijst naar kleren die ze mooi vindt, maar niet zou kopen. Ze leest zo goed als alle tekst die op ooghoogte voor haar leesbaar is vanuit haar rolstoel, luidop voor.

Ze praat vandaag opvallend veel over kunstgalerijen. Bij het werk van Nina Vandeweghe staan we bijna tien minuten stil voor haar vitrine. De kunstenares woont in de Hoogstraat en toont werk in haar raam. Wat we daar doen, is kunst als doorgeefluik gebruiken: het werk wordt een motor voor ons gesprek. Annie kijkt, stelt vragen, vindt het "interessant". Hier, voor deze vitrine, zie ik hoe kunst haar anders doet denken dan in haar kamer. De rol van kunst wordt in die vijf minuten glashelder.

In de Hoogstraat zijn veel galerijen. We maken er een spel van om overal te stoppen, te kijken, te delen wat we ervan vinden. En het lijkt alsof Annie per meter die ik haar voortduw, wakkerder wordt. Drie uur geleden dacht ik dat ze het einde aan het naderen was. Nu denk ik het tegenovergestelde. En opnieuw denk ik aan het effect van omgeving op een persoon. Het is niet alleen het buitenkomen dat werkt, maar ook het feit dat ik haar vraag om foto's te maken. Zij bepaalt wat we zien. Zij is de curator. Ik ben de handen. Voor we terug zijn in Huize Sint Monika, stoppen we aan een kaartjesrek van een vintage winkeltje. Ze vindt ze mooi, rauw, zwart-wit. We kopen er twee. Niet alleen als herinnering, maar omdat we ze écht mooi vinden.

Vandaag hebben we kunst op verschillende manieren bekeken, en door dat kijken ook aan kunst gedaan: aandacht richten op dingen waar je anders voorbij zou lopen. Ze zegt dat het deugd doet om tijd te nemen, om stil te staan voor een galerij waar je anders voorbij zou lopen.

Terug in het woonzorgcentrum geeft ze me de weg naar het tuintje aan. Ze durft niet expliciet vragen of ik haar naar de tuin wil brengen, maar haar blik zegt genoeg. Dat ze nog tijd wil doorbrengen samen, vind ik mooi.

En dan gebeurt iets raars: zodra ze haar kamer binnenkomt, is ze opnieuw totaal in de war.

"En waar zijn we nu?"

"Ik woon op de derde verdieping," zegt ze, terwijl ze op de tweede woont.

In de hal hangt een verjaardagskalender. Ik zie dat ze eind deze maand jarig is.

"Dat voelt zo anders," zegt ze. "Verjaren enzo. Sinds enkele jaren hecht ik daar niet echt nog belang aan."

Ik vraag: "Is het ook zo dat andere zaken afvlakken wanneer je hier woont?"

"Ja, alles zo een beetje. Maar je relativeert ook veel. Je kan niet anders."

Op haar kamer ligt een brief van haar nichtje.

"Hallo tante Annie," leest ze.

"Dat vind ik wel leuk, dat die jongere mensen toch nog schrijven. Dan denk ik: ja, één keer per maand doet ze dat. Het is wel moderne taal. Ik zou zeggen: 'Beste tante Annie'."

Ze bekijkt de foto's die haar nichtje meestuurde.

"Ze heeft kunst-zin, dat moet ik zeggen. Kijk, zie je, ze heeft kunst-zin."

Ze herhaalt het terwijl ze de foto's zorgvuldig bekijkt.

DAGBOEK

Uit dit tafereel groeit een nieuwe afspraak: we sturen een van de kaartjes die we kochten terug naar haar nichtje. Ik beloof haar de foto's die we vandaag maakten af te drukken en mee te brengen. Ze kijkt ernaar uit om ze tastbaar in haar handen te hebben.

13 mei: Anita
(een zesde ontmoeting)

situatie

“Ik heb heel veel pijn, lichamelijk, maar voorts gaat het vrij goed. Ik eet terug samen met de andere bewoners.”

Wanneer ik voorstel om naar buiten te gaan, zegt ze dat ze liever zou schilderen. Ik stel voor om toch even te wandelen. Ze vraagt of het koud is. We trekken onze jassen aan en vertrekken.

Buiten merk ik opnieuw hoe haar aandacht verschuift zodra we de deur achter ons sluiten. De zwaarte van daarnet lijkt van haar af te glijden. Voor vandaag kies ik dezelfde oefening als met Louis. Omdat Anita al leerde fotograferen, focussen we nu op tekenen. Ze kiest de kleur rood. Ik toon haar kort het werk van Ria Pacquée. Ze begrijpt de opdracht meteen en begint te zoeken. Na twee minuten begint het te stortregenen. Anita wil haar haren beschermen want ze is net naar de kapper geweest.

We keren terug naar binnen. Het wordt de kortste wandeling tot nu toe. Binnen zetten we de oefening verder in de gangen. Anita vertelt dat Olivier haar deze week ook al had aangeraden om af en toe door de gangen te wandelen. Ze tekent rode dingen die ze onderweg opmerkt. Een rood gevouwen kraanvogel vindt ze het mooist.

We hebben weinig tijd voor een uitgebreide reflectie. Ze vraagt of ik morgen kan terugkomen. We spreken af om 13 uur.

observatie

De overgang van binnen naar buiten verandert haar meteen. De negatieve focus maakt plaats voor gericht kijken. De regen onderbreekt de oefening, maar niet haar aandacht. Binnen blijft ze zoeken, alsof de wandeling gewoon verdergaat in een andere vorm. Ze ziet dingen die haar eerder nooit waren opgevallen. Haar blik wordt scherper, rustiger.

reflectie

Deze ontmoeting toont opnieuw hoe klein de stappen soms zijn, en hoe waardevol. Een uur is vaak te kort: tegen dat iemand klaar is om te vertrekken, is de helft van de tijd voorbij. Onvoorspelbare omstandigheden, zoals het weer, vragen om schakelen.

Anita's vraag om te schilderen raakte me. Het toont dat er iets in beweging is. Toch koos ik ervoor om haar eerst naar buiten te halen. Dat lukte, al was het maar voor even. Het korte moment buiten had effect. Het bevestigt dat beweging, hoe klein ook, iets opent.

situatie

“Vandaag gaan we een reflectie doen,” zeg ik.

“Wat is een reflectie?” vraagt ze.

Ik merk dat ik het moeilijk vind om een einde te breien aan onze wandelsessies. In het kader van mijn onderzoek heb ik een afronding nodig, en ik probeer haar dat uit te leggen. Ik heb op voorhand enkele vragen neergeschreven. Mondeling lukt het niet: dan dwaalt ze te snel af naar andere onderwerpen. We komen overeen dat ze de vragen schriftelijk zal beantwoorden.

Ze wil daarnaast graag een kleine video opnemen. Ze zegt dat ze een oproep wil doen voor wanneer ik niet meer zal komen. Ze wil dat iemand mij “aflost”, zoals ze het noemt — een volwaardige vervanger.

Dat ze dat zelf voorstelt, raakt me. Het bevestigt hoe betekenisvol deze dagen voor haar zijn geweest.

Ze schrijft haar antwoorden neer, kort. Wat ik vooral zie, is dankbaarheid. Tussendoor vraagt ze zeker vier keer: “Je komt toch wel nog terug?” Ik krijg het niet over mijn hart om te zeggen dat mijn tijd hier eigenlijk op zit. We spreken daarom af dat we volgende week nog één keer samen naar de bank zullen wandelen, als afronding. Ik zeg dat ik graag meega als we dan nog één oefening kunnen uittesten. “Graag,” zegt ze.

observatie en reflectie

Anita’s schriftelijke reflectie blijft beknopt, maar haar houding vertelt meer dan haar woorden. Ik zeg haar dat het echt heel belangrijk is om kritisch te zijn op wat ik met haar deed. Ik geef voorbeelden; was mijn communicatie duidelijk? Vond je de link met de kunstenaars waardevol? Voelde je een soort leerlijn?

Ze is aandachtig en zacht, maar niet erg kritisch. Ik probeer te geloven dat dat komt doordat ze oprecht blij is met wat ze gezien, gedaan of geleerd heeft. Deze ontmoeting toont hoe moeilijk afronden kan zijn in een context waar tijd anders werkt. Voor Anita is het einde van deze reeks geen organisatorisch moment, maar een relationeel verlies. Haar vraag naar een “vervanger” maakt zichtbaar hoe waardevol de wandelingen voor haar zijn geworden - niet alleen als activiteit, maar als ritme, als aandacht, als gedeelde tijd.

Ik voel hoe afronden hier niet betekent: stoppen, maar eerder: zorgvuldig neerleggen. Ik concludeer hieruit nogmaals het belang van iets duurzaam; iets structureel dat aanwezig blijft voor de bewoners.

Ik voel mij een soort van verantwoordelijk voor het vanaf volgende week niet meer onderbreken van haar week... Ik probeer dit dubbele gevoel om te zetten in iets concreet:

DAGBOEK

het werken aan de steekkaarten waarin de wandeloefeningen uitgeschreven staan; Ik zou deze steekkaarten graag afgeven aan het woonzorgcentrum als iets dat blijft en hopelijk kan ingezet worden onder de bewoners met familie of personeel.

15 mei: Annie
(een zesde ontmoeting)

Annie is blij dat ik er ben. Omdat het gisteren Hemelvaart was, kwam er niemand langs. "De werking valt dan zo een beetje stil," zegt ze.

Ik haal de foto's boven die we tijdens onze vorige wandeling maakten. Ik zeg dat we vandaag zullen kijken naar wat we vorige wandelingen gedaan hebben en daarover reflecteren.

"Oooh, maar dat is goed!" Ze bekijkt ze één voor één, en bij elke foto komt spontaan een herinnering los. Ze vertelt, soms kort, soms uitgebreid, maar altijd precies. Wanneer ik haar vraag om een selectie te maken voor haar dagboek, denkt ze zorgvuldig na. Ze is kritisch: een foto die enkel een herinnering vasthoudt, wil ze niet; de kleuren moeten goed zijn, de compositie kloppen. Ook de woorden van onze eerste wandeling leest ze opnieuw. Terwijl ze leest, wandelt ze in gedachten opnieuw door de stad; "Tootbus ja dat is waar!"

Ze vertelt dat de kapel die ochtend halfvol zat. "Het is vrijdag, en de oudere mensen hebben nog het idee: we hebben een mooie kapel, je hebt ze toch gezien?" Religie is aanwezig in het huis, zegt ze, "ze zijn er een beetje op voort gebouwd." Wanneer ik voorzichtig vraag of zij een link ziet tussen kunst en religie, antwoordt ze meteen: "Ja absoluut. Ja maar dat is zo. Je moet het daarvoor niet volgen hé."

Een verzorgende komt binnen met haar verse was. Annie vertelt hoe moeilijk ze het vindt om dingen af te geven. "Ik wil dat eigenlijk niet afgeven, want dat is ambetant. Ik zou bijvoorbeeld mijn was totaal anders plooien. Ik laat hier veel gebeuren, ik ben dankbaar hoor, maar ik wil gewoon niet alles afgeven."

"Je verliest een deel van je autonomie, is het dat wat je bedoelt?"

"Ja, absoluut."

Omdat het regent, gaan we niet naar buiten. Annie schrijft ook een boodschap op het postkaartje dat we onderweg kochten. "Dat is echt een goede foto hé? Er zit een klein kindje op en er zitten oude mensen, een keurig zonnetje." Ze wil het kaartje sturen naar haar nichtje, dat net een kindje kreeg. "Dan kan ik iets schrijven over het kindje op de kaart - dan lijkt het speciaal voor haar gezocht. En wat denk jij daarover?"

Na bijna een uur praten over de foto's vraag ik haar om kort te reflecteren op onze wandelingen. Wat deden ze met haar? Wat bracht het haar om buiten de muren van het woonzorgcentrum te gaan?

"Het is natuurlijk verscheiden van ieder persoon," zegt ze. "Maar het brengt voor mij een rijkdom mee. Daar komt het zo een beetje op neer."

DAGBOEK

Ik probeer haar nog één vraag te stellen: "Als je één wens zou mogen doen voor het woonzorgcentrum, wat zou dat zijn?"

Ze begint te vertellen over haar laatste beroep in Roemenië, over geduld, over luisteren, over hoe je mensen moet benaderen op hún manier en niet op de jouwe. "Maar natuurlijk komt dat niet altijd goed uit hé."

We worden onderbroken door haar buurvrouw, die iets komt roepen aan de deur.

Wanneer ik afscheid neem, vraagt ze: "Wil je iets drinken?"

"Ik ga nog wat verder tekenen," zeg ik.

"En als je nog vragen hebt, kom maar terug hé. Ik ben hier hé. En hou je goed hé!"

Ik beloof terug te komen. Ze leest op dit moment *La Promenade* van Robert Walser. Ik ben benieuwd wat ze ervan vindt.

8.4 Informed consent-formulieren



INFORMATIEBLAD VOOR DEELNEMERS

Artistieke workshop-wandelingen – informatie voor bewoners

1. Wie ben ik?

Naam: Marthe Verschaeve

Opleiding: Educatieve Master Audiovisuele Kunsten – RITCS

Project: Masterproef rond wandelen en kunst

2. Wat wil ik doen?

Ik begeleid een workshop in de vorm van korte wandelingen in de buurt van, of rond de zorgomgeving. Tijdens deze wandelingen doen we kleine, eenvoudige artistieke opdrachten: tekenen, schrijven, fotograferen, verzamelen of iets opmerken dat anders onzichtbaar blijft.

Alles gebeurt op een rustig tempo en volledig vrijwillig.

3. Waarom doe ik dit?

Ik ontwikkel een boekje met ongeveer twintig wandeloefeningen, geïnspireerd door kunstwerken van wandelende kunstenaars.

De ervaringen van bewoners spelen een belangrijke rol in het verfijnen van deze oefeningen. Hun terugkoppeling helpt mij om de opdrachten:

- toegankelijker te maken
- duidelijker te formuleren
- beter af te stemmen op verschillende ritmes, gevoeligheden en manieren van kijken

Het is een wisselwerking: ik bied een bepaalde kijkbril aan, en bewoners geven terug hoe zij de wandeling en de oefeningen ervaren.

4. Wat wordt er van u verwacht?

- deelnemen aan een korte workshop-wandeling (één op één), afhankelijk van uw interesse; één of meerdere keren



Royal Institute for
Theatre, Cinema
& Sound

- meedoen aan kleine creatieve opdrachten (op uw eigen tempo)
- Samen reflecteren op de wandeloefening (ervaring delen, feedback, wat vond je prettig of moeilijk)

5. Vrijwilligheid

Deelname is volledig vrijwillig. U mag op elk moment stoppen, zonder uitleg.

6. Anonimiteit

U kunt volledig **anoniem** deelnemen. Als u dat wenst, mag uw **voornaam** vermeld worden bij materiaal dat u maakt (zoals een tekening, foto of tekst). U kiest zelf wat voor u comfortabel voelt.

7. Gebruik van materiaal

Als u dat wenst, mag ik een tekening, foto of tekst die u maakt opnemen in mijn masterproef ter illustratie van de workshop. **Dit gebeurt alleen met uw toestemming.**

8. Duur

Een workshop-wandeling duurt ongeveer **30 tot 60 minuten, afhankelijk van de oefening en wat haalbaar is voor u.**

9. Contact

Marthe Verschaeve

Educatieve Master Audiovisuele Kunsten – RITCS

+32 470 53 79 92 - marthe.verschaeve@student.ehb.be

Promotor: laura.vandewynckel@ehb.be

Vakhoofd: ruth.rondas@ehb.be



INFORMED CONSENT

Deelname aan artistieke workshop-wandelingen

Ik, ondergetekende, verklaar dat:

1. Ik het informatieblad heb gelezen en begrijp wat de workshop-wandeling inhoudt.
2. Ik vrijwillig deelneem aan de artistieke workshop-wandeling(en) met Marthe Verschaeve.
3. Ik weet dat ik op elk moment mag stoppen.
4. Ik begrijp dat mijn deelname volledig anoniem kan blijven.
5. Ik geef toestemming voor het gebruik van materiaal dat ik maak (tekeningen, foto's, teksten) in de masterproof:
 - ☐ Ja, maar anoniem
 - ☒ Ja, met mijn voornaam
 - ☐ Nee, ik wil niet dat mijn materiaal gebruikt wordt

6. Ik begrijp dat mijn ervaringen gebruikt worden om de wandeloefeningen te verbeteren.

Naam deelnemer: JANNY LOUIS

Handtekening: Janny Louis

Datum: 1 mei

Naam begeleider (indien nodig): _____

Handtekening begeleider: _____

INFORMED CONSENT

Deelname aan artistieke workshop-wandelingen

Ik, ondergetekende, verklaar dat:

1. Ik het informatieblad heb gelezen en begrijp wat de workshop-wandeling inhoudt.
2. Ik vrijwillig deelneem aan de artistieke workshop-wandeling(en) met Marthe Verschaeve.
3. Ik weet dat ik op elk moment mag stoppen.
4. Ik begrijp dat mijn deelname volledig anoniem kan blijven.
5. Ik geef toestemming voor het gebruik van materiaal dat ik maak (tekeningen, foto's, teksten) in de masterproof:
 - ☐ Ja, maar anoniem
 - ☒ Ja, met mijn voornaam
 - ☐ Nee, ik wil niet dat mijn materiaal gebruikt wordt

6. Ik begrijp dat mijn ervaringen gebruikt worden om de wandeloefeningen te verbeteren.

Naam deelnemer: Anita Trogh

Handtekening: Anita TROGH

Datum: _____

Naam begeleider (indien nodig): /

Handtekening begeleider: /

INFORMED CONSENT

Deelname aan artistieke workshop-wandelingen

Ik, ondergetekende, verklaar dat:

1. Ik het informatieblad heb gelezen en begrijp wat de workshop-wandeling inhoudt.
2. Ik vrijwillig deelneem aan de artistieke workshop-wandeling(en) met Marthe Verschaeve.
3. Ik weet dat ik op elk moment mag stoppen.
4. Ik begrijp dat mijn deelname volledig anoniem kan blijven.
5. Ik geef toestemming voor het gebruik van materiaal dat ik maak (tekeningen, foto's, teksten) in de masterproof:
 - ☐ Ja, maar anoniem
 - ☒ Ja, met mijn voornaam
 - ☐ Nee, ik wil niet dat mijn materiaal gebruikt wordt

6. Ik begrijp dat mijn ervaringen gebruikt worden om de wandeloefeningen te verbeteren.

Naam deelnemer: ANNIE GOOSSENS

Handtekening: Annie Goossens

Datum: 30/04/26

Naam begeleider (indien nodig): /

Handtekening begeleider: /